

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KADIN ÇALIŞMALARI ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**FEMİNİST ALTERNATİF MEDYADA ANNELİK:
5HARFLİLER VE ÇATLAK ZEMİN ÖRNEKLERİ**

Tuba ERGÜN

2501180506

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Nilüfer TİMİSİ

İSTANBUL – 2021

ÖZ
FEMİNİST ALTERNATİF MEDYADA ANNELİK: 5HARFLİLER
VE ÇATLAK ZEMİN ÖRNEKLERİ
Tuba ERGÜN

Bu tezde feminist alternatif medyada anneliğin ele alınış biçimleri konu edilmiştir. Tezde, feminist literatürdeki annelik kavramı ayrıntılı olarak aktarıldıktan sonra dördüncü dalga feminizmin en önemli eylem alanı kabul edilen dijital-alternatif medyaya geçiş yapılmıştır. Günümüzde feministlerin bir araya gelerek oluşturduğu dijital platformlarda anneliğin nasıl ele alınıp tartışıldığını görmek amacıyla, Türkiye’deki internet ortamında feminist söylem ve politikaların geliştirildiği *5Harfliler* ve *Çatlak Zemin* isimli dijital platformlardaki annelik konulu yazılar incelenmiştir. İki platformdaki yazılar da öncelikle tematik analize tabi tutulmuş ve yazılar için ortak tema başlıkları belirlenmiştir. Ardından, söz konusu başlıklar altında annelik konulu yazılar feminist eleştirel söylem analizi yapılarak incelenmiştir. Geleneksel medyadaki kadınlık ve annelik temsillerinin aksine iki platformda da birbirinden çeşitli annelik temsilleri ve farklı bakış açılarıyla ortaya konan tartışmalar olduğu görülmüştür. Annelik kavramının *5Harfliler* ve *Çatlak Zemin*’deki ele alınış biçimleri hem dijital-alternatif medyaya hem de günümüz feminizmine dair önemli noktalara işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: annelik, feminist medya, alternatif medya, dijital medya, 5Harfliler, Çatlak Zemin

ABSTRACT
MOTHERHOOD IN FEMINIST ALTERNATIVE MEDIA:
EXAMPLES OF 5HARFLILER AND CATLAK ZEMİN
Tuba ERGÜN

In this thesis, the ways in which motherhood is discussed in the feminist alternative media are mentioned. After the concept of motherhood in the feminist literature is explained in detail, digital-alternative media, which is considered the most important field of action of fourth- wave feminism, is explained. In order to see how motherhood is handled and discussed in digital platforms created by feminists today, articles on motherhood on the digital platforms called 5Harfliler and Çatlak Zemin, where feminist discourse and politics are developed on the internet in Turkey, were examined. The articles on both platforms were first subjected to thematic analysis then common theme titles were determined for the articles. Then, articles on motherhood under the titles were analyzed by making a feminist critical discourse analysis. Contrary to the representations of femininity and motherhood in the traditional media, it has been observed that there are various representations of motherhood and discussions with different perspectives on both platforms. The way the concept of motherhood is discussed in 5Harfliler and Çatlak Zemin points to important subjects about both digital-alternative media and today's feminism.

Keywords: motherhood, feminist media, alternative media, digital media,
5Harfliler, Catlak Zemin

ÖNSÖZ

Bu teze başlamadan önceki ben ile bitirdikten sonraki ben arasında öyle büyük bir fark var ki. Tez süresince kişisel tarihime, yaşantıma yönelik çok fazla önemli olay yaşadım. Kendimle yüzleşmeler, ebeveynlerimle hesaplaşmalar, kopuşlar, yeniden başlayışlar. Hepsi de bir noktada bir feminist olarak anneliğe olan yaklaşımıma nerdeyse tamamen değiştirdi. Anne olmak istemeyen kadınları düşünerek çıktığım bu yolda anne olmayı çok isteyenleri de, anne olup sonradan pişman olanları da, kuir, trans, bekar, bir biçimde kutsal aile sistemi için makbul olmayan anneleri de okuyup anlama imkanı buldum ve aslında anneliğe feminist bakışın annelikle ilişkileri bağlamında kadınları değil, patriarkal toplumsal bir kurum olarak anneliği sorgulamak olduğunu çok daha iyi anladım. Feminist bir yaşam sürmenin inişlerini ve çıkışlarını, acı-tatlı sorgulama ritüellerini bana kattıkları için İstanbul Üniversitesi Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı'ndaki feminist hocalarıma, özellikle de danışmanım olmayı kabul edip tezime tüm süreç boyunca inanmayı sürdüren sevgili hocam Nilüfer Timisi'ye teşekkürü borç bilirim.

Feminist alternatif medya çalışırken feministlerin her şeye rağmen inatla bir araya gelip kurdukları dijital alanların, bilgi paylaşımının ve dayanışmanın gücüne tanık oldum. Kendimi bildim bileli beni sınır tanımayan sevgisi ve güveniyle sarmalayan, hayattaki ilk mücadele arkadaşım olan canım kardeşim Zeynep'e ve birbirimizin elini asla bırakmayacağımıza gönülden inandığım, hem hayatımın hem tezimin gelişmesine sonsuz katkı sundukları için *hegemonik feministlerim* Cansu ve Göksu'ya minnettarım. Patriarkanın acımasız koşullarına rağmen, kendi bildikleri şekilde ama her zaman sevgiyle çocuklarına yoldaş olmaya çabalayan sevgili annem Ferhan'a ve değerli anneannem Kıymet'e ise bana ilham oldukları için ne kadar teşekkür etsem az.

Son olarak, seneler içinde birlikte büyüdüğüm, tanıdıkça daha başka sevdiğim Aykut'a, en düştüğüm zamanlarda bile beni güldürüp kaldırmayı başardığı ve omuzlarımdaki ağır yükleri her zaman nazikçe taşımaya gönüllü olduğu için çok teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZ	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vi
TABLolar LİSTESİ	viii
KISALTMALAR LİSTESİ	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM FEMİNİZM VE ANNELİK

1.1. Feminist Literatürde Annelik Kavramsallaştırmaları	3
1.1.1. Birinci Dalga Feminizmde Annelik	3
1.1.2. İkinci Dalga Feminizmde Annelik	7
1.1.3. Üçüncü Dalga Feminizmde Annelik	13
1.1.4. Dördüncü Dalga Feminizmde Annelik	15
1.1.5. Türkiye Feminist Literatüründe Annelik	19

İKİNCİ BÖLÜM ALTERNATİF MEDYA VE FEMİNİZM

2.1. Medyada Kadınların Temsili	22
2.2. Alternatif Medya Kuramları	30
2.3. Feminist Alternatif Medya	37
2.4. Türkiye’de Feminist Alternatif Medya	40

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM FEMİNİST ALTERNATİF MEDYADA ANNELİK 5HARFLİLER VE ÇATLAK ZEMİN ÖRNEKLERİ

3.1. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi	42
3.2. Araştırmanın Yöntemi	43
3.3. Araştırmanın Örneklemi ve Sınırlılıkları.....	46
3.4. İnceleme ve Bulgular.....	49
3.4.1. 5Harfliler'e Genel Bir Bakış	49
3.4.1.1. 5Harfliler'de Anneliğin Feminist Eleştirel Söylem Analizi	50
3.4.1.1.1. Anneliğin Toplumsal İnşası	50
3.4.1.1.2. Kuir Annelik-Ebeveynlik.....	62
3.4.1.1.3. Makbul Olmayan Annelik.....	66
3.4.1.1.4. Anne olmamak	70
3.4.2. Çatlak Zemin'e Genel Bir Bakış	72
3.4.2.1. Çatlak Zemin'de Anneliğin Feminist Eleştirel Söylem Analizi.....	73
3.4.2.1.1. Anneliğin Toplumsal İnşası	73
3.4.2.1.2. Kuir Annelik-Ebeveynlik.....	76
3.4.2.1.3. Makbul Olmayan Annelik.....	77
3.4.2.1.4. Anne Olmamak	79
3.4.3. 5Harfliler ve Çatlak Zemin'deki Annelik Anlatılarının Genel Değerlendirmesi.....	81
SONUÇ.....	84
KAYNAKÇA	89

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 2.1:	31
Tablo 2.2:	31
Tablo 3.1:	44

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
akt.	: aktaran
bkz.	: bakınız
çev.	: çeviren
der.	: derleyen
ed.	: editör
ERA	: Equal Rights Amendment
ESA	: Eleştirel Söylem Analizi
LGBTİ+	: lezbiyen, gey, biseksüel, trans, interseks+
s.	: sayfa numarası

GİRİŞ

Annelik patriarkal güç dinamiklerinin etkinlik alanlarından ve toplumsal cinsiyet rollerinin yeniden üretim araçlarından biri olmasıyla feminist literatürde sıkça sorunsallaştırılan bir kavramdır. Dönemin sosyolojik koşulları ve politik atmosferine göre değişmekle birlikte, annelik kavramı ve anne olan kadınların toplumsal konumu feminist hareket içinde her zaman önemli bir yere sahip olmuş, dolayısıyla feminist literatür içinde de yoğun olarak tartışılmıştır. 19.yüzyılda ve 20.yüzyılın ilk yıllarında mücadele eden kadın hareketlerini kapsayan birinci dalga feminizmin odak noktası daha çok kadınların siyasi ve hukuki haklarını kazanmalarına yönelik çalışmalar yürütmek olmuştur. Ancak kadınların özel alanda yaşadıkları eşitsizlikler de zaman zaman tartışma konusu haline gelmiştir. Örneğin 1830'lu yıllarda Fransa'daki *Yeni Kadınlar* hareketi kadınların anneliğe mecbur bırakıldığına dikkat çekmiş ve buna çözüm olarak "toplumsal annelik" isimli bir kolektif bakım sistemi önermişlerdir (Anderson, 2007: 91). Fransız Devrimi'nin etkilerinin devam ettiği bu döneme baktığımızda insan haklarıyla ilgili önemli gelişmeler yaşanmaktadır ancak kadınlar insanlığın özgürleşmesi sürecinin dışında bırakılmıştır. Siyasi ve hukuki gelişmelerin dışında bırakılmalarının yanı sıra kadınların bedenleri üzerindeki tahakküm de devam etmektedir. Kürtaj ve doğum kontrol karşıtlığını örgütleyen tıp hekimleri kadınların anne olmaya zorlandığı düzenin devam etmesinde son derece etkili olmuştur. Ancak 20.yüzyılın erken yıllarında Ellen Key gibi feminist aktivistler doğum kontrolünün kadınların özgürleşmesi için gerekli olduğunu savunmuş ve buna yönelik çalışmalar yürütmüştür. Ellen Key ayrıca gayrimeşru doğum kavramını reddetmesi ve kadınları evlilik dışı cinsel ilişki yaşama ve çocuk doğurma konularında desteklemesiyle de önemli bir isimdir.

İkinci dalga feminizmde annelik kavramına baktığımızda elbette karşımıza ilk olarak Simone de Beauvoir çıkmaktadır. de Beauvoir 1949'da yayınlanan *The Second Sex*'de anneliği "aşkınlığın önünde bir engel" olarak nitelendirmiştir (Maier, 2008: 99). Benzer biçimde Shulamith Firestone da kadınların özgürleşebilmesi için anneliğin reddedilmesi gerektiğini savunmaktadır. İkinci dalga feminizmdeki diğer görüş ise annelik kavramını feminizm içinde yeniden ele alma çabasında olmuştur. Nancy

Chodorow ve Adrienne Rich gibi isimler toplumsal bir kurum olarak anneliğin feminist eleştirisini yaparlar ancak deneyim olarak anneliği reddetmezler. 1990’lar itibariyle başlayan üçüncü dalga feminist dönemde ise hem kesişimselliğin hem de kuir teorinin ortaya çıkması tek bir kadın kategorisine karşı çıkılmasını beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla tek bir annelik biçimi yerine sınıf, etnisite vb. ayrımlar yapmaksızın anne olan tüm kadınların ve tüm annelik deneyimlerinin ortaya konduğu bir anlayış söz konusudur. 2010’larda şekillenen dördüncü dalga feminizmin zemini ise teknolojik gelişmelere ve dijital medyaya dayanmaktadır. Feminist çevrelerin tartıştığı konular böylece çevrimiçi ortamlara ve dijital platformlara taşınmış ve daha geniş kitlelere ulaşabilmiştir. Çevrimiçi ortama taşınan fanzin ve dergiler gibi süreli yayınların yanı sıra blog, web sitesi, sosyal medya platformları ve video içerikli platformlar feminist alternatif medya alanları olarak karşımıza çıkmaktadır. Annelik kavramı günümüz feminist çevrelerinde sorunsallaştırılmaya devam etmektedir. Bu bağlamda tezin amacı feminist alternatif medyada annelik kavramının nasıl tartışılıp ele alındığını görmektir. Bu amaçla 5Harfliler ve Çatlak Zemin sitelerindeki yazılar incelenecektir.

Tezin birinci bölümünde tarihsel bir akış içinde feminizmin annelik kavramıyla kurduğu ilişki feminist literatür üzerinden mercek altına alınacaktır. İkinci bölümde ise öncelikle medyadaki kadınlık ve annelik temsillerine değinilip ardından alternatif medya kuramları açıklanacaktır. Sonrasında ise hem feminist alternatif medyanın özellikleri, kapsamı ve sınırlılıkları aktarılacak hem de Türkiye’deki feminist alternatif medyanın izi sürülecektir. Üçüncü ve son bölümde 5Harfliler ve Çatlak Zemin sitelerindeki annelik konulu yazıların feminist eleştirel söylem analizi yapılacaktır. İncelemenin konu başlıkları yazıların annelik kavramını ele alış biçimlerinin tematik analize tabi tutulması aracılığıyla oluşturulacaktır. İki siteden seçilen toplamda 18 yazı 4 tema altında incelenip tartışılacaktır. Söz konusu tema başlıkları şunlardır: “Anneliğin toplumsal inşası”, “Kuir annelik-ebeveynlik”, “Makbul olmayan annelik” ve “Anne olmamak”. Türkiye’nin siyasal konjonktürünün de etkisiyle geleneksel medyada inşa edilen kadınlık ve annelik temsillerinin dışında feministler tarafından kullanılan alternatif dijital medya platformlarında anneliğin hangi bakış açılarıyla tartışıldığı bu tezin son derece önemseydiği ve meselesi haline getirdiği bir konudur.

BİRİNCİ BÖLÜM

FEMİNİZM VE ANNELİK

1.1. Feminist Literatürde Annelik Kavramsallaştırmaları

Bu başlık altında feminizmin tarihsel dönemleri içinde feminist literatürün anneliğe, kadınların anne olmaları ya da olmamaları durumuna yönelik bakış açılarını tartışacağım.

1.1.1. Birinci Dalga Feminizmde Annelik

17. ve 18.yüzyıllarda kadınlarla ilgili egemen görüş kadınların eş ve anne olarak eve ait olduğu yönünde iken Sanayi Devrimi ile özel-kamusal alan ayrımı daha da kuvvetlenmiş ve kadınlar özel alana, eve hapsedilmiştir (Donovan, 2016: 25). Dönemin feminist hareketinin kadınlar ve erkekler arasında siyasal ve toplumsal bir “eşitlik” talep ettiğini söylemek mümkündür. Eşitlik talebi daha belirgin bir biçimde kadınlar için oy hakkı mücadelesinde kendini göstermiştir. Özellikle İngiltere’deki Süfrajat hareketi kadınların oy hakkı için ciddi ve kapsamlı bir mücadele yürütmüştür. 1867’de kadınların oy hakkı için düzenlenen bir imza kampanyası ile başlayan süreç boyunca kadınlar kimi zaman devletin sert müdahaleleri ve yıldırma politikalarıyla karşılaşmış; ancak 51 yıl kadar süren bu dönemin sonunda kadınlar belirli kriterlerle kısıtlı da olsa birçok kadının ülke genelinde siyasal oy hakkı kazanmasını sağlamışlardır (Çakır, 2016: 425). Ancak dönemin feminist hareketi insan hakları olarak kadın haklarına, kadınların evlilik içinde ya da kamusal yaşamda maruz bırakıldığı eşitsizliklere işaret etmekten ve kadınlar için eğitim hakkı talep etmekten de geri kalmamıştır.

Sanayi devriminin sosyo-ekonomik, Fransız devriminin ise sosyo-politik değişimlere sebep olduğu bu dönemde insanlığın ilerlemesine dahil edilmeyen kadınlar, bu eşitsizliğe karşı çıkıp hak talebinde bulunmuşlardır ancak bu sırada da patriarkal toplum ile zorlu bir mücadeleye girişmek zorunda kalmışlardır. 1792 yılında İngiliz yazar Mary Wollstonecraft, feminist teori tarihinin ilk çalışması ve kendisinden sonraki feminist düşünce için temel eserlerden olan *Kadın Haklarının Gereçlendirilmesi*'ni yazmıştır. Ancak bu gelişmeden dört ay önce Paris'te Olympe de Gouges, *Les Droits de la femme* (Kadın Hakları) adlı bir broşür yayınlaması ve sonraki yıllarda da patriarkayı rahatsız eden düşüncelerini cesurca dile getirmesi sebebiyle 1793'te giyotinle idam edilmiştir. İnsanın özgürlüğü ve aklının her şeyden üstün olmasından sıkça bahseden John Locke, Jean Jacques Rousseau gibi aydınlanmacı kuramcılar metinlerinde insan sözcüğünü erkekleri anlatmak için kullanmışlardır. Çoğu kuramcı erkeklerin rasyonelliği temsil ettiği görüşünde ortaklaşmaktadır. Örneğin Locke'un düşüncesine göre kadınlar “doğal” olarak akıldan yoksundur ve bu nedenle de “doğal” olarak özgür bireyler değillerdir (Brennan ve Pateman, 1979: 195; Donovan, 2016: 28).

19.yüzyıla geldiğimizde tıp literatüründe de kadınların bedenleri üzerinde tahakküm kurmaya yönelik söylemlerle karşılaşılmalıdır. Kadınların yasal anlamda kürtaj ve doğum kontrol gibi haklarının olmadığı bu dönemde erkeklerden oluşan tıp dünyası kadınların yalnızca doğum yapmalarını sağlayan rahimleriyle var olduğunu savunmaktadır. Dönemin kürtaj karşıtı hareketinin öncülerinin hekimler olduğu düşünöldüğünde eril tıbbın kadınların çocuk doğurma kapasiteleri üzerine inşa edilmiş bir toplumsal sisteme yaptığı “katkıları” tahmin etmek zor değildir. Özellikle ABD'de kürtaj karşıtlığının ırkçı bir tarafı da olduğundan beyaz burjuva kadınlar anne olmaya zorlanmıştır (Erkmen, 2020: 26).

Kürtaj karşıtı çoğu hekim gibi doğum kontrol yöntemlerine de karşı olan Horatio Storer'a göre bir cinsel ilişkide gebeliğin önlenmeye çalışılması “fuhuş” sayılmaktaydı (Beisel ve Kay, 2004: 506). Storer'a göre bir kadın kürtaj işleminden fiziksel olarak zarar görmeden çıksa bile ahlaki olarak yaralı kalmaya devam edecektir

(Stoddard, 1875: 657; Beisel ve Kay, 2004: 506). Elizabeth Cady Stanton ve Susan B. Anthony gibi isimlerin de kürtağın ahlaki bakımdan yanlış olduğı noktasında kürtağ karşıtı hekimlerle aynı görüşte olduğı bilinmektedir. Linda Gordon’a göre dönemin orta sınıf feministleri, kadınların orta sınıf içinde sahip olabileceğı tek yüksek konumun annelik olduğunu düşündükleri için anneliğın kutsallığını küçümsemek yerine korumak istemişlerdir (Gordon, 1990: 46; Beisel ve Kay, 2004: 511). Elizabeth Cady Stanton, 1891 tarihli *The Matriarchate* eserinde ayrıntılı olarak açıkladığı üzere kadınların, özellikle de annelerin barışçıl bir dünya yaratmaya yönelik yetenekleri olduğunu öne sürmekte ve anneliğın hâkim olduğı bir anaerkil sistemi ve annelerin yönetime katılabilecekleri bir toplumu savunmaktadır. Ancak Stanton’ın tezinde özel alanın nasıl düzenleneceğı sorusuna dair bir yanıt bulunmamaktadır (Donovan, 2016: 87). 18. ve 19.yüzyılın liberal feministleri geleneksel evlilik ve annelik kurumlarına alternatif önermemekle eleştirilmiştir. Stanton’ın görüşlerini izleyen Charlotte Perkins Gilman da yıkıcı ataerkil dünyanın çaresi olarak anne merkezli bir dünya önerisinde bulunur ve kadınların “duyarlı ve yumuşak” karakterlerinden ötürü bu dünyanın çok farklı olacağını savunur. Ancak Gilman aynı zamanda bir kurum olarak yuvanın kadınları sınırladığı, bu sınırlamayı ortadan kaldırmak için ev işlerinin meslek haline gelmesi gerektiğı gibi dönemi için radikal sayılan görüşlere de sahiptir ve bu görüşleriyle özel alanın kutsallığına saygı gösteren liberal gelenekten ayrılır (Donovan, 2016: 103).

Feminist hareketin Amerika Birleşik Devletleri’ndeki kıvılcımlarına baktığımızda öncü bir siyah feminist olan Sojourner Truth karşımıza çıkmaktadır. 1799’da köle olarak doğan Truth 1849 yılında gezgin bir vaiz olup kendine özgü İncil temelli siyah feminist düşüncesini savunan konuşmalar yapmaya başlamıştır ve böylelikle o dönemde dışlanan, “varoş” olarak görülen siyah kadınların sesi olmuştur (Hewitt, 2010: 62). 1830’lu yıllarda da Sarah Grimke ve kardeşi Angelina Grimke’nin kadın hakları ve kölelik karşıtlığı mücadelesini birlikte yürütme çabalarını görürüz. Amerikan Kölelik Karşıtlığı Derneğı’nin de desteğı ile konferanslar veren Grimke kardeşler medyanın yoğun baskı ve karalamalarının yanı sıra kimi zaman bazı kölelik karşıtları tarafından da kölelik sorununa kadınları dahil ederek davayı gölgeledikleri gerekçesiyle eleştirilmişlerdir ancak tüm bunlara rağmen kadınların hem kadın hakları

hareketine hem kölelik karşıtı kampanyalara katılmalarının önemini vurgulamaktan vazgeçmemişlerdir (2010: 19). Birçok ülkede eş zamanlı olarak canlanan feminist hareketin karşıtları da çok geçmeden ortaya çıkmıştır. ABD'nin Missouri eyaletindeki Oy Mücadelesi Karşıtları Derneği 1916 yılında feminizmin annelik karşıtlığı, boşanma kolaylığı, kadınlar için ekonomik özgürlük ve buna benzer “yıkıcı” fikirleri savunduğuna yönelik uyarılarda bulunmuştur (Cott, 1987: 13).

1830'larda Fransız sosyalizminin kurucusu sosyolog Saint Simon'un takipçilerinin (*Saint Simoncular*) içinde bir kadın hareketi ortaya çıkmıştır. Kendilerine *Yeni Kadınlar* adını veren bu hareket, Saint Simoncu erkeklerin kadınların kurtuluşunu söyledikleri kadar önemsemediklerini ve yine bir hiyerarşi içinde olduklarını fark edip kendi yollarını çizmeye karar vermişlerdir. Yeni Kadınlar erkek egemenliğini simgelediği için, kadının erkeğin soyadını almasını reddetmiş, bu durumun kadınları köleliğe sürüklediğini savunmuşlardır. Kadınların da erkekler gibi cinsel özgürlüğü arzuladığını söyleyen Claire Démar, “toplumsal annelik” sistemi sayesinde kadınların çocuk yetiştirme zorunluluğundan kurtarılabileceğini savunmuştur (Anderson, 2007: 91). İlk olarak Platon'un Devlet eserinde geliştirilen bu sistemde çocuğu onu doğuran kişi değil, kadın ve erkeklerden oluşan bir bakıcılar topluluğu yetiştirmektedir (Arıtürk, 2017: 32). Kadınların toplumsal konumlarına dair patriarkal düşünce kalıplarını yıkmayı amaçlamış olan İsveçli feminist teorisyen ve aktivist Ellen Key, 1900'lü yılların başı için oldukça radikal fikirlere sahip olmakla birlikte, feministlerin ilerleyen zamanlarda çokça bahsedeceği konular üzerinde çalışmıştır. Key'e göre kadınlar kendilerine cinsel tatmin yaşatmayan evlilikleri sonlandırmakta özgür olmalılarıdır çünkü ancak kadın için erotizm ve cinsellik vadeden bir evliliğin geçerliliği vardır. Key aynı zamanda gayrimeşru doğum kavramını reddederek evlenmeden çocuk doğuran kadınları desteklemiş; kadın ve erkeğin evlilik içi yasal haklarını eşitlemeyi, bekar anneler için devlet desteğini ve doğum kontrolünü yasal ve ulaşılabilir kılmayı hedefleyen Bund für Mutterschutz und Sexualreform (Anneliği Koruma ve Cinsel Reform Derneği) 1904 yılında Leipzig'de Key'in de katılımıyla kurulmuştur (Cott, 1987: 46).

1.1.2. İkinci Dalga Feminizmde Annelik

1960'lı yıllarda yeni bir ivme kazanan ve ikinci dalga olarak anılan feminist hareket, birçok karşı hareket ile karşılaşmasına rağmen cinsiyetçilik ve cinsel politikalar gibi temel kavramlar ortaya koymuş; tecavüz kriz merkezleri, sığınaklar, akademide kadın çalışmaları programları, feminist yayınlar, küresel politik örgütlenmeler gibi pek çok feminist kurumun hayata geçmesine öncelik etmiştir (Donovan, 2016: 15).

Radikal feminizm, kültürel feminizm, Marksist feminizm gibi birçok yaklaşım içeren ikinci dalga feminizmde, annelik ile ilgili görüşleri ikiye ayırmak mümkündür. Simone de Beauvoir ve Shulamith Firestone gibi feministlerin yer aldığı birinci görüş içinde çoğunlukla anneliğin reddedildiği teoriler ortaya çıkmıştır. 1970'lerin ortasında başlayıp Nancy Chodorow, Luce Irigaray ve Adrienne Rich gibi isimlerin girişimleriyle devam eden ikinci görüş ise annelik kavramının feminizm içinde yeniden düzenlenmesini amaçlamıştır (Jeremiah, 2006: 22). Burada öncelikle, hem doğurganlık kavramının toplumsal cinsiyet eşitsizliği ile ilişkisini tarihsel olarak incelemesi hem de eserleriyle birinci dalga ile ikinci dalga feminizm arasındaki köprüyü kurması sebebiyle Simone de Beauvoir'dan bahsetmek gereklidir. Kadınların özne konumu ve annelik ikilemini ortaya koymasıyla bir ilk olan Beauvoir (Rozmarin, 2012: 5), ilk olarak 1949'da yayınlanan *The Second Sex*'de (2010) anneliğin sezgisel olarak kadına verilmediğine, kadının vücudunda olan biten fiziksel semptomlar, yani verili bir bilgiye dayanarak ve doktor tanısıyla hamile olduğunu öğrendiğine değinmektedir:

“.. Hamilelik durumu kadının içine kesin bir biçimde doğmaz, bunun çıkarımını belirsiz işaretler ile yapabilir: regl kanaması durur, kilo almaya başlar, göğüsleri ağırlaşır acır, ani baş dönmeleri ve mide bulantıları olur. Öyle ki kimi zaman kadın kendisini hasta gibi hisseder, hamile olduğunu bilgisini veren kişi ise doktor olur.” (Beauvoir, 2010: 615)

Fransız feminist Elisabeth Badinter'in 1980 tarihli *Annelik Sevgisi* kitabı Simone de Beauvoir'ın *The Second Sex*'deki "bir annelik içgüdüsünün olmadığına" dair savına (Beauvoir, 2010: 629) yeniden açıklık getirirken, annelik davranışlarının tarih içindeki değişimini istatistik ve veriler aracılığıyla ortaya koymaktadır (Rodgers, 1995: 148). Beauvoir annelik içgüdüsünün insan türüyle ilgili bir durum olmadığını, toplumsal anlamda çocuk sahibi olmak gibi bir yükümlülüğün de "doğal" olmadığını; zira doğanın ahlaki seçimler dayatmadığını vurgular (Beauvoir, 2010: 643). Benzer biçimde Badinter de *Kadınlık mı Annelik mi?* (2011) eserinde "annelik içgüdüsü" kavramının 1970'lerin sonunda nasıl geri döndüğünden bahsetmektedir:

"Eşzamanlı olarak, çocuğa ilişkin, hep daha önemli görevler dayatan doğa ve biyoloji kanunlarından; annelik 'özü' ve 'içgüdüsünden' daha sık bahsedilmeye başlanmıştır. Pediatrlar ve çok sayıda annelik 'uzmanı' seleflerinin verdiği öğütlerden vazgeçerek, doğanın sesine kulak vermeyen kadınları suçlamayı çok iyi bilen Plutarque ya da Rousseau gibilerin argümanlarına başvuruyorlardı." (Badinter, 2011: 38)

Beauvoir'ın annelik anlayışı sembolik ve politik bir alanda konumlanmıştır; bu sembolik ve politik alanda, her ne kadar zayıf da olsa, kadının anlam ile olan ilişkisi Beauvoir tarafından talep edilmektedir (Zerilli, 1992: 114). Beauvoir'a göre bir çocuğun doğumu, kadınların kendilerini "evli-çocuklu kadın" rolüne hapsedmelerini zorunlu kılar ve böylece toplumsal bir kurum olarak evlilik, amacına ulaşır (Beauvoir, 2010: 592). Tüm bu toplumsal koşullara rağmen Beauvoir, kadınların erkeklerin rasyonalitesinden farklı olmayan bir biçimde kendi benliklerini tanımlamanın ve özgürlüklerinin peşinde koştuklarını ifade etmektedir (Changfoot, 2009: 17). Bu ifadenin karşılığı Beauvoir'ın roman ve öykülerinde de görülmektedir: Yolanda Patterson'a göre Beauvoir'ın kurgusal anne karakterleri yazarın, kişinin tüm enerjisini kocası ve çocuklarına vermesindeki tehlikeler konusunda yaptığı uyarıların etkili bir sözcüsüdür (Patterson, 1986: 105). Simone de Beauvoir'ın yaşamı boyunca onlarca röportaj ve söyleşide hiçbir zaman anne olmak istemediğini ve bu seçiminden dolayı pişman olmadığını belirtmesine karşılık, ölümünün ardından onun eserlerini okuyan okumayan birçok kadının birleşerek *Le Monde* gazetesine "Hepimiz öksüz kaldık." açıklamasını yapmaları ilginçtir (Patterson, 1986: 90).

İlk defa 1963 yılında yayınlanan *The Feminine Mystique*'de Betty Friedan ücretli bir işte çalışmayan, evli ve çocuklu Amerikalı orta sınıf kadınların yaşamlarına eğilmiştir. Bahsedilen kadınların hayatlarının merkezinde sadece eşleri ve çocukları olduğunu ve bu yüzden de kendilerini toplumsal bir özne olarak gerçekleştiremediklerini ifade eden Friedan, kadınların “ev kadını imgesi”ne kesin bir biçimde karşı çıkmaları gerektiğini savunmaktadır. Ancak yazarın bu ifade ile kastettiği, kadınların eşlerini ve çocuklarını terk etmeleri değil; ev işlerini ve çocuk bakımını bir kariyer olarak görmekten vazgeçip, ev içi uğraşlar için tüm enerjilerini harcamamalarıdır (Friedan, 2001: 364).

Bu noktada kadınlara yeni bir “yaşam planı” yapmalarını tavsiye eden Friedan, eğitilmiş kadınların çocuk sahibi olduktan ve çocuk okul çağına geldikten sonra uzmanlık alanlarına ya da benzer alanlara dönerek yarı ya da tam zamanlı işlerde çalışmalarının kendilerini toplum içinde rekabet eden özneler olarak görmelerinde etkili olacağını belirtmektedir (Friedan, 2001: 394). Ancak Rachel Bowlby'e göre Friedan kadınların insanlık durumunun tanınması gerekliliğini vurgulasa da yazdıkları açık bir biçimde doğal cinsel farklılık anlayışını barındırmaktadır ve heteroseksüel, çocuk doğurma kaderine dayanan bu farklılık anlayışı ile kendinden sonra gelen feministlerden ayrılmaktadır (Bowlby, 1987: 71). Friedan kadınlığın inşa edilmiş bir varoluş olduğunu kabullense de anneliğin toplumsal inşasına yönelik herhangi bir eleştiride bulunmak ve yeni bir bakış açısı sunmak yerine kadınların eğitilmiş ve iş sahibi olmaları yönünde tavsiyeler vererek anneliğin yüklerinden kaçınmalarını dile getirmekle yetinmiştir (Jeremiah, 2006: 23). Friedan orta sınıf merkezli, ırkçı ve homofobik olmakla eleştirilse de bu eleştirileri görmezden gelmiştir (Snitow, 1992: 35).

İkinci dalga feminist hareketin başlıca eserlerinden olan Cinselliğin Diyalektiği'nde Shulamith Firestone çocukların bağımsızlığının artırılmasıyla kadınların anneliğe mahkumiyetinin de genişletilmiş olduğunu söylemektedir ve anneliğe hamilelik ve doğum noktasında bir eleştiri getirmektedir:

“Gebelik barbarca bir şeydir. Gebelik bireyin bedeninin, türü sürdürmek amacıyla geçici bir biçim bozukluğuna uğramasıdır. ...Üstelik çocuk doğurmak *ağrılı olur*. Sonra, insana iyi gelen bir yanı yoktur. Üç bin yıl önce “doğal olarak” doğum yapan kadınlar, gebeliğin gerçekten zevk veren bir şey, gizemli bir orgazm olduğu oyununu oynamaya gerek duymuyorlardı. İncil söylüyordu bunu: Ağrı ve sancı. Doğum bittikten sonra, bazen doğum sırasında da dayanıklılıklarından ötürü belli bir takdir görüyorlardı. Değerleri dünyaya kaç çocuk (oğlan) getirmeye dayanabildikleriyle ölçülüyordu.” (Firestone, 1993: 210)

Bu eleştirilerinin ardından yapay üremenin insanlığa karşı olmadığını savunan Firestone, böyle bir olasılığın geliştirilmesinin “anneliğe verilen eskimiş değerin dürüst bir biçimde yeniden ele alınmasını” sağlayacağını (1993: 211) ve biyolojik aile içindeki baskıların kaldırılmasına yardımcı olacağını düşünmektedir (1993: 214).

İkinci dalga feminizmin içinde beyaz-orta sınıf merkezli çekirdek aile modellerini sorgulayan siyah feministler patriarkanın ideal annelik modeline de karşı çıkmışlardır. 1960’lı yılların sonlarında, dönemin beyaz politikacıları tarafından da benimsenip popülerleştirilen, bekar anneliğin kültürel bir eksiklik olduğu ve bu kadınların da bir erkeğin gelirine muhtaç olduğu algısını çürütmek için mücadele vermişlerdir (Nadasen, 2010: 176). Firestone ile benzer bir biçimde Frances Beal da ilk kez 1969’da yayınlanan *Double Jeopardy: To be Black and Female* makalesinde siyah kadınların bütün gün evde kalıp çocuk bakmalarının son derece kısır bir varoluş biçimi olduğunu, kadınlar için fırsatların artırılması gerektiğini savunmaktadır (2010: 174). İkinci dalganın radikal feministlerinden Andrea Dworkin’e göre ise annelik temelde ağır ve sıkıcı bir yükür ve kadınların patriarka tarafından seks köleleri yapılması ile yakından ilişkilidir (Grant, 2006: 971). Yine Dworkin’e göre kadınlara annelik üzerinden değer biçmek ve onları aşk ya da seks objesi olarak idealize etmek kadınları birer insan olmaktan çıkarmaktadır (Grant, 2006: 971).

1970’li yılların feminist politika gündeminde önemli bir yer tutan kürtaj hakkı tartışmaları annelik kurumu ile ilişkisi bağlamında önemlidir. Kadınların ve erkeklerin yasal eşitliğini talep eden anayasa değişikliğinin (*Equal Rights Amendment-ERA*) ABD Senatosu tarafından kabul edilmesi için mücadele sürerken bir yandan da kadınların yasal kürtaj hakkına erişimiyle ilgili tartışmalar ABD’de geniş yankı

bulmuştur. Büyük çoğunluğu ücretli bir işte çalışmayan ev kadınlarından oluşan kürtaj karşıtı kadın topluluğu da feminist kadınlara ve ERA'ya karşı gösteri ve toplantılar düzenlemiştir. Kadınların kürtaj hakkını kullanmayı talep etmelerine karşı olan topluluk için kürtajın varlığı anneliğin “kutsallığını” zedelemektedir. Dolayısıyla kürtaj karşıtları anneliğin “kutsal bir görev” olmaktan çıkıp yalnızca bir “iş” halini almasından korkmaktadır (Luker, 1985: 205). Zira çoğu kürtaj karşıtı aktiviste göre annelik, yani çocukların ve ailenin bakımından sorumlu olmak bir kadının sahip olabileceği en tatmin edici görevdir (1985: 160).

Kadınların annelik durumunun cinsiyete dayalı iş bölümü ve cinsiyet eşitsizliğiyle doğrudan bağlantısı olmasına rağmen çok nadiren çalışılıp araştırıldığına dikkat çeken Nancy Chodorow ise, *The Reproduction of Mothering*'de (1978) anneliğin Sanayi Devrimi sonrasında konumunun değiştiğinden bahsetmektedir. Burada Chodorow'un bahsettiği nokta kapitalizmin ve endüstrileşmenin bir sonucu olarak ev dışı üretimin “iş” olarak tanımlanmasıyla birlikte özel alan ve kamusal alan ayrımının keskinleşip evin artık bir çalışma yeri olmaktan çıkmasıdır. Tarihin bu döneminden sonra evin değerini yitirdiği, yalnızca rutin ev işleri ve çocuk bakımı ile ilişkilendirildiği ve böylece kadınların da bu özel alana hapsedildiği görülmektedir (Chodorow, 1978: 4). Chodorow aynı eserinde toplumsal cinsiyet sosyolojisini anlamaya yönelik temel bir soru sorar: anneler neden kadındır? Neden ebeveynliğin rutin aktivitelerini üstlenen erkek değildir? (1978: 11). Çalışmalarında Freud'un görüşlerini feminist bakış açısıyla yeniden okuyan Chodorow'a göre eril/dişil kimlikler sonradan cinsiyetçi iş bölümünü de etkileyecek biçimde ailedeki erken sosyal ilişkiler tarafından şekillenmektedir (Stone, 2011: 47). Chodorow bu şekillenmeyi çocuğun temel olgunlaşma süreçleri sırasında “kızların daha belirsiz ego sınırlarıyla daha fazla kişisel bağlantıyı sürdürürken oğlanların ödipal komplekslerini çözebilmek ve daha farklı, ayrı kimlikler geliştirebilmek için annelerini reddetmek zorunda oluşlarına” değinerek açıklamaktadır (Donovan, 2016: 333). Dolayısıyla Chodorow, “cinsiyetçi iş bölümünün hem toplumsal cinsiyet farklarını ürettiğini hem de bunlar tarafından yeniden üretildiğini” iddia etmektedir (Chodorow, 1978: 38; Donovan, 2016: 213).

Post-yapısalcı ve psikanalist düşünür Julia Kristeva 1975 tarihindeki bir söyleşisinde “topyekûn bir feminizm” yapmanın artık olanaksız olduğunu ve tek bir kadın kitlesinden ve “biz”den değil, hepsi özgün, birbirinden farklı kadınlardan oluşan “ben”lerden bahsedilmesi gerektiğini belirtmiştir (Guberman, 1996; 116). Ancak Butler’a göre Kristeva psikanalitik çerçevede anneliği kültür öncesi bir gerçeklikle sınırlandırır ve anne bedenine dair betimlemelerini de doğalcı bir konumdan yapar; böylece anneliğin kültürel inşasına dair bir analizi görmezden gelmiş olur (Butler, 2014: 153). Kristeva’nın görüşleri eleştirmenler tarafından birbirinden farklı biçimlerde yorumlanmıştır. Örneğin Butler’a benzer biçimde Nancy Fraser ve Elizabeth Grosz gibi isimler Kristeva’nın annelik kavramını özcü bir yaklaşıma dayandığı gerekçesiyle eleştirirken; Cynthia Chase ve Ewa Ziarek’in de içinde bulunduğu kimi feminist eleştirmenler ise Kristeva’nın kesin olmayan ve sınırsız bir annelik kavramı olduğunu düşünmektedir (Oliver, 1993: 94). Luce Irigaray da anne-kız ilişkisinin otantik kadınsı imgelemin yeniden canlandırılması için bir kaynak olabileceğini söyler ve olması gerekeni şöyle açıklar: “kadınlar özne haline geldikçe, anneler ve kızlar, Baba’nın oyununda bir nesne olmak yerine özneler ve kendi gerçeklerinin savunucuları haline gelebilirler.” (Wenzel, 1981: 59; Donovan, 2016: 221).

Daha önce büyük çoğunlukla heteronormatif bir çizgide ilerleyen annelik literatürü farklı perspektifleri ve daha geniş toplumsal okumaları içeren bir biçim almaya başlamıştır. Adrienne Rich, ünlü eseri *Of Woman Born*’da (1976), deneyim olarak annelik ile toplumsal bir kurum olarak anneliğin farklılığını ve bağlantısını deşifre ederken aynı zamanda kurumsallaşmış heteroseksüelliğin ve annelik kurumunun bir noktada birleştiğini saptamıştır. Rich, patriarkal sistemi besleyen annelik kurumunun yok edilmesini tavsiye etmiştir ancak bu tavsiyesi anneliği lağvetmek olarak algılanmamalıdır: Rich kurumun yok edilmesiyle, anneliğin de “zor ama özgürce seçilmiş” herhangi bir iş olacağını düşünmektedir (Rich, 1976: 280; McCullough, 2004: 117). Bu dönemden sonra anneliğin yalnızca heteroseksüel çekirdek aile içindeki bir anlatı olmasını eleştiren metinler kaleme alınmaya başlanmıştır.

1.1.3. Üçüncü Dalga Feminizmde Annelik

İkinci dalga feminizmin soru ve problemlerini bir adım ileriye taşıdığını söyleyebileceğimiz ve 1980'li yılların sonlarından itibaren görülen üçüncü dalga feminist dönemin tartışmaları kadın merkezilik ve postmodernist teorinin üçüncü dalga olarak adlandırılan yaklaşımları arasında cereyan etmektedir (Donovan, 2016: 350). Beyaz olmayan feministlerin ikinci dalga feminist harekete yönelik ciddi eleştirileri ile üçüncü dalga feminizmin öncüleri olduğu görülmektedir (Springer, 2002; Mann ve Huffman, 2005: 59). Üçüncü dalgaya baktığımızda, Kıta Avrupası ve Fransız feminist düşüncesi etrafında şekillenip daha çok ikili cinsiyet rejimi içinde kalarak yeniden sorgulamalar üreten yaklaşım ve Amerika'da ortaya çıkan kuir teori ekseninde heteronormatif cinsiyet rejimini sorgulayan bir diğer yaklaşım olmak üzere iki ayrı yaklaşım olduğunu söyleyebiliriz (Küçükkırca, 2015). Üçüncü dalga feministlerin önemli bir özelliği, tek bir "kadın" kategorisine karşı çıkmaları ve kesişimsel bir feminizmi benimsemeleridir (Snyder, 2008: 175). Bir bireyin toplumsal cinsiyet, ırk, sınıf, cinsel yönelim, etnisite ve din vb. toplumsal özelliklerinden dolayı maruz bırakıldığı negatif ayrımcılıkların birbiriyle bağlantılı olduğunu anlatan kesişimsellik teorisi¹, feminizmin içine katıldığında feminizmin öznesinin yalnızca beyaz, orta sınıf ve na-trans kadınlar olmadığı vurgulanmış olmaktadır. Beyaz-orta sınıf feminizmine ciddi eleştiriler getiren ve toplumsal cinsiyet kavramını kesişimsellik kavramıyla birlikte okumak gerektiğini söyleyen bell hooks'a göre de diğer alanlardaki biyolojik belirlenimciliği reddeden feministlerden bazıları, konu annelik olduğunda bu düşünce biçimini benimsemekten vazgeçmemişlerdir. Dolayısıyla annelik ve çocuk bakımı söz konusu olduğunda bu tür çelişkilerin yaşanması feminist eşitlik taleplerini zedelemiştir (hooks, 2016: 104). Bu konuyla ilgili olarak Judith Butler kadın kategorisine evrensel ya da özgül bir içerik atamanın birleştirici bir etkiden ziyade bir bölünmeye yol açtığını, kadın özgüllüğünü de biyolojik özcülük ya da toplumsal annelik üzerinden açıklamanın da yine benzer bir

---

¹ Kesişimsellik teorisi ilk olarak 1989 yılında feminist avukat ve akademisyen Kimberle Crenshaw tarafından geliştirilmiştir. Teoriye dair detaylı bilgi için bkz.: Kimberle Crenshaw, "Mapping the margins: intersectionality, identity politics, and violence against women of color", 1991.

bölünmeyi beraberinde getirdiğini belirtmektedir (Butler, 2008: 62). Butler bu görüşlerine *Cinsiyet Belası*'nda (2014) açıklık getirmektedir:

“Kişi kadın ‘olsa’ bile, elbette bundan fazlasıdır da. Terim yeterince kapsayıcı değildir. Yetersiz kalmasının sebebi toplumsal cinsiyeti verili bir kişinin toplumsal cinsiyetiyle gelen teferruatı aşması değil, toplumsal cinsiyetin farklı tarihsel bağlamlarda ille de her zaman kesin ve tutarlı bir şekilde kurulmuş olmaması ve söylemsel olarak kurulmuş ırksal, sınıfsal, etnik, cinsel ve bölgesel kimlik halleriyle kesişmesidir.” (Butler, 2014: 64).

Evrensel ya da tekil bir “kadın” kategorisine karşı çıkan üçüncü dalga feminist hareketin buradan hareketle tek bir “annelik” kategorisine ve anneliğin patriarka tarafından idealize edilmiş formuna da karşı olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin Andrea O'Reilly annelerin aslında birçok farklı ırk, etnik köken, yaş, sınıf ve cinsel yönelim özelliği gösteren kadınlardan oluştuğunu ancak çok az sayıda kadını tanımlamasına rağmen bir normatif anneliğin var olduğunu, idealize edilen “iyi” anneliğin dışındaki herhangi bir deneyimin de anormal kabul edildiğini hatırlatır (O'Reilly, 2016: 13). Patriarkal toplum tarafından idealize edilen iyi bir anne çoğunlukla iki çocuk sahibi, kendini düşünmeyen, çalışıyor olsa bile çocuklarını okuldan geldiklerinde her zaman evde karşılayan, çocukların bakım ve eğitiminin birincil ve bazı konularda da tek sorumlusu olan bir kadın olarak heteroseksüel-çekirdek aile içinde resmedilmektedir (Chase ve Rogers, 2001; O'Reilly, 2016: 50). O'Reilly aynı eserinde (2016) annelik merkezli çalışan bazı feminist teorisyenlerin anti-patriarkal annelik deneyimini nasıl adlandırdıklarından da bahsetmektedir. Örneğin bir kuir-feminist olan Baba Copper bu deneyimi “radikal annelik” olarak tanımlarken, Adrienne Rich ise “cesur annelik” olarak tanımlamaktadır (2016: 67).

Üçüncü dalga feminist dönemin son yıllarında feministler tarafından başlatılan *Reproductive Justice (Üreme Adaleti)* hareketi üreme haklarıyla ilgili anlayışı kürtaj odağının ötesine taşımıştır. Loretta Ross ve Kimala Price gibi isimlerin de akademik destek verdiği hareket, feministlerin üreme hakları konusuna ırk, sınıf ve tarih perspektifinden bakmalarını sağladığı için son derece dönüştürücü olmuştur. Üreme adaleti sadece kürtaj hakkını değil aynı zamanda çocuk doğurup güvenli bir annelik

yaşama hakkını da savunan bir insan hakları yaklaşımını beraberinde getirmiştir (Thompson, 2016).

1.1.4. Dördüncü Dalga Feminizmde Annelik

Başlangıcını 21.yüzyıldaki teknolojik gelişmelere ve çift taraflı bilgi paylaşımını sağlayan sosyal medyanın ortaya çıkışına götürebileceğimiz dördüncü dalga feminizm, üçüncü dalganın kesişimsellik ve kuir teori gibi kavramsal kazanımlarını bir adım ileriye taşımıştır. Dijital medyayı bilgi paylaşımı ve aktivizm için kullanan feministler geleneksel feminist politika yöntemlerinden farklılaşarak çok daha geniş kitlelere ulaşma imkânı elde etmiştir. Aktivist Tarana Burke'ün 2006 yılında başlattığı ve özellikle 2017'den sonra Amerika ve Avrupa'da sinema dünyasının ünlü isimlerinden gelen destek ve ifşa anlatıları ile görünürlüğü artan *#MeToo* hareketi, dördüncü dalga feminist dönemin önemli simgelerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dördüncü dalga feminizmin kendi başına tartışmalı bir kavramlaştırma olması sebebiyle tartışmaya konu olan görüşlerden bazılarını aktarmak istiyorum. Baumgardner (2011) dördüncü dalga feminizmin çevrimiçi fanzin ve bloglar yazan, görüşlerini tweet atan ve buradan bir faaliyet alanı yaratan genç feministlerin etrafında şekillendiğini, transgenderlık ve seks işçiliği gibi kavramların tartışılmasının da dördüncü dalga feminizme özgü olduğunu belirtmektedir. Bir başka görüşe göre ise dördüncü dalga feminizmin odağında üçüncü dalga feminizmin apolitik mikropolitikalarını kişilerin çeşitli yöntemler aracılığıyla cinsiyetçiliğe ve kadın düşmanlığına meydan okuduğu çevrimiçi bir ifşa politikasına dönüştürmek yer almaktadır (Munro, 2013). Bir önceki dönemin merkezi örgütlenmelerine geri dönmek yerine söz konusu feministler çevrimiçi topluluklar ve bilinç yükseltme grupları oluşturmaktadır. Bu nedenle, Blevins'e göre (2018) dördüncü dalga feminizmi üçüncü dalgadan ayıran en önemli nokta bilinç yükseltme gruplarını çevrimiçi olarak yeniden bünyesine katmasıdır. Diğer yandan Brandt ve Kizer ise (2015) internetin ekonomik yönü dolayısıyla hala internet erişimi olmayan birçok insan olduğu düşünüldüğünde,

dördüncü dalga feminizmi anlamının bir aracı olarak yalnızca internete odaklanmanın dışlayıcı bir tutum olduğunu savunmaktadır.

İkinci dalgadan dördüncü dalgaya dek annelik kavramının feminist tartışmalar içindeki vurgusu değişse de kavram ortaya yeni görüşlerin çıkmasına sebep olmaya ve çatışmalar yaratmaya devam etmektedir. Son yıllarda pek çok kadının sosyo-ekonomik, kültürel ve eğitim statüleri değişmesine rağmen hala çoğu toplumda çocuğun birincil bakım vereni anneler olarak görülmektedir. Çocuk bakımına ayrılan zaman değişse de ve yalnız ya da kolektif çocuk yetiştirme gibi yeni modeller ortaya çıksa da çocuk bakımının bir kadının birincil görevi olduğuna yönelik evrensel algı neredeyse hiç değişmemiştir (Şahlar ve Üstündağ-Budak, 2020: 116). Annelik kurumunu kişisel bir tercihe indirgeyen günümüz neo-liberal ideoloji, anneliği yalnızca bireysel sorumluluk ile ilişkilendirerek, çocuğun refahından anneyi sorumlu tutan kültürel beklentilerle de uyushmaktadır. “Yoğun annelik” kavramını ortaya atan Sharon Hays’e göre bu tamamen çocuk merkezli, yoğun emek gerektiren, yüksek maliyetli ve en nihayetinde de çok fazla zaman alan bir annelik biçimidir (Hays, 1996; Lahad ve Hvidtfeldt, 2019: 103). Lahad ve Hvidtfeldt çocuk merkezli düşüncelerin İsrail ve Danimarka’daki yansımalarını, ilgili çevrimiçi makale ve dergileri çözümleyerek orta yaşlarında anne olan kadınlar üzerinden incelemişlerdir. Çalışmadaki kadınların anlatılarına göre, iki ülkede de 40’lı yaşlarından sonra anne olmanın kadınlar için hem avantajlı hem de dezavantajlı yanları bulunmaktadır: Deneyimlerini aktaran kadınların çoğu yaşları gereği yaşamlarının daha olgun ve dengeli bir döneminde anne oldukları için genç yaştakilere göre daha sabırlı ve anlayışlı anneler olduklarını ancak diğer yandan da çocuklarının henüz gençlik döneminde hastalanıp hayatlarını kaybetme ihtimallerinden endişelendiklerini dile getirmektedir. Diğer insanlar tarafından sıklıkla çocuklarının “genç büyükannesi” zannedildiklerinden bahseden kadınların çoğu çocuklarıyla “daha aktif” biçimde ilgilenebilmek, onların ihtiyaçlarını en iyi şekilde karşılayabilmek adına daha enerjik ve fit olmak için çabaladıklarını da belirtmektedir. Lahad ve Hvidtfeldt’e göre Danimarka ve İsrail’deki doğum yanlısı sistemler farklı ideolojilerden etkilense de - Danimarka refah devleti geleneğinden ve İsrail ise soyunun tükenme korkusundan-

“yoğun annelik” anlayışı her iki ülkede de çok yaygındır ve yaş, annelik ve genel ahlak ile ilgili söylemleri yeniden üretmektedir (2019: 112).

Bir kurum olarak annelik hâkim söylem içinde heteronormatif bir unsur olarak ele alınmaktadır. Annelik kurumu patriarkal toplumlarda sistemin işleyişi ve heteroseksüel çekirdek ailenin devamı için önemli bir işbirlikçi olarak inşa edilmiştir. Anneler toplumsal ve politik yaşamın normlarıyla uyumlu çocukların yetiştirilmesinden sorumlu görülmektedir. Öyle ki, bireylerin patriarkal toplumsal normlara uyumlu olmadığı durumlarda da yine anneler sorumlu tutulmaktadır. Örneğin erkek eşcinselliğinin ve transseksüelliğin “aşırı” yakın ve sevgi dolu bir anne-oğul ilişkisinden kaynaklandığını savunan psikiyatri teorileri bulunmaktadır (Repo, 2015). Annelik temelde hala heteroseksüel bir kadın-erkek ilişkisinin içinde konumlandırılrsa da, aslında anneliğin kuir bir çerçevede de ele alınmaya başladığını görmek mümkündür. 1970’li yılların ortasında Adrienne Rich anneleri pasif ve birbirinden farksız nesneler olarak gösteren ana akım temsile meydan okuyarak onları birer aktör olarak heteroseksüelliğin dışında bir bağlamı da sunarak tartışmaya açmıştır (Springgay ve Freedman, 2012: 3; Kot, 2017). Annelik kavramına yönelik bu değişim heteronormatif olmayan akrabalık ilişkileri içindeki annelikle ilgili çalışmaların da önünü açmıştır. Ancak pratikte kuir bir anneliğin ne derece yaşanabildiği hala içinde bulunulan toplumun yasal ve tıbbi süreçlerine bağlıdır (Dahl, 2018: 2). Ulrika Dahl, anneliğin kuir-yeniden üretimini incelediği makalesinde İsveç’in organik süt markası *Arla*’nın 2015 yılında çekilen reklam filmine değinir: Reklamda “insanların değil gıdaların nereden geldiğinin önemli olduğu” yeni ve modern bir İsveç tasviri sunulurken ekrana beyaz olmayan insanlar gelir ve ancak son sahnede ikisi de beyaz, na-trans lezbiyen bir çift (İsveçli ünlü kayakçı Anja Parsson ve eşi Filippa) ve bebekleri görülür. Ardından “Organik sütün ülkesine hoş geldiniz, gelecek parlak görünüyor” sloganıyla reklam sonlanır. Reklam filmi ırkçılık karşıtı ve LGBTİ+ destekçisi bir kurguya sahip olsa da Dahl kendi araştırma grubundaki beyaz olmayan kuirlerin “insanların nereden geldiğini sorun etmeyen” İsveç toplumu fikrini gerçekçi bulmadığını belirtmektedir (2018: 6). Yine Dahl’a göre, bahsi geçen reklam filmi lezbiyen anneliği topluma dahil etse de, ünlü ve beyaz bir lezbiyen aileye yer

vererek doğurganlığı, üremeyi veya anneliği *kuirleştirmek* yerine beyaz, na-trans ve feminen bir konuma doğru genişletmektedir (2018: 7).

Heteroseksizm ve patriarka, kadınların anneliği ve hamileliğine yönelik beklentileri yaratma konusunda her zaman birlikte hareket etmiştir (Ryan, 2013). Lezbiyen bir çiftin anneliği cinsiyetlerin aynılığı fikrine dayansa da “doğurgan olma” durumu lezbiyenleri ve diğer kuir kadınları heteronormatif söylem içine sokmaktadır (Dahl, 2018: 8). Nina Lykke çeşitli araştırmalarının ışığında, İskandinav toplumlarına göre iki tür lezbiyen anne olduğunu iddia etmektedir: Çocuk sahibi olma prosedürüne baba figürünü dahil eden, “sorumluluk sahibi” lezbiyenler ve baba figürünün varlığını tümünden reddedenler (Lykke, 2000). Kadınların hak ve özgürlükleri noktasında görece fazla yol almış ülkelerde bile eşitlik söylemlerinin heteronormatif olduğunu ve anneliğin lezbiyen kadınlara toplum nezdinde ancak koşullu olarak, akrabalık normlarını “fazla aşmadıkları” sürece açıldığını görmek mümkündür. Elbette rahim sahibi her insan hamile kalmayı veya ebeveyn olmayı istemeyebilir ancak açıkça görülmektedir ki, beyaz, orta sınıf, na-trans kadınlığa odaklanmak ve doğurganlığı yalnızca bu kadınlık ile ilişkilendirmek çok yönlü kadın oluş ve ebeveynlik biçimlerinin varlığını yok etmektedir (Dahl, 2018: 15). Biyolojik üremenin öneminin azaldığı kuir ailelerde ise (örneğin iki yasal, iki üvey anne ve bir donör babanın olduğu aileler) ebeveynlik ve biyolojinin birbirinden ayrıldığına dikkat çeken Dozier (2014), bu durumun çocukların birden çok hanede ve birden çok anne ile büyüme olasılığını arttırdığından bahsetmektedir. Birden çok annenin varlığı ile fedakarlığa dayanan annelik kavramı ve genetikle sınırlanmış aile sevgisi alt üst olmaktadır. Dozier ayrıca biyoloji ve çocuk bakımının birbirinden ayrılmasının duygusal bakım yükünün tek bir insana yüklendiği ve buna bağlı olarak güç eşitsizliklerinin görüldüğü çekirdek aile kavramının sorgulanmasına olanak sağladığını öne sürmektedir (2014: 130).

Ashley Mack (2019), anneliğin kadın biyolojisi ile özdeşleştirilmesinin feminist tartışmalarda bir ölçüde matrofobiye² yol açtığını öne sürmektedir. Özellikle ikinci dalga feminist dönemin etkisiyle matrofobi, annelik ve feminizm arasındaki

---

² Matrofobi: Anne olma korkusu. Kavram ilk olarak Lynn Sukenick tarafından ortaya atılmış olup Adrienne Rich tarafından geliştirilmiştir (O'Reilly, 2010).

ilişkiye ket vurmuş ve feminizmin içinde zarar verici bölünmeler yaratmıştır. Bu bölünmeler, anneliğin sınıfsal ve sosyal ayrıcalık, zorunlu heteroseksüellik ve cinsiyet rolüne uygunluk ile uyumlu tanımları ve algılarıyla daha da karmaşık hale gelmiştir (Beyer, 2019). Bu duruma bir çözüm niteliğinde olan *White Feminists and Contemporary Maternity: Purging Matrophobia* (2010) kitabında Lynn O'Brien Hallstein, feminizmi matrofobiden "arındırmak" için feminizm ile annelik arasındaki ilişkinin daha eksiksiz bir şekilde anlaşılmasını sağlayacak bir stratejiye ihtiyaç olduğunu savunur (2010: 132).

1.1.5. Türkiye Feminist Literatüründe Annelik

Türkiye’de feminist literatüre baktığımızda ise annelik tek başına ele alınan bir kavram olmaktan çok aile ve kürtaj politikaları içinde ve anneliğin siyaset içinde araçsallaştırılması üzerinden tartışılmalıdır. Türkiye’deki feminist hareketin başlangıcını Osmanlı Kadın Hareketine götürdüğümüzde annelikle ilgili tartışmaların bu zamanlarda da yapıldığını görmek mümkündür. Örneğin, Osmanlı Ermeni feministlerinden olan ve “bilinçli annelik” söylemini feminist düşüncesine dahil eden Zabel Asadur 1898 tarihli yazısında kadınların entelektüel olmak zorunda olmadıklarını, ancak en azından çocuklarının eğitimiyle ilgilenecek kadar eğitilmiş olmaları gerektiğini savunmuştur (Bilal, 2020: 34). İlk feminist bilinç yükseltme örneklerinden sayabileceğimiz 1911 tarihli Beyaz Konferanslar’da ise kadınların kamusal hayata yönelik taleplerinin yanı sıra annelik ve aile hayatlarına yönelik sorunları da tartışılmıştır (Kasap, 2020: 28). Erken Cumhuriyet döneminde Osmanlı’nın son zamanlarındaki geleneksel annelik imajına paralel bir imaj çizildiği görülmektedir. Anneliğin siyaseten araçsallaşmasına örnek olarak, ideal Türk kadınına eğitilmiş olmasının yanı sıra Cumhuriyet rejimi tarafından asıl görevinin annelik ve iyi bir eş olmak olduğu hatırlatılmıştır. Dönemin gazete ve dergileri de Cumhuriyet’in ideal Türk kadını imajını desteklemiştir (Işık, 2021). Demirci-Yılmaz (2015) hem Osmanlı hem de Erken Cumhuriyet dönemi Türkiye modernleşmesindeki annelik kurgularını ele aldığı makalesinde her iki dönemin hakim görüşünün de kadınları annelik rolleri üzerinden tanımladığının altını çizmektedir.

Kadın hareketinin sessizliğe büründüğü dönem olarak tarif edilen 1935-1975 yıllarına noktayı koyan bir girişim olarak 1975'te İlerici Kadınlar Derneği kurulmuştur. Derneğin talepleri arasında doğum kontrol ve kürtaj hakkının yanı sıra anneliğin ve diğer ev eksenli işlerin kamu hizmeti olarak görülmesi de yer almaktadır (Talay-Keşoğlu, 2020: 148). 1980'li yıllar ise 12 Eylül askeri darbesi sonrasında bastırılan muhalif çevreler arasında feministlerin örgütlenip sokak eylemlerine başladığı bir dönem olmuştur. 1990'lar, sokak eylemlerinin dışında feminist hareketin kurumsallaştığı, sivil toplum örgütlerinin ve akademide kadın araştırmaları bölümlerinin kurulduğu ve feminist yayınların zenginleşmeye başladığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu gelişmeler ışığında feminist politikanın etki alanları da genişlemeye başlamış, özel ve kamusal alana yönelik sorgulamalar derinleşmiştir. Aynı dönemde bir annelik aktivizmi olarak da adlandırabileceğimiz Cumartesi Anneleri ortaya çıkmıştır. Orhan (2008) annelik kavramına aktivizm üzerinden baktığı yüksek lisans tezinde Cumartesi Annelerini de incelemesine dahil etmiş ve anneliğin kadınların kamusal alandaki dezavantajlı konumlarını tersine çevirmelerindeki etkisini araştırmıştır.

Anneliğin aile ve devlet kadar bir kurum olduğunu belirten Nükhet Sirman (2020), Türkiye'de annelikle ilişki kuran feminist literatürün kısa bir özetini ortaya koymuştur. Örneğin Aksu Bora'nın (2001) iki kuşağın annelik farkını araştırmak üzere 1950'li yıllarda anne olan kadınlarla ve onların kızlarıyla görüştüğü bir çalışması bulunmaktadır. 2009 yılında ise *Amargi* dergisi "Son Kurtarıcı Anne" isimli özel bir dosya çıkarmış ve anneliğin aile, vatan ve iktidar kavramlarıyla ilişkisini ele almıştır. Aynı yıl, *Feminist Politika* dergisinde feminist kadınların kendi deneyimlerinden yola çıkarak anneliğin daha önce konuşulmayan yönlerini açıkça konuştuğu bir tartışma yayınlanmıştır (Sirman, 2020: 557). Yine 2009 yılında *Fe Dergi* de anneliğe odaklanan bir dosyaya yer vermiştir. Bu dosyada ağırlıklı olarak şehit anneleri ve üreme teknolojileri üzerine yazıların kaleme alınmasını da Türkiye'nin politik atmosferinden bağımsız okumak mümkün görünmemektedir. AKP'nin iktidara geldiği ilk günden beri kadınları annelik üzerinden tanımlayan bir siyasi anlayışı açıkça temsil etmesi ve kadınlara ve aileye yönelik politikalarını bu anlayış üzerinden kurması, "En az üç çocuk" söylemine ek olarak daha sonraki dönemlerde de "Her kürtaj bir Uludere'dir"

ve “Anneliği reddeden kadın eksiktir” ve benzeri söylemlerin giderek artması ve isteğe bağlı kürtajın kamu hastanelerinin yalnızca %3’ünde yapılması (O’Neil vd., 2020) gibi fiili yasaklar anneliğin feminist literatürde ele alınış biçimlerini de etkilemiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

ALTERNATİF MEDYA VE FEMİNİZM

2.1. Medyada Kadınların Temsili

Temsil, dil yoluyla anlam üretimidir. Dilin düşünce ve duyguların bir kültürde temsil edilmesini sağlayan bir araç olduğu düşünüldüğünde dil yoluyla temsilin, anlamın üretildiği süreçler noktasında temel bir önem arz ettiğini söyleyebiliriz (Hall, 2017). Temsilin nasıl işlediğini açıklayan yansıtıcı, kasıtlı ve inşacı olmak üzere üç yaklaşım bulunmaktadır. Yansıtıcı yaklaşıma göre dil bir ayna işlevi görmektedir ve dünyada mevcut olan anlamı yansıtmaktadır. İkinci yaklaşım ise tam tersi niteliktedir: dil kişinin söylemek istediklerini, vermeye çalıştığı anlamı açıklar. İnşacı yaklaşıma göre ise verili bir anlam yoktur ve temsil sistemlerini, kavram ve işaretleri kullanarak anlamı biz inşa ederiz (Hall, 2017: 36).

20.yüzyılın başında iki dünya savaşı yaşanmasına ve birçok kriz ortaya çıkmasına rağmen kapitalist sistemin bir şekilde kendini toparlaması, dönemin düşünürlerinin temsil ile yakından ilişkili olan ideoloji kavramını derinlemesine ve tüm yönleriyle ele almasına sebep olmuştur. Egemen ideolojik görüşlerin görünürde zor kullanmadan insanlara aşılması “kitle” kavramı ve elbette medyanın kitleler üzerindeki etki ve yönlendirmesiyle ilgili çalışmaları beraberinde getirmiştir. Ancak burada öncelikle Gramsci’nin ideoloji kavramına bakışına ve onu nasıl kuramlaştırdığına kısaca değinmek istiyorum.

Gramsci ideoloji çözümlemesinde kapitalist devletin açıkça zora dayalı iktidarı yerine bu zoru görünmez kılan iktidar biçimlerine dikkat çekmiştir (Sancar, 1997: 28). Gramsci’nin ideoloji kavramını nasıl anladığına bakarken karşımıza öncelikle hegemonya kavramı çıkmaktadır. Hegemonya kavramını Batıdaki burjuva iktidar yapılarını çözümlemek için kullanan Gramsci (Anderson, 1976), ikili bir bakış açısı sunar: Ona göre toplum siyasal (devlet) ve sivil toplum olmak üzere ikiye ayrılmaktadır ve “egemenlik”, “şiddet” gibi kavramlar siyasal topluma, “rıza”, “hegemonya” ve “uygarlık” ise sivil topluma özgüdür (Bulut, 2011: 196). Gramsci’nin

tezine göre edebiyat, sanat, kitle iletişim, eğitim vb. toplumsal pratikleri içinde barındıran sivil toplum, rızaya dayalı bir hegemonya alanıdır ve “entelektüel ve moral düzeyde” ideoloji bu alanda işlenmektedir. Aynı zamanda ideoloji yalnızca üstyapıya özgü değildir, üretim süreçlerini de etkileyerek üst yapı ve alt yapı arasındaki uyumu sağlayan bir pratiktir (Sancar, 1997: 29). Gramsci ayrıca, burjuva hegemonyasına ancak siyasi ve entelektüel bir düzeyde meydan okunabileceğini, bunun da sosyalist ilke ve teorilere dayalı karşıt bir “proleter hegemonya” oluşturmaktan geçtiğini belirtmiştir (Heywood, 2013: 25).

Frankfurt Okulu düşünürleri de 1923-1970 yılları arasında uzun bir dönem boyunca kitle kültürünün ortaya çıkışı ve popüler kültür ile ilgili çalışmalar yürütmüştür. Okulun temsilcilerine göre kültür endüstrisi adını verdikleri kitle kültürü, okul öncesi eğitim ve kitle iletişim araçları da dahil birçok unsur aracılığıyla, bireyin kapitalist toplumun egemen ideolojisine uyumlanmasını sağlıyor ve böylece sisteme karşıt fikirler üretmesini engelliyordu (Küçükcan, 2002: 265). Bununla ilgili olarak okulun temsilcilerinden Herbert Marcuse kapitalist toplumda bireylerin ihtiyaçlarının ideolojik olarak önceden belirlendiğini ve dolayısıyla bireylerin kendi ihtiyaçlarını yaratmakta özgür olmadıklarını belirtmektedir (Şan ve Hira, 2007). Ayrıca Marcuse’ye göre liberal kapitalizmin “sonsuz hoşgörüsü” bile baskıcıdır çünkü liberalizm özgür tartışma ortamı sağlar gibi görünürken aslında ideolojik denetimi gizlemeye çalışmaktadır (Bulut, 2011: 194).

Egemen ideolojinin kitle iletişim araçlarını yönlendirdiği kapitalist sistemde medyadaki temsil biçimleri de egemen ideolojiden bağımsız değildir. Burada öncelikle, medyada toplumsal cinsiyet temsiline ve feminist medya çalışmalarının bir anlamda içinde doğduğu kültürel çalışmalar alanına değinmek doğru olacaktır. İngiliz Kültürel Çalışmalar Okulu 20.yüzyılın ikinci yarısında, İkinci Dünya Savaşı sonrasında atmosferindeki İngiltere’de doğmuştur. Kapitalist endüstrinin yeniden doğduğu ve popüler kültürün Amerikanlaştırıldığı bu yıllarda kitle kültürüne yönelik seçkin ve üstenci çerçevede çalışmalar yapıyordu. Ancak kültürel çalışmaların kurucuları Richard Hoggart ve Raymond Williams işçi sınıfına mensup ailelerin çocuklarıydı ve bu da kültüre olan yaklaşımlarında son derece etkiliydi. Eric

Maigret'ye göre İngiliz Kültürel Çalışmaları kültürel egemenlik biçimlerine ve medyatik kültürün kullanımlarına ciddi anlamda eleştirel bir bakış getiren ve belli bir kültürün diğer bir kültürden üstün olduğu tabusunu silip atan bir ekoldür (Maigret, 2014: 189). Kültürel Çalışmalar'ın önde gelen ismi Stuart Hall'un ifadesiyle kitle iletişim araştırmalarında 1940-1960 yılları arasında egemen olan "ana akım" Amerikan davranışçı yaklaşımdan "eleştirel" yaklaşıma geçiş önemlidir zira iki yaklaşım arasında politik bakış açısından son derece büyük bir fark olmasının yanı sıra bir diğer ayırt edici nokta ise ana akım yaklaşımlar davranışlara odaklanırken eleştirel yaklaşımın ideoloji ve iktidarı odağına almasıdır (Özçetin, 2019: 184). Kitle toplumuna ve popüler kültüre yönelik üstenci yaklaşımların aksine İngiliz kültürel çalışmalar geleneği alt sınıfların gündelik hayatları ve bunların dinamik ve çelişkili yapıları üzerine çok boyutlu araştırmalar yürütmüştür.

Kültürel çalışmalar geleneği içinde izlerkitleler üzerine çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bu bağlamda Stuart Hall'un kodlama/kodaçımı modelinden bahsettiği 1973 "Encoding and Decoding in the Television Discourse" makalesi önemlidir. Michele Barrett'e (1998) göre Hall kodlama/kodaçımı modelinde iktidar olgusunu medya çalışmalarının merkezine koymuştur. İzlerkitleler üzerine yapılan araştırmaların en önemlilerinden biri de David Morley'nin 1986 yılında yayınlanan "Aile Televizyonu" araştırmasıdır. İşçi sınıfı ve alt-orta sınıfa mensup 18 aile ile görüşerek yaptığı araştırmasında Morley'nin temel tezi, televizyon izleme örüntülerinin ancak aile içi boş zaman aktivitelerine bakarak anlaşılacağıydı (Turner, 2002: 119). Morley aynı zamanda televizyon izleme alışkanlığının aile içindeki toplumsal cinsiyetli ve eril tahakküme dayalı yönünü de ortaya çıkarmıştır:

- 1) Bazı erkekler televizyonda hangi programın izleneceğine tüm aile yerine karar vermekle kalmayıp, odadan ayrıldıklarında bile uzaktan kumandayı yanında götürmekte, böylece yokluğunda aileden herhangi birinin kanal değiştirmesine engel olmaktadır.
- 2) Çok az kadın video kayıt cihazının nasıl kullanıldığını bilmektedir.

- 3) Ailelerin çoğunda erkekler televizyon izlerken kimsenin ses çıkarmamasını istediği için genelde kadınlar istedikleri programı mutfakta eski siyah beyaz televizyonlarda izlemekte ve çocuklar da odalarına çekilmektedir.
- 4) Çoğu kadın yayın saatinde mutfakta yemek yapmak veya çocukları yıkamak zorunda olduğu için sevdikleri melodram dizilerini sadece göz ucuyla takip edebilirken, bazı kadınlar ise öğlen yayınlanan dizileri rahatça izleyebildiklerini, bu sanki utanmaları gereken bir durummuşçasına suçlulukla ifade etmektedir (Turner, 2002: 122).

Kitle iletişim araçları ideolojinin dağıtımı ve yeniden üretiminde rol oynamıştır. Televizyon içerikleri, haber metinleri, reklamlar, gazete manşetleri, diziler vb. medya unsurları iktidar ilişkilerinden ve dolayısıyla da ideolojiden bağımsız değildir. Stuart Hall'a göre de egemen olanın ideolojisi göstergeler evreni aracılığıyla medya ve eğitim üzerinden taşınmaktadır (Maigret, 2014: 189). 1960 ve 1970'lerde Christine Gledhill'in ifadesiyle "Marx'ın geri dönüşü" egemen ideoloji ve kitle medyası arasındaki ilişkinin toplumsal hareketlerin gündemine yerleşmesinde etkili olmuştur. Aynı yıllarda feministler de medyanın bir ideolojik egemenlik unsuru olduğunu düşünmektedir (Gledhill, 2017: 455). 1970'li yıllarda toplumsal cinsiyet temsilleri üzerine feminist medya çalışmaları yapılmaya başlanmıştır. Bu çalışmaların öncüsü *Görsel Haz ve Anlatı Sineması* (1975) makalesiyle Laura Mulvey olmuştur. Sinemadaki kadın temsilini psikanalitik zeminde tartıştığı makalesinde Mulvey, bakmadaki hazzın etkin/eril ve edilgin/dişi arasında bölündüğünü; kameranın eril bakışı (*male gaze*) temsil ettiğini, sinemadaki kadının ise hem bakılan hem de teşhir edilen bir cinsel nesne, erotik temaşa olarak temsil edildiğini vurgular (Mulvey, 1975).

Mulvey'i takiben feminist medya üzerine yapılan tartışmaların boyutu genişlemiştir. Genel olarak medyada kadınlara ait kabul edilen kadın dergileri, kadın programları, kadın saati vb. ayrı alanlar bulunurken erkeklere özel bir kategori bulunmamasına odaklanan feminist düşünceye göre bunun sebebi toplumlarda genel insan normunun maskülen olarak sunulmasıdır (Gledhill, 2017: 451). Feminist medya çalışmaları, neredeyse görünmez biçimde yapılan "kültürel cinsiyetçileştirmenin" ortaya çıkarılmasında önemli olmuştur. Gaye Tuchman (1978) kadınların medya

içeriklerinden çoğunlukla silindiğini, bunun dışında ise yalnızca kurbanlar, anneler ya da yetkisiz varlıklar olarak temsil edildiklerini söylemiş ve buna da “sembolik yok ediş” adını vermiştir. Tuchman’a göre ötekileştirilen sadece kadınların kendisi değildir; kadınların ilgi alanları ve sorunları da medyada ötekileştirilmektedir (Bachmann vd., 2018: 5). Angela McRobbie İngiliz gençlik dergisi *Jackie* üzerine yaptığı çalışmada (1982) kadınların bu dergide dış görünüş üzerinden temsil edildiğini, kadınlara erkeklerin peşinden koşma tavsiyesi verildiğini ve kadınlararası arkadaşlığın kötülendiğini ortaya koymaktadır (Steeves, 1994: 140). Dorothy Hobson’ın (1980) hem izleyicilere hem de metinlere odaklanması bakımından önemli olan araştırmasında yaptığı mülakatlar göstermektedir ki radyo ve televizyon öncelikle ev kadınlarının ev işleri yaparken ya da çocuklarla ilgilenirken onlara arkadaşlık eden medyalardır (Steeves, 1994: 142). Medya içinde kadınlara ait kabul edilen alanlardan olan pembe dizilerle ilgili de çok fazla sayıda araştırma yapılmıştır. Hobson bir başka çalışmasında (1982) *Crossroads* isimli İngiliz pembe dizisini merkeze almıştır. Çalışmanın ilk kısmında Hobson dizinin bizzat katıldığı yapım toplantılarına, provalarına ve çekimlerine dayanarak gözlemlerini aktarmıştır. Bu bağlamda *Crossroads: The Drama of a Soap Opera* kültür endüstrisinin nasıl işlediğiyle de ilgili önemli noktalara değinen bir çalışmadır. Çalışmanın odaklandığı bir diğer nokta ise izleyicidir. Hobson izleyicilerin evlerine giderek diziyi onlarla izlemiş ve böylece izleyicilerin diziyle kurduğu ilişkiye bizzat tanık olmuştur. Hobson’a göre bu tür dizilerin izleyicilerini kültürel anlamda “yoksul” varsaymak tamamen seçkin bir tavidir (Turner, 2002: 117). Belirli kültürel formlara öncelik vermek ataerkil kültürün “gerçekliği” tanımlama çabasının bir parçasıdır (Gledhill, 2017: 456). Yüksek kültür perspektifine göre pembe diziler de kadınlarla ilişkilendirilerek kültürel olarak aşağı seviyede görülmektedir. Görünürde bir sonu olmayan ve başlangıcı da unutulmuş pembe dizilerdeki çoklu hikayeler ve asla çözülmeyen anlatı kombinasyonları pembe dizideki kadın karakterlerin türünü de etkilemektedir. Anlatının uzun olması çok fazla sayıda yaşlı, dul, boşanmış ve bağımsız kadın figürünü de beraberinde getirmektedir (Gledhill, 2017: 483).

Tania Modleski ünlü makalesi *Günümüz Pembe Dizilerinde Geleceği Arama*’da pembe dizilere hem feminist bir yaklaşımla hem de dizilerdeki “kadınsı” unsurları

görmezden gelmeden odaklanır. Modleski, Mulvey'i de doğrularak klasik Hollywood filmlerinin izleyicisinin röntgenci bir erkek olduğunu ancak kadınların ev içi yaşamlarına ve rutinlerine göre ayarlanmış olan pembe dizilerde özne/izleyicinin bir tür "ideal anne", çocuklarından daha bilge, ailedeki çatışmaların üstesinden gelebilen, kendiyle ilgili talepleri olmayan bir kadın olarak inşa edildiğini söyler (Modleski, 1995: 103).

"Pembe dizilerin ailenin vazgeçilmezliğini onaylamaya hizmet ettiklerini bilmek önemlidir. Pembe diziler bunu ideal aileyi sunarak değil, sürekli karışıklık içindeki bir aileyi sergileyerek bu ailede ortaya çıkan birçok kötülüğe izleyicilerin hoşgörü ve anlayışla bakmalarını sağlayarak yapar. Böylece dizideki her karakterle özdeşleşen izleyici/annenin 'büyük resmi' görmesi ve hem suçluya hem de kurbana sempati duyması sağlanır. Anne her şeyi affeder. (...) Çoğu insanın algıladığının aksine pembe diziler tutucu değil liberaldirler ve anne ailedeki en liberal kişidir. Pembe diziler anneyi, her sorunda çok yönlülüğüyle göstererek ve asla kalıcı bir sonuca ulaştırmayarak, onun belirgin yargılar oluşturma kapasitesini zayıflatır." (Modleski, 1995: 105)

Modleski makalesinde pembe dizilerde bir başka önemli unsur olan "kötü kadın" temsiline değinmektedir. Pembe dizilerde çoğu kadının ya umutsuzca gebe kalmaya çalıştığını ya da kötü bir zamanlamayla, korunmasız bir zamanda gebe kaldığını belirten Modleski bu örneklerin aksine kötü kadın karakterin gebeliği kendi lehine olacak şekilde kullandığına dikkat çeker. Genelde istediği erkekle evlenmek için, ondan gebe kalmaya çalışan bu kadın karakter, başarısız olma durumunda da pes etmez; gebe olduğu yalanını söyleyerek sevgilisini kandırır ve böylece gebelik kadının değil erkeğin yükü haline gelir (Modleski, 1995: 107). Bu bağlamda Modleski'ye göre pembe diziler diğer popüler kültür yayınlarına göre toplumsal sorunlara daha fazla gönderme yapmasına rağmen bu göndermeler toplumsal gerçeklikten yoksundur (Binark, 1997: 55).

Ana akım medyada (diziler, haberler, reklamlar, gazeteler vb) kadınların temsilinin birtakım seçimlere ve yayın politikalarına uygun şekilde yapılması toplumsal ve siyasal yapıyla yakından ilgilidir. Kadınlara yönelik muhafazakâr ve patriarkal devlet politikaları toplumdaki toplumsal cinsiyet algılarını etkilerken,

medya da bu algıların pekiştirilmesinde büyük bir rol oynamaktadır. Nilüfer Timisi medyanın oynadığı rolü şu cümlelerle özetler:

“Nitekim kadınların içinde yer aldığı yayın organlarının ve hatta bizzat kadınlar tarafından yapılan haber ve enformasyon aktarımının cinsiyet kalıp yargılarını ürettiği bilinmektedir. Sorun toplumsal cinsiyet ideolojisini erkekler lehine üreten ataerkil ideolojiyi deşifre edebilme bilincinin kadınlar ve erkekler tarafından kazanılmasıdır” (Timisi, 1998: 423).

Nancy Signorielli, *Reflections of Girls in the Media* (1997) isimli araştırmasında medyanın ergenlik çağındaki kızlara ne tür mesajlar verdiğini ortaya koymak için çeşitli dergi, film, dizi ve reklamları incelemiş ve ergenlere hitap eden medya yapımlarının kadınların dış görünüşü ve romantik ilişkileri konusunda toplumsal cinsiyet stereotiplerini yeniden ürettiği sonucuna varmıştır. Ayrıca Signorielli'nin bulgularına göre söz konusu yapımlarda erkekler daha çok kariyerleriyle ve başarılarıyla meşgul olarak gösterilirken kadınlar ise zamanlarının çoğunu erkeklerle birlikte ya da onlardan bahsederek geçirmektedir (Signorielli, 1997). Feasey ise bu araştırmadan daha yakın bir zamanda ergen dizilerinde anneliğin temsili üzerine yazdığı makalesinde 15 diziyi ele alır ve bu dizilerde annelerin çoğunlukla alkolik, depresif ve çocuklarına karşı ihmalkâr olarak gösterildiğini saptar. Feasey'e göre araştırmasına konu olan dizilerin ortak noktası sıradan bir ergen için annelerin destek olup cesaretlendiren bir ebeveyn figürü olarak değil, tam tersi başa çıkılması gereken cinsel, toplumsal veya ekonomik bir problem olarak temsil edilmesidir (Feasey, 2012: 158).

Medya ve iktidar arasındaki ilişki ile ilgili Castells iktidarın iletişim araçlarını kullanarak birtakım ideolojileri ve anlamları insanların zihninde inşa ettiğini söylemektedir (Castells, 2009: 414). Toplumsal cinsiyet kalıpları, mizojinist bakış açıları ve kadını yalnızca aile içinde konumlandıran ideolojiler de medya aracılığı ile topluma aktarılmaktadır. Patriarkal ideolojiyi yeniden inşa eden medya, kadınları ya cinsel metalar ya da fedakâr anneler olarak göstermekte, her halükârda kadını özel alanın içine hapsetmektedir. Saktanber 1980'lerde kadınların medya temsiliyle ilgili makalesinde kadınların ya “fedakâr anne” ya da “sadık eş” olarak gösterildiğini, bunlar

dışında ise yalnızca cinsellikleri üzerinden temsil edildiklerini; bunun da patriarkal kodlara uygun, kadınları nesneleştiren bir temsil olduğunu ifade etmektedir (Saktanber, 1995: 189). Anneler günü reklamları üzerine yaptığı feminist eleştirel incelemesinde Sevil Bal, bir teknolojik ev aletleri markasının kadın ve çocuğun mutlulukla sarılıp gülümsediği reklamından bahseder ve bu tür reklamların anneliğin özel alan içinde yapılan bir mesai oluşunun üstünü örttüğünü ve kutsal annelik mitini yeniden ürettiğini vurgular (Bal, 2014: 74). Yine aynı çalışmada Bal, bir sigorta markasının diğer çoğu reklamının çalışan insanlara, çoğunlukla da çalışan erkeklere yönelik kurgulandığına ve emeklilik sigortası reklamlarından oluştuğuna ancak söz konusu anneler günü reklamı olduğunda bahsi geçen kampanyanın sağlık sigortası olduğuna dikkat çekmektedir. Kadınları aile içinde ve özel alanda konumlandıran patriarkal kurguya uygun biçimde reklamda mülk sigortası ya da bireysel emeklilik üzerine bir kurgu tercih edilmemiştir (Bal, 2014: 78).

Patriarkal sistemin belirgin bir özelliği de heteroseksist ve cis merkezli olmasıdır. Türkiye’de trans kadınlar var olmak için kamusal alanda yer bulamadıkları gibi medyada da yok denecek kadar az ve olumsuz temsil edilmektedir. Özellikle 12 Eylül askeri darbe dönemiyle birlikte yoğun baskı ve ayrımcılıklara maruz bırakılan LGBTİ+lar ile ilgili haberler hakaret ve aşağılama içerikli hale gelmiştir (Gürsu ve Elitemiz, 2012). 1990’lı yıllarda ise LGBTİ+lara yönelik devam eden baskı ve ayrımcılıkta medyanın rolü büyük olmuştur. Trans kadınları seks işçiliği, sapkınlık ve hastalık gibi temsillerle kriminalize edip ötekileştiren medya, 1996’da trans kadınların yaşadıkları yerlerden uzaklaştırıldığı Ülker Sokak Olayları’na varan transfobik sürecin destekleyicisi olmuştur (Çetinbaş, 2019: 200). LGBTİ+ görünürlüğüünün görece fazla olduğu ülkelerde ise temsiliyetlerin ırksal ve sınıfsal ayrımlara dayandığı ve stereotipler üzerinden yapıldığı bilinmektedir. Örneğin Lester’ın belirttiği gibi suç dizilerinde transların problematik bir biçimde aldatıcı kötü karakterler veya seks işçileri olduğu senaryolar tercih edilmektedir (Lester, 2015).

Kandiyoti’ye göre ana akım medya, evliliği ve çocuk doğurmayı kadınlara bir sınıf atlama şeklinde sunmaktadır. Özellikle ev ekonomisi ve “başarılı” çocuk yetiştirme konusunda çeşitli televizyon programları, gazeteler, haberler ve dergiler

aracılığıyla kadınlara durmadan öğütler verilmektedir (Kandiyoti, 2013: 223). Patriarka ve medya öğütler verdikleri kadınların aynı zamanda bu öğütlere uydukları takdirde mutlu aileye ve dolayısıyla da mutlu yaşama kavuşacağına vurgusunu da yapmaktadır. Örneğin Akınerdem'in 2016 yılında hazırladığı *Türkiye Medyasında Kadınların Temsili* isimli raporda incelediği haberlerden birinde kadın bir oyuncu ile yapılmış bir röportaja "Evdeki Mutluluk İşime Yansıyor" başlığının atıldığı görülmektedir. Röportajın içeriği neredeyse tamamen kadının özel ve ev yaşamıyla ilgili olup, oyunculuğu ve kariyeri ise ancak ev yaşamına bağlı olarak konuşulmuştur (Akınerdem, 2016: 27). Kesişimsel baktığımızda ise kadınların hem toplumsal cinsiyet hem de etnik ve dini temelli nefret söylemlerine maruz bırakıldıkları görülmektedir. Akınerdem aynı raporda Suriyeli kadınların ve HDP milletvekili kadınların hem cinsiyetçi hem de ırkçı söylemlerle haberleştirildiğine dikkat çekmiştir.

Postfeminizmin etkilerine baktığımızda ise kadının anne ve eş olması stereotiplerinden ve eril bakışın hakimiyetinden çıkarıldığı, kadın temsiline yeniden anlamlandırmaya tabi tutulduğu medya örneklerine rastlıyoruz. Bir "kadının güçlenmesi" hikayesi üzerinden heteroseksizmi arkasına alan bu örnekleri Gill (2003), kadınların günümüz popüler kültür ve medyasında "yeniden cinselleştirilmesi" olarak adlandırmaktadır. Kadınların erkekler için pasif arzu nesneleri olarak temsil edilmesinin yerini cinsel olarak aktif ve arzulayan özne olarak heteroseksüel kadın temsilleri almıştır. Cinsel alanın yeniden anlamlandırılması ile kadınların sömürüldüğü temsiller "kadınların güçlendirilmesi"ne dönüşmüştür. Bu tür medya örneklerinde eşitlik mücadelesinin artık geride kaldığını söyleyen bir postfeminist senaryo hakimdir. Bazı örneklerde daha da ileri gidilerek, iktidar ilişkilerinin tersine döndüğü; cinsel becerileri aracılığıyla erkekler üzerinde hakimiyet kuranların kadınlar olduğu bir günümüz dünyası tasvir edilmektedir (Lazar, 2007: 157).

2.2. Alternatif Medya Kuramları

Medya kavramı "en geniş anlamı ile kullanıldığında, karşımıza, çok kişiye ulaşabilen her türden sözlü, yazılı, basılı, görsel metin ve imgeleri (kitaplar, gazeteler, dergiler, broşürler, billboard'lar, radyo, film, televizyon, internet gibi) içeren çok geniş

bir iletişim araçları yelpazesi çıkmaktadır.” (Nalçaoğlu, 2005: 52). Medya, iletişim ve kitle iletişim araçları gibi kavramlar birbirleriyle ilişkili olmakla birlikte sıklıkla birbirlerinin yerine de kullanılabilmektedir. Bu kavramların birbiriyle ilişkisine yönelik Beybin Kejanlıoğlu, medyanın tanımının iletişim süreçleriyle bağlantılı olarak yapıldığını, ancak günümüzde “iletişim” sözcüğünün anlam itibariyle türediği “ortak olan, paylaşılan” (common) kökünden farklı bir bağlamda, aktarmak, iletmek gibi anlamlarda kullanıldığına dikkat çekmektedir (Kejanlıoğlu, 2005: 84).

Bu tezde alternatif medyanın yeni medya içindeki oluşumlarına bakıldığından yeni medyaya kısa bir giriş yapmak doğru olacaktır. Lievrouw ve Livingstone’un tanımına göre yeni medya “bilgi ve iletişim teknolojileri ve onların toplumsal bağlamları”dır (Lievrouw, 2016: 17). Sürekli değiştiği ve bu anlamda da her zaman “yeni” kaldığı için de yeni medya olarak adlandırılan bu medya sistemini kitle medyasından ayıran önemli bir özellik bir “ağlar ağı” olması, yani durmaksızın yeniden düzenlenip yayılan teknolojiler ve kullanıcılar ağı olarak tasarlanmış olmasıdır (Lievrouw, 2016: 19). Yeni medyanın bir diğer özelliği de birbiriyle etkileşimli ve birbirinden farklı ortamları bir araya getirmesidir (Aydoğan ve Kırık, 2012: 59). Rafaeli (1988) etkileşimi “bir iletişim döngüsünün daha önceki iletimlere yaptığı göndermelerin kapsamını ifade eden” bir kavram olarak açıklamaktadır. Etkileşim yeni medya için başından beri çok önemli bir kavram olagelmıştır ancak özellikle de alternatif medyanın temel özelliği olan katılımı desteklediği için toplumsal ve siyasal değişim süreçleri açısından önemlidir (Lievrouw, 2016: 22). Zira ana akımdaki edilgen konumlarının aksine bireyler yeni medya içinde etken konumdadır.

Alternatif medya, Fuchs’a göre sadece alternatif medya pratikleri olarak değil, aynı zamanda baskın toplumu sorgulayan eleştirel bir medya olarak anlaşılmalıdır:

“Alternatif medya kapitalist medya endüstrisine meydan okuyan bir alandır. Alternatif medya, tahakküme meydan okuyabilecek eleştirel içeriği üretmeyi amaçlayan bir medyayı organize etme ve üretme yoludur.” (Fuchs vd., 2010: 199).

Fuchs'un bahsettiği kapitalist medya endüstrisini, yani ana akım medyayı Chomsky, karlılık amaçlı şirketlerin alt kurumlarından oluşan ve temelde izleyicilerini/dinleyicilerini/okuyucularını yönlendiren bir sistem olarak tanımlamaktadır (Chomsky, 1997). Ana akım medyaya baktığımızda sistemin her bir parçasının birer alt sistem olduğu ve genel sistem içindeki diğer alt sistemlerle -tüm kurum ve kuruluşlarla- uyum içinde çalıştığı görülmektedir (Güngör, 2018: 362).

Bu kısımda öncelikle alternatif medyayı daha iyi tanıyabilmek adına alternatif medyanın kuramsal kökenlerini Bailey, Cammaerts ve Carpentier'in sunduğu (2015) dört yaklaşımı açıklayarak tartışacağım. Bunlar; topluluğa hizmet etmek, ana akıma alternatif, sivil toplumun parçası ve rizom yaklaşımlarıdır.

Birinci yaklaşım bir topluluğa hizmet etme anlayışı üzerinde durmaktadır. Topluluk, bu yaklaşımda temel bir öneme sahip olduğundan kavrama kısa bir göz atmak yerinde olacaktır. Burada öncelikle sosyolog Ferdinand Tönnies'in topluluk (Gemeinschaft)-toplum (Gesellschaft) ayrımından bahsedeceğim. Birey merkezli bir toplum kurgusuna sahip olan Tönnies'e göre bireyde iki tür irade vardır: organik irade ve rasyonel irade. Organik irade topluluk tipi ilişkilerde görülmektedir; duygusal ve içgüdüselidir. Aile, arkadaş grupları, aşiret-cemaat ilişkileri organik irade barındırır ve kolektif kimlikle tanımlanır. Toplum tipindeki ilişkilerde ise rasyonel irade söz konusudur ve bu ilişkilerin ortak özellikleri çıkarıcı ve yapay olmalarıdır. Modern kentsel-kapitalist alanlar bu tür ilişkilerin görüldüğü başlıca yerlerdendir (Ünsaldı ve Geçgin, 2015). Crow'a göre (2007: 618) topluluk, ortak ilgiler ve kimlikler etrafında bir araya gelen insanların oluşturduğu yapıdır. Topluluk kavramındaki ortaklık vurgusu bizi kolektifliğe götürmektedir. Bununla ilgili olarak Richard Sennett topluluğun kolektif bir kimlik ve "kim olduğumuzu" dile getirme biçimi olduğunu söylemiştir (Sennett, 2013: 289). Klasik sosyolojiye göre topluluk tanımları mekânsal bir zemine dayansa da teknolojinin gelişimiyle birlikte toplulukların oluşumu için fiziksel mekanlara gerek kalmadığı da görülmektedir. Sanal ya da çevrimiçi topluluklar olarak adlandırılan bu yeni oluşumlar alternatif ve yeni medyanın bel kemiğidir. Ortak değerlere sahip insanların çevrimiçi ortamlarda bir araya gelerek

topluluklar oluşturması sanal mekân kavramını ortaya çıkarmıştır. Timisi (2005) sanal mekân kavramıyla ilgili şunları söylemektedir:

“İnternet sayesinde artık, durum ve davranışlar fiziksel mekânla belirlenmemektedir. Fiziksel olarak yalnız olmak, sosyal olarak yalnız olmakla eş anlamlı değildir. Elektronik kamusal mekânların bir kamusalılığı içermesi kullanıcıların aynı zaman dilimi içinde aynı elektronik ortamda olmalarını gerektirmektedir. İletişim bu mekânlarda bir diğeriyle kurulduğu andan itibaren başlar, sanal mekân bir kamusal alan olduğu kadar bir özel alandır. Elektronik posta ya da chat aracılığıyla iki kullanıcının tartıştığı ya da en mahrem ilişkilerini paylaştığı, ya da pek çok kullanıcının bir araya geldiği alandır.” (Timisi, 2005: 89).

Rheingold’un kavramlaştırmasına göre sanal topluluk insanların kişilerarası iletişim kurma amacıyla elektronik ortamda kamusal tartışmalara katılması zerine Ağ’da ortaya çıkan “toplumsal kümelenmeler”dir (Robins, 2013: 149). Tüm bu yaklaşımlara baktığımızda sanal olsun ya da olmasın toplulukların dışarıdan dayatılan bir yapı olmadığını, topluluk yeleri tarafından inşa edildiğini ve böylece kolektif bir kimliğin elde edildiğini görmekteyiz (Bailey vd., 2015: 35).

Alternatif medyanın teknolojik gelişmeler ışığında dijital medya olarak da anlaşıldığı son yıllarda “dijital demokrasi” ya da “e-demokrasi” kavramından sıklıkla bahsedilmektedir. Lincoln Dahlberg (2018) dijital demokrasi ve dijital medya araçlarına yönelik dört yaklaşımı incelemiştir. Dahlberg’in ele aldığı yaklaşımlardan ilki olan liberal-bireyci dijital demokrasi yaklaşımında dijital medya bireyler arasındaki bilgi ve bakış aıllarının dolaşımını sağlayan bir araç olarak anlaşılmaktadır. Çoğunlukla Jürgen Habermas’ın kamusal alan kuramından yararlanan müzakereci dijital demokrasi yaklaşımına göre ise demokrasi müzakereci bir biçimde oluşan konsensusa dayanmaktadır ve dijital medya müzakereci demokrasinin gerçekleşmesine olanak sağlamaktadır. Dahlberg’in ele aldığı üçüncü yaklaşım olan Karşıt-Kamusalıcı Dijital Demokrasi yaklaşımında müzakereden ziyade dijital medyanın politik ve aktivist rolü vurgulanmaktadır. Bu yaklaşımda politik grupların dayanışması ve ortak bir aktivizm ortaya çıkarması önem arz etmektedir ve ana akımdaki temsil imkanlarından dışlanan madun kesimlerin sesini duyurabildiği bir alan olması sebebiyle dijital medya karşıt kamusalılığı sağlayan bir yapı olarak da

görülmektedir. Dördüncü ve son yaklaşım olan özerk Marksist Dijital Demokrasi yaklaşımı ise dijital medyayı, merkezi devleti ve kapitalist sistemi ortadan kaldıran ve radikal demokratik siyaseti mümkün kılan bir yapı olarak düşünülmektedir. Bu yaklaşımın ilk üç yaklaşımdan farklılaştığı nokta “halklar topluluğu” olarak adlandırılan yeni bir demokratik toplum tahayyülüne dayanmasıdır. Tablo 2.1. ve Tablo 2.2. dört yaklaşıma yönelik özet bir gösterge olarak okunabilir:

	Özne	Demokrasi
Liberal-bireyci	Öznelerarası rasyonel bireysel	Rekabetçi-müşterek
Müzakereci	Söylemsel-antagonistik	Müzakereci-rızaya dayalı
Karşıt-kamusal	Bireysel/kamu	Mücadeleci
Özerk Marksist	Tikellerin çokluğu	Halklar ağı kurma

Tablo 2.1: Dört dijital demokrasi yaklaşımında özne ve demokrasi (Dahlberg, 2018: 147).

	Dijital demokratik olanaklar
Liberal-bireyci	Kümeleme, tercih, rekabet, ifade, bağış toplama, iş yapma, oylama
Müzakereci	Katılım, tartışma, müzakere, görüş farklılığı, kamusallaşma, yansıtma
Karşıt-kamusal	İfade, kampanya, grup oluşumu, kimliklenme, protesto düzenleme, direnme
Özerk Marksist	İş birliği yapma, ortaklaşma, dağıtım, değişim, ağ, katılım, paylaşım

Tablo 2.2: Dört dijital demokrasi yaklaşımında olanaklar (Dahlberg, 2018: 147).

Dijital demokrasiden sonra internet ortamında bireylerin yeni bağ ve pratiklerini tanımlamak için kullanılan nettaş (netizen), siber yurttaş (cybercitizen), dijital yurttaş (digital citizen), çevrimiçi yurttaş (online citizen) kavramları karşımıza çıkmaktadır. Nettaş, yurttaş kavramını çevreleyen ve bilinen ulus devlet yurttaşlığından internet yurttaşlığına geçişten ziyade, her ikisini de kapsayan bir varoluş halidir (Narmanlıoğlu, 2016: 66). Nettaşlık hali ile bireyler kendilerini ifade edecek sanal ortamlar bulmaktadır ve buna bağlı olarak da politik katılım yolları çeşitlenmektedir. Bu anlamda Binark'ın da ifade ettiği (2010: 30) gibi yeni medya toplumsal ve politik muhalif hareketlerin hem organize olmaları hem de kararlarını duyurmaları için giderek daha kullanışlı bir ortam haline gelmektedir (Narmanlıoğlu, 2016: 77).

Alternatif medyaya yönelik ikinci yaklaşım ise alternatiflik kavramına odaklanır. John D. H. Downing 1984 tarihli *Radical Media* adlı çalışmasında genel anlamıyla “hegemonik politikalara alternatif bir bakış getiren küçük ölçekli ve farklı biçimler alabilen” medya türünü radikal alternatif medya olarak tanımlamaktadır (Downing, 2001). Burada ana akım medyaya alternatif olma durumu ana akımdaki zayıf içeriklerin ve eksik temsillerin aksine alternatif medyanın toplumsal hareketlere, azınlıklara ve alt kültürlerle söz hakkı verme yönelimi ve kendi kendini temsil etmeye yaptığı vurgu ile ilgilidir; bu da daha çeşitli içeriklerin çıkmasını sağlamaktadır (Bailey vd., 2015: 50).

Üçüncü yaklaşımda ise alternatif medya sivil toplumun bir parçasıdır ve dolayısıyla yaklaşım içinde sivil toplum merkezi bir kavram niteliğindedir. Bu yaklaşıma göre sivil toplum demokrasi için de yaşamsal bir önem taşımaktadır. Ana akım medyanın aksine bireylerin aktif olarak katılım sağlayabildiği alternatif medya bireysel katılımların büyüyerek katılımcı bir toplumun ortaya çıkmasını da beraberinde getirme potansiyeline sahiptir. Kavramın tarihsel süreç içinde ve yaklaşımlara göre değişen bir içeriği olduğundan tek bir tanımdan söz edemiyoruz. Ancak genel itibarıyla sivil toplumu “bir toplumun kendisini ve eylemlerini bir bütün olarak, devlet iktidarının baskısı ve denetimi altında olmayan gönüllü örgütler yoluyla örgütlemesi” olarak tanımlamak mümkündür (Keyman, 2004). Fuat Keyman, Michael

Edwards'ın kavramsal dilini kullanarak örgütsel yaşam olarak sivil toplum, demokratik toplum olarak sivil toplum ve kamusal alan olarak sivil toplum olmak üzere üç boyutlu bir sivil toplum modeli önerir:

“Örgütsel yaşam sivil toplumun temel boyutudur ve farklı alanlarda hareket eden STK'ları içermektedir. Örgütsel yaşam olarak sivil toplumun gelişmesi için, bu alanın siyasal ve ekonomik toplumdaki bağımsız olması ve STK'ların da gönüllü kuruluşlar olarak devlet denetiminin dışında olması gerekmektedir. Demokratik toplum olarak sivil toplumdaki, STK'ların demokratikleşme sürecine yaptığı katkıyı anlıyoruz. Bu alan sivil topluma ahlaki ve siyasi değer yükleyen alandır ve sivil toplumun iyi ve adaletli toplum yaratmaktaki normatif işlevini simgelemektedir. Diğer taraftan, kamusal alan olarak sivil toplum ise, sivil toplumla siyasal toplum arasındaki demokratik tartışma alanıdır. STK'ların toplumsal sorunların/taleplerin demokratik bir platformda tartışılmasına ve bu yolla da siyasal topluma aktarılmasına verdiği katkı, sivil toplumun kamusal alan olarak hareketini tanımlar.” (Keyman, 2004).

Dördüncü alternatif medya yaklaşımı ise Deleuze ve Guattari'nin rizom kavramı üzerine inşa edilmiştir. Deleuze ve Guattari'ye göre arbolik yapı doğrusal ve hiyerarşiktir, bu yapı devletin felsefesidir. Rizomatik ise arbolik yapının tersine, doğrusal değildir, anarşik ve göçebedir (Wray, 1998). Alternatif medyaya rizomatik kavramı üzerinden bakan yaklaşım, ana akım medya kuruluşlarının katılımının karşısına alternatif medyanın istikrar bozuculuğunu ve akışkanlığını koyar ve alternatif medyanın bu özellikler sayesinde hem medya kuruluşlarının hem de piyasa ve devlet kuruluşlarının akışkan yönlerini yüzeye çıkarabileceğini savunur. Bu yaklaşımda sivil toplum ve demokrasinin vurgulanışı üçüncü yaklaşımdan farklıdır: alternatif medyayla ilgili sivil toplumun kamusal alanın bir parçası olması değil, farklı hareketlerden gelen insanların bulunduğu bir “kavşak” işlevi görmesi vurgulanmaktadır (Bailey vd., 2015: 64).

Tüm bunlar ışığında alternatif medyanın toplumsal hareketler ile yakından ilgili olduğu görülmektedir. Alternatif medya çalışmaları da bir alan olarak toplumsal hareket çalışmalarından beslenmektedir (Çoban ve Ataman, 2015: 9). 1960 ve 1970'li yıllar ABD ve Avrupa'da toplumsal ve politik başkaldırıların yaşandığı ve toplumsal hareketlerin altın çağını yaşadığı dönem olarak bilinmektedir. Politik olarak yeterince temsil edilmeyen toplumsal grupların görünürlüğünü artırdığı, çeşitli kazanımlar

edindiği bu yoğun toplumsal aktivizm döneminde toplumsal hareketler üzerine mevcut teorilerin gelişmeleri açıklamakta yetersiz kalması sebebiyle birtakım yeni teoriler ortaya çıkmıştır (Lievrouw, 2016: 51). Alain Touraine'e göre yeni toplumsal hareketlerde kolektif kimlik önemli ve ayırt edici bir unsurdur. Burada kimliğe öznel tecrübe de eşlik etmektedir ve harekete katılanlar cinsiyetleri, cinsel yönelimleri veya etnisiteleri gibi ortaklıklar çevresinde örgütlenmektedir (Lievrouw, 2016: 58).

2.3. Feminist Alternatif Medya

Alternatif medyanın politik temellerine baktığımızda radikal demokrasi, katılımcı yurttaşlık teorileri ve yeni toplumsal hareketler görülmektedir (Timisi, 2019: 27). Feminist alternatif medyanın başlangıcını da yeni toplumsal hareketlerin canlandığı yıllara denk gelen ikinci feminist dalga döneminde görmemiz mümkündür. Bu dönemden beri feminist hareketler karşıt kamusal alanda³ kendilerine alanlar ve yapılar oluşturmaya devam etmektedir. Feminist medya hem hareket içindeki iletişim, bilgi paylaşımı ve tartışmayı hem de feministlerin kendilerini “dışarıya” kararlı bir biçimde ifade etmesini sağlaması açısından son derece önemli olmuştur. Feminist dergiler özelinde bireysel çabalarla ya da küçük medya grupları tarafından çıkarılan küçük dergilerden, görece yüksek tirajlı ve güçlü reklam bağlantıları olan dergilere (Almanya'daki *Emma* ya da ABD'deki *Ms.* gibi), çok geniş bir spektrum bulunmaktadır (Geiger ve Hauser, 2012: 74).

Bilgisayar dolayımı ile iletişime dayanan yeni medya olanakları çevrimiçi bilgi ve haber kaynaklarına hızlı bir erişim sağlayarak hem çevrimiçi yurttaş gazeteciliğinin hem de ana akım medyaya karşı bağımsız bir alternatif medyanın gelişimine zemin oluşturmaktadır (Binark, 2007: 22). 1990'lı yıllardan itibaren feminist medya da basılı yayınlarına paralel olarak online yayınlara başlamış, beraberinde de online fanzinler ve bloglar teknoloji ve internet olanakları genişledikçe yeni medyadaki yerini almaya başlamıştır. Feminist hareketin internet ve sosyal medyayı kullanım biçimleri hem alternatif hem de aktivist medyaya örnek teşkil etmektedir. Jenny Gunnarsson Payne,

---

³ Negt ve Kluge'ye göre karşıt kamusal alan burjuva ve geleneksel kamusal alanın karşısında yer alan kolektif nitelikli politik söz ve eylemlerin olduğu alandır (Özbek, 2004: 182).

feminist medyayı (feminist fanzin ve blogları) önceki bölümde de (bknz: 2.2. Alternatif Medya Kuramları) bahsi geçen rizomatik medya yaklaşımıyla ilişkilendirmektedir. Gunnarsson Payne, feminist fanzinlerin çoğunun ticari anlayış gütmeyen ve anti elitist bir tutum sergilediğini ancak Central and Eastern European Üniversitesi'nin yaptığı bir çalışmaya göre *Plotki Femzine*'in başlarda ucuz maliyetli bir fotokopi fanzini olduğunu, German Polish Youth Foundation ile sponsorluk anlaşması yaptıktan sonra ise, piyasa standartlarında bir basılı dergiye dönüştüğünü ve böylelikle fanzinlerin “doğası gereği” anarşist, devlet ve piyasa karşıtı olduğu varsayımının çürüdüğünü aktarır. Bu ikircikli durum göz önünde tutulduğunda, rizomatik medya kavramı “ana akım” ve “alternatif” gibi basit zıtlıkların dışında kalmaktadır. (Gunnarsson Payne, 2012: 63). Rizomatik medya yaklaşımının alternatif medyaya esneklik katkısında bulunabileceğini, bunun da kültür bozum⁴ ile gerçekleşebileceğini dile getiren Gunnarsson Payne, bu önerisine kozmetik markası L'oreal Paris'in sloganını “Devrim. Çünkü buna değersin!” şeklinde değiştiren *Radarka* isimli bir İsveç fanzininin örneğini verir (Gunnarsson Payne, 2012: 65).

Feminist alternatif medyanın önemli araçlarından biri olan hashtag kullanımı da ortak kelime grupları ve sloganlar oluştururken anaakım tarafından dışlanan grupların deneyimlerine yer açmasıyla rizomatik bir yapıya sahiptir (Candemir, 2020: 169). “Hashtag feminizmi” örneği 21.yüzyılda dijital medya kullanımının feminist aktivizmi hem çevrimiçi hem de çevrimdışı ortamlarda nasıl değiştirip dönüştürdüğünü göstermesi açısından önemlidir. Feminist akademisyenler feminist dijital aktivizmin geleneksel feminist politika yapma yöntemlerinden ayrılmasıyla birçok yönden bir dönüm noktasını temsil ettiğini belirtmektedir. İlk olarak, feminist *meme*⁵lerin ortaya çıkması kamusal alanda feminist konularla ilgili geniş çaplı bir bilinç yarattığı için kayda değer bir gelişmedir. İkincisi, dijital feminizm ayrıcalık ve farklılık gibi konularla yakından ilişkili görülmektedir ve birbirinden farklı feminist çevrelerin dijital ortamlarda bir araya gelmesi yeni tür kesişimsel iletişime imkan

⁴ Kültür bozum: Çoğunlukla ana akım medya reklamlarını hedef alan, egemen temsil politikalarını alt üst etmeyi amaçlayan strateji ve pratikler bütünüdür (Kuni, 2012: 98).

⁵ Meme (*mim*): internette çok hızlı yayılan fikir, resim, video ve benzerleri için kullanılan terim (Cambridge Dictionary).

tanınmaktadır. Ve son olarak, geleneksel hukuk ve yasama kanallarının toplumsal cinsiyet adaletine ilişkin yarattığı hayal kırıklığı sebebiyle yeni feminist politika kadınların bir araya geldiği, karşılıklı konuşup beden politikaları üretebildiği dijital feminist protestoları tercih etmektedir (Baer, 2015: 18).

İnternet ve teknoloji kullanımı üzerinden kendini var eden feminist politika üçüncü dalga feminizmin birtakım özellikleriyle uyuşmaktadır. Üçüncü dalganın sınırlı ve belirlenmiş bir gündem içeren toplumsal hareketlerin tam tersine daha “dağınık” bir yol izlemesi, kesişimsel kimlikleri ve uluslararası anlamda çevrimiçi feminist toplulukları bir araya getirmesinde etkili olmaktadır. Ancak tüm bunlara rağmen çevrimiçi feminist oluşumların genellikle Batılı bir feminist diskuru odak alması ve Batı dışındaki feminist kadınların bu oluşumlar içinde kendilerini yeterince bulamamaları gibi durumlar da söz konusudur (Keller, 2012). Chandra Talpade Mohanty (1988) Batılı feministlerin aynı zamanda bir “üçüncü dünya farklılığı”nı; Batı dışındaki coğrafyalarda yaşayan kadınların geleneksel, eğitimsiz ve bedenleri üzerinde çok fazla kontrolü olmayan bireyler olduklarına dair bir diskuru teşvik ettiklerini söylemektedir. Keller (2012) konuyla ilgili şu soruyu sorar: “Öyleyse feministler Batı dışındaki kadınları metalaştırmadan ve basitleştirmeden nasıl uluslararası bir feminist koalisyon kurabilir?” Sara Ahmed (2000) uluslararası bir kolektif politikanın “yakın karşılaşmalar” aracılığıyla şekillenmesi gerektiğini önerir: “Aramızdaki farklılıklar, özellikle de farklı dilleri konuştuğumuz için, karşılıklı diyalog kurmayı gerektiriyor” (Ahmed, 2000: 180).

Alternatif medya oluşumlarının ana akım medya kuruluşları gibi televizyon ve reklam gelirleri olmadığını göz önüne alırsak feminist alternatif medyalar da bulundukları ülkenin toplumsal cinsiyet ve sivil toplum kuruluşlarına yönelik uyguladığı politikalara, özetle demokratik koşullarına da bağlı olarak ekonomik sorunlar yaşayabilmektedir. Söz konusu sorunlar da oluşumların faaliyet sınırlarını ve etkinliğini doğrudan etkilemektedir. Stefanie Grünangerl (2012), ABD, Almanya, Belarus ve Polonya’dan olmak üzere beş feminist aktivist ile görüştüğünde onlara “alternatif feminist medya yapmanın en büyük zorluğu nedir?” sorusunu yöneltmiştir. ABD merkezli medya oluşumu dışındaki tüm aktivistler “parasızlık” cevabını

vermiştir. Görüşmede Almanya merkezli Missy Magazine adına konuşan Missy büyük şirketlerin günümüzde bile ten renkleri ve beden ölçüleri fark etmeksizin bütün kadınların güzel olduğu mesajı güden bir dergiye reklam vermek istemediğini belirtmiştir (Grünangerl, 2012: 113).

Az önce belirttiğim gibi demokratik koşullar alternatif medya oluşumları için belirleyicidir, özellikle toplumsal cinsiyet ve feminizm odaklı medyalar ve aktivizm biçimleri anti-demokratik ve baskıcı rejimlerin sürdüğü ülkelerde yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadır. Bu bağlamda Chengting Mao'nun (2020) Çin Halk Cumhuriyeti'nde (ÇHC) feminist grupların hem çevrimiçi hem de çevrimdışı kamusal alanda devlet tarafından maruz kaldığı baskıları anlattığı makalesi önemlidir. Devlet yönetimi dışından grupların fon alarak herhangi bir aktivizm yapamadığı, dolayısıyla da açık bir sivil toplum örgütü olarak faaliyet gösteremediği ÇHC'de 2015 yılında cinsel tacize yönelik baskıları protesto etmek amacıyla metro istasyonunda pankart açan aktivistlerin tutuklanması ardından sokak aktivizminin bittiğini aktaran Mao, çoğu internet sitesi ve uygulamanın devlet tarafından yasaklanması sebebiyle çevrimiçi aktivizmin de sansür ve baskı altında zayıf bir şekilde sürdüğünü belirtiyor. Mao'nun aktardığına göre Weibo isimli sosyal ağda toplumsal cinsiyet eşitliği talep eden birçok kullanıcı bulunuyor ancak fikirleri başka kullanıcılar tarafından yeniden paylaşılıp yayıldıktan sonra bu kullanıcılar damgalanmamak için “feminist olmadıklarını” açıklamak zorunda kalıyor (Mao, 2020: 255).

2.4. Türkiye’de Feminist Alternatif Medya

Türkiye’de feminist medyanın izini sürdüğümüzde öncü olarak Osmanlı Kadın Hareketi ile karşılaşırız. 1869’da çıkan *Terakki-i Muhadderat* Osmanlı’daki ilk kadın dergisi olma özelliğini taşımaktadır. Kadınların çıkardığı ve kendilerini birey olarak ifade edip yazdıkları dergi ve gazetelerin sayısı Cumhuriyet’e kadar kırkı bulur: *Hanımlara Mahsus Gazete*, *Mehasin*, *Kadın* bunlardan bazılarıdır (Çakır, 2007: 431). Bu yayınlar etrafında kadın hareketi özel ve kamusal alandaki özgürlükleri ve seçme seçilme, eğitim ve çalışma hakları için mücadele etmiştir. Cumhuriyet dönemiyle birlikte ideal “Türk kadını” teması kadınların çıkardığı gazete ve dergilerde de yerini

almıştır. *Cumhuriyet Kadını* (1934), *Türk Kadını* (1944), *Modern Türk Kadını* (1950) gibi yayınların yanı sıra kadınların daha çok moda, cemiyet hayatı ve aile içi yaşam ile ilgili yazdıkları *Salon* (1934), *Moda Albümü* (1936), *Ev-İş* (1937) ve *Yuva* (1963) gibi yayınlar da bulunmaktadır (Davaz-Mardin, 1998).

1983 yılında *Somut* dergisindeki feminist kadın sayfasıyla birlikte feminizm Türkiye’de ilk kez bir yayın içinde yer almıştır. Aynı yıl Kadın Çevresi Yayıncılık şirketi kurulmuştur ve bu feminist kadınlar tarafından kurulan ilk tüzel kişilik olması sebebiyle önemli bir gelişmedir (Terkan, 2010: 39). 1980 sonrasında Türkiye’de ikinci dalga feminist hareketlerin ortaya çıkmasıyla çoğunlukla dergiler olmak üzere ana akımdan, sermayeden ve reklamlardan bağımsız feminist yayınlar çıkarılmaya başlanmıştır. *Feminist*, *Kaktüs*, *Roza*, *Amargi* ve *Pazartesi* bu yayınlardan bazılarıdır. Gencel-Bek ve Binark’a (2000) göre bu yayınların önemli bir özelliği yazar ve okuyucu arasındaki farkı yok etmeye çalışarak üretim sürecinde alternatif bir yapılanmaya gidilmesidir (akt. Tekvar, 2017: 543). 1990’lı yıllar ve sonrasında Türkiye’deki feminist hareket hem taleplerini, dolayısıyla da etki alanlarını genişletmiş hem de birbirinden farklı feminist örgütlenmelerle kitlesini büyütmüştür. Farklı feminist çevreler kitlelere sesini duyurmak ve daha geniş ağlarda feminist politika yapmak amacıyla çeşitli yayınlar oluşturmuşlardır. Örneğin ilk sayısı 1987’de yayınlanan *Feminist* dergisi maddeci feministler tarafından kurulurken, 1996’da kurulan *Roza* ilk feminist kürt kadın dergisi olma özelliğini taşımaktadır. 2005-2007 yılları arasında faaliyet gösteren ve trans deneyimlere yer veren *Gacı İstanbul* fanzini; 2010 yılında *Kadınlar Arasında* isimli queer cinsellik temalı fanzin ve *Transgender Güzeldir* fanzini transfeminist çevreler tarafından yayınlanmıştır (Bilal vd., 2020: 203).

2010’dan sonra Türkiye’de feminist hareket interneti yoğun bir şekilde kullanmaya ve dijital örgütlenmelere yönelmeye başlamıştır. Mevcut basılı dergi ve yayınların dijital versiyonlarının erişime açılmasının yanı sıra, dijital ortamlarda yeni örgütlenmeler ve alternatif medya örnekleri de ortaya çıkmıştır. *Ekmek ve Gül* (2008), *Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu* (2010), *5Harfliler* (2012), *Kampüs Cadıları* (2014), *Çatlak Zemin* (2016), *Kadın Meclisleri* (2018) bunlardan bazılarıdır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FEMİNİST ALTERNATİF MEDYADA ANNELİK: *5HARFLİLER* VE *ÇATLAK ZEMİN* ÖRNEKLERİ

3.1. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi

Bu tez çalışmasında annelik kavramına yönelik feminist yaklaşımların, Türkiye’deki feminist alternatif medyada nasıl tartışıldığı ele alınacaktır. Bu amaçla Türkiye’de feminist medya örneği olarak ele alınan 5Harfliler ve Çatlak Zemin adlı internet sitelerindeki yazılar incelenmektedir. Araştırmanın amacı, feminist alternatif medyada annelik kavramının izini sürmenin yanı sıra dijital medyanın feministler arasında nasıl bir tartışma ve dayanışma alanı olduğunu ortaya koymaktır. Bu bağlamda feminist literatürde önemli bir sorunsal olarak belirginleşen annelik kavramının feminist alternatif medyada nasıl tartışıldığı ele alınacaktır. Dünyada geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini canlandırmak isteyen hareketlerin yükseldiği ve Türkiye’de kadınları annelik ile sınırlandıran pronatalist söylem ve politikaların yürütüldüğü bu dönemde anneliğin feministler arasında nasıl tartışıldığı son derece önemlidir. Günümüzde internet ve sosyal medya geleneksel medya karşısında bir alternatif olarak belirginleşmiştir. Dijital medyanın kolay teknik yapısı, her gün yaygınlaşan yeni uygulamaları, geleneksel medyadan daha zengin ve çeşitli içerik yapısı, etkileşim ve katılım özellikleri, okuyucu ve yazar ayrımını ortadan kaldırarak sıradan bireyi bir yazara dönüştürmesi, kendisini ifade etmek isteyen kişi ve gruplar için bir üretim platformu sunması gibi nedenler (Timisi, 2003), geleneksel medya karşısında daha fazla kullanılan bir ortam haline gelmesini sağlamıştır. Diğer taraftan siyasal iktidarların geleneksel medyayla kurdukları ilişkinin manipülatif niteliğinin yarattığı güven bunalımı geniş kesimler için dijital medyayı bir alternatif olarak konumlandırırken, gazeteciliğin özgürlük krizi ve gazetecilerin mesleğin giderek

dışında kalmaları dijital medyayı özgür ve bağımsız bir gazetecilik için alternatif bir mecra haline dönüştürmüştür. Ayrıca, özellikle son yıllarda toplumsal cinsiyet politikalarına karşı düşünce ve eleştiri geliştiren feminist çevreler dijital medyayı özgür bir tartışma platformu olarak değerlendirmektedir. Bu araştırmada aşağıdaki sorulara yanıt aranmaktadır:

- 1) Dijital alternatif medya olarak 5Harfliler ve Çatlak Zemin siteleri nasıl bir feminist perspektif gözetmektedir?
- 2) 5Harfliler ve Çatlak Zemin sitelerindeki annelik konulu yazılarda anneliğe bakış/bakışlar nasıldır?
- 3) 5Harfliler ve Çatlak Zemin siteleri alternatif medya içinde nasıl konumlanmaktadır?
- 4) 5Harfliler ve Çatlak Zemin sitelerindeki annelik konulu yazılara okurlar yorumlarıyla nasıl katılmaktadır?

3.2. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırma profesyonel yazar-gazeteci olan ya da olmayan kadınların bizzat yazıp ürettiği fikirlerini feminist alternatif medyayı merkezine alarak inceleyecek olması nedeniyle feminist bir yöntem içinden gerçekleştirilecektir. Feminist yöntem ile bir teknik ya da araçtan ziyade araştırmanın yazımından, odaklanılan konu, örneklem seçimi ve bulguların analiz edilip yorumlanma biçimine kadar işleyen bir perspektiften bahsetmekteyim. Araştırma alanlarının ve özellikle de araştırma yöntemlerinin tarihsel olarak eril bilimsel perspektifler ile belirlendiği akademide (Mies, 1996: 48) feminist yöntem gözetilerek yapılan bir araştırma hem feminist çalışmaların akademik konumu hem de sosyal bilimlerin dönüşümü açısından önemlidir. Feminist yöntem öncelikle mevcut pozitivist yaklaşımlara eleştiri getirir ve feminist araştırmaların pozitivist yaklaşım ve yöntemleri takip ederek amacına ulaşamayacağını belirtir. Maria Mies bununla ilgili önemli tespitlerde bulunur:

“Sosyal bilimlerde geçerli olan teoriler ve metodoloji ile kadın hareketinin politik hedefleri arasında çelişki vardır. Eğer *kadın çalışmaları* kadınların özgürlüğü için bir araç olarak kullanılacaksa; pozitivist, kantitatif araştırma metodolojisini eleştirmeden kullanmamız mümkün değildir. Eğer *kadın*

çalışmaları bu eski metodolojileri kullanırsa kendisi de bir baskı aracına dönüşecektir. Yeni şarap eski şişelere doldurulmamalıdır.” (Mies, 1996: 50)

Sandra Harding (1996) de feminist yöntemin ne olduğuna dair kesin sınırları bulunan bir tanımlama yapmaktan kaçınmak gerektiğini hatırlatmakla birlikte feminist yöntemin geleneksel yöntemlerden farklı olan kısımlarına değinir. Örneğin feminist yöntem geleneksel yöntemlerin aksine toplumsal olaylardaki toplumsal cinsiyetliliği ve patriarkal örüntüleri gözlemler ve analizlerinde bu gözlemleri öncelikli olarak hesaba katar. Harding ayrıca feminist araştırma ve yöntemlerin kadınların deneyimlerini ve fikirlerini gerçekliğin bir göstergesi olarak ele aldığından bahseder. Ancak elbette buradaki kadın kavramıyla farklı sınıf, kültür, yönelim ve ırklardan gelen kadınlar kastedilmektedir. Feminist araştırma yöntemleri evrensel bir erkek olmadığını ortaya çıkardığı gibi tek başına “kadın” ve “kadın deneyimleri” olmadığını da göstermiştir (Harding, 1996: 40).

Çalışmada araştırma tekniği olarak ise tematik analiz ve feminist eleştirel söylem analizini kullandım. Tematik analiz verilerin belirli temalar üzerinden analiz edildiği bir nitel araştırma tekniğidir. Ayrıca tematik analiz hem gerçeği yansıtmayı hem de örtülü gerçekliği ortaya çıkarmayı; verileri derinlemesine betimleyip yorumlamayı sağlamaktadır (Braun ve Clarke, 2019: 877). Söylem analizinde ise klasik söylem analizi ve eleştirel söylem analizi (ESA) olmak üzere iki farklı yaklaşım bulunmaktadır. Klasik söylem analizinde söylemler betimleyici ve açıklayıcı şekilde ele alınırken ESA’da bunun ötesine geçilip söylemin iktidar ve ideoloji tarafından nasıl biçimlendirildiği ve toplumsal pratikleri nasıl etkilediği de incelenir (Mora, 2008: 10). ESA baskın ideolojinin söylemi ve anlamları nasıl ürettiğini görmeyi amaçlar (Arkonaç, 2014: 49). Söylemin Foucaultyen yorumuna göre dil ve imgeler bir temsil biçimi olmalarının yanı sıra aynı zamanda toplumsal birer pratik ve eylem biçimidir. Fairclough buradan yola çıkarak eleştirel söylem analizinde söylemin toplumsal matrisine dikkat çekmektedir. Analizi yapılan verinin hegemonik iktidar ilişkileriyle ve yapılarıyla nasıl bir ilişki kurduğu, nerede konumlandığı; normatif olup olmadığı, hegemonik iktidarı yeniden inşa edip etmediği son derece önemlidir (Fairclough, 1993: 237). Van Dijk ise eleştirel söylem analizinin standart ve hazır bir çerçevesi

olmadığını belirtmekle birlikte, ESA ile yürütülen bir araştırmada analizin, iktidar tarafından ezilen ve baskılanan grupların lehine olacak biçimde, tahakkümü ortaya çıkarıp sorgulayan bir perspektif ile yapılması gerektiğini vurgulamaktadır (Şah, 2020: 219).

Feminist ESA ise söylemin patriarkal ideoloji ile olan ilişkisini ortaya çıkardığı için feminist araştırmalarda tercih edilen bir analiz tekniğidir. Araştırmamın amacı gereği patriarkal söylem ve pratiklerin feminist alternatif medya ile nasıl ilişkilendiğini görmek için analizimde Lazar'ın önerdiği feminist ESA'yı kullandım. Lazar, feminist ESA'yı şu şekilde açıklamaktadır:

“Feminist ESA'nın amacı karmaşık, üstü kapalı, kimi zaman pek de üstü kapalı olmayan, çoğunlukla hafife alınan toplumsal cinsiyetli varsayımların ve hegemonik iktidar ilişkilerinin farklı bağlam ve topluluklar içinde söylemsel olarak üretilme, sürdürülme, uzlaşma ve meydan okuma biçimlerini göstermektir.” (Lazar, 2007: 142).

Feminist ESA'nın belirgin bir feminist politika kurması; birçok sosyal pratik ile ilişkili bir kategori olan toplumsal cinsiyeti feminist ilke ve anlayışların rehberliğinde analiz etmesi gerekmektedir (Lazar, 2007: 143). Feminist ESA ile çözümleme yapan araştırmacıların ortak noktası patriarkal toplumsal düzeni ayakta tutan söylemlerin; yani toplumsal bir grup olarak erkekleri sistematik biçimde ayrıcalıklı kılan ve yine toplumsal bir grup olarak kadınları güçsüz kılıp dışlayan iktidar ilişkilerinin eleştirisini yapmaktır. Feminist ESA'nın amaçlarından biri toplumsal pratiklerin tarafsız olmaktan çok, aslında cinsiyetlendirildiğini göstermektir. Toplumsal pratiklerin cinsiyetli yapısı iki düzeyde açıklanabilmektedir: İlk olarak, toplumsal cinsiyet bir topluluktaki kişilerin kendi toplumsal pratiklerini anlayıp inşa etmesini sağlayan yorumlayıcı bir kategori olarak işlev görür. İkinci olarak ise, toplumsal cinsiyet diğer tüm toplumsal ilişki ve aktivitelerde rol oynayan bir toplumsal ilişkidir. Bu bağlamda Lazar, toplumsal cinsiyetli pratiklerin ve ilişkilerin feminist politik eleştirisinin en nihayetinde toplumsal dönüşümü amaçladığını belirtir (Lazar, 2005: 5). Toplumsal cinsiyetin ve cinsiyetçiliğin kültürlere ve dönemlere göre farklılaştığını ancak toplumsal cinsiyetin yapısının son derece kalıcı olduğunu belirten

Lazar’a göre feminist ESA’nın bir diğer amacı da kadınlara yönelik sonsuz çeşitlilikteki baskının çözümlemesini üstlenmektir (Lazar, 2005: 9).

3.3. Araştırmanın Örneklemi ve Sınırlılıkları

Araştırmanın örneklemini 5Harfliler ve Çatlak Zemin sitelerinde annelik üzerine kaleme alınan yazılardır. Söz konusu sitelerin örneklem olarak seçilme sebebi ise dijital feminist yayınlar içinde hem feminist hem de medya olma iddiasının en belirgin olduğu siteler olmalarıdır. Dijital medyanın en önemli özelliği yazar ve okur arasındaki ayrımı ortadan kaldırması, okuru kamusal tartışmanın aktörüne dönüştürmesidir. Ele aldığım örneklem kapsamında, bazı yazıların altındaki yorumlar bölümünde yazının devamı niteliğinde tartışmalar yapıldığından bu yorumlar da analize dahil edilmiştir. Araştırmamın amacını en iyi şekilde gösteren yazıların seçilmesi için çalışmada amaçlı örneklem kullandım. Amaçlı örneklem verilerin araştırmanın amacını en iyi şekilde vurgulayacak ve en zengin bilgiyi ortaya koyacak şekilde sunulmasını sağlamaktadır (Koç, 2017: 490). Her iki site için de yayına başlama tarihlerinden itibaren 2020 yılına dek yayınlanan, anneliği ele alışı açısından en kapsamlı ve analiz için en zengin verileri sunan toplamda 18 yazı seçtim. Hem bazı yazılarda benzer bakış ve fikirlerin yer alması, hem de bazı yazıların araştırmanın amacını diğerlerinden daha net vurgulaması sebebiyle eleme yapıldığından, analizde her yıla ait yazı bulunmamaktadır. İki sitede de anneliği merkezine alan ya da sorgulayan, anneliği bir tema olarak ele alan yazıların yanı sıra içeriğinde annelere ve anneliğe değinen ancak farklı bir tema üzerinden şekillenen yazılar da bulunmaktadır. Bundan dolayı da bir eleme yapılmış olup, analize yalnızca annelik tartışmasını merkezine alan yazılar dahil edilmiştir. Ayrıca, feminist literatürde anneliğin tartışılma biçimleri ve örneklemin sağladığı veriler ışığında Anneliğin Toplumsal İnşası, Makbul Olmayan Annelik, Kuir Annelik-Ebeveynlik ve Anne Olmamak isimli dört tema oluşturulmuştur.

Yayın Yeri	Yayın Tarihi	Başlık	Yazar	Tema
5Harfliler	2012	Amansız Tatmin Maratonu	Çağla Özbek	Anneliğin Toplumsal İnşası

5Harfliler	2014	Evlenmeden Doğurabilirsin Nokta Net	Aslı Böcek	Makbul Olmayan Annelik
5Harfliler	2015	Bir İnsan Olarak Anne	Selmin Gürpınar Yılmaz	Anneliğin Toplumsal İnşası
5Harfliler	2016	Anneliğin Cinsiyeti Var mı?	5Harfliler (Clarissa Sebag- Montefiore)	Kuir Annelik- Ebeveynlik
5Harfliler	2017	LGBTİ+ Bireylerin Üreme Hakları ve Yeni Üreme Teknolojileri	Burcu Mutlu	Kuir Annelik- Ebeveynlik
5Harfliler	2018	Hep Beraber Feminist Olabilir miyiz?	Deniz Arzuk	Anneliğin Toplumsal İnşası
5Harfliler	2018	Yanlış Kabloyu Kesmek: Anne Olmak İstemeyen Kadın	Hilal Erkoca	Anne Olmamak
5Harfliler	2019	Benim Bebeğim, Başkalarının Kararı	Limoni	Makbul Olmayan Annelik
5Harfliler	2019	Kadınları İnandırmışlar	Ayten Kaya	Anneliğin Toplumsal İnşası

5Harfliler	2019	Bir Anne Çocuklarını Sevmek Zorunda mı?	Sağır Sultan	Anneliğin Toplumsal İnşası
5Harfliler	2020	Mahremiyetin Muğlak Sınırları ve Ataerkil Pazarlık	Tante Rosa	Anneliğin Toplumsal İnşası
5Harfliler	2020	Tekno-milli Bir Başarı Hikayesi Olarak Rahim Nakli	Burcu Mutlu	Kuir Annelik-Ebeveynlik
5Harfliler	2020	Salgının Ortasında Anne Olmak	Peppa	Anneliğin Toplumsal İnşası
Çatlak Zemin	2018	Kadınlığın Kontrol Listesi: Evlilik ve Annelik Üzerine	Esin Aksoy	Anneliğin Toplumsal İnşası
Çatlak Zemin	2019	Lunadigas veya Çocuksuz Kadınlara Dair	Fatoş Usta	Anne Olmamak
Çatlak Zemin	2019	Söylemle Kurulan Annelik	Özlem Türkdoğan	Anneliğin Toplumsal İnşası
Çatlak Zemin	2019	Annelik Dilemması ve Tünelin Ucundaki Işık	Burcu	Makbul Olmayan Annelik

Çatlak Zemin	2020	Argonautlar: Dil, Cinsiyet ve Beden Yolculuğu	Selime Büyükgöze	Kuir Annelik-Ebeveynlik

Tablo 3.1.: 5Harfliler ve Çatlak Zemin’deki tema başlıkları.

3.4. İnceleme ve Bulgular

3.4.1. 5Harfliler’e Genel Bir Bakış

5Harfliler 2012 yılında kendi ifadeleriyle “‘kadın gündemini’ sadece diyet, güzellik sırları ve ilişki tavsiyelerine indirgeyenlere inat, kadın gündeminin bir kadının ilgilenebileceği her şey olduğu fikrinden yola çıkarak” yayın hayatına başlayan bağımsız bir internet sitesidir. Meydan, Kültür, Ecinnilik, Tarih ve Sanat olmak üzere beş farklı kategorisi bulunan sitede yazarlar kendi isim ve soy isimleriyle, bazen yalnızca isimleriyle ya da rumuz kullanarak yazılar yazabilmektedir. 5Harfliler’de iktidarın toplumsal cinsiyet politikalarından gündelik yaşama, dizi-film eleştirilerinden anı yazılarına birçok farklı alandan yazılar mevcuttur. 5Harfliler’in, yazarların yazdıklarıyla şekillenen ve entelektüel bir sınırlaması olmayan bir feminist medya örneği olduğu söylenebilir. 5Harfliler ekibinden Kiraz Akın siteyle ilgili şunları söylemiştir: “Eve, mutfığa, kıyafet dolaplarına, makyaj masasına sabitlenmiş kadın resmini bu mekanları terk etmeden yeniden ele almak mümkün” (Cantek ve Bora, 2015).

Gerek yer verdiği yazarlarla gerekse konu başlıkları ve bunların ele alınış biçimiyle 5Harfliler’in çeşitliliği ve kapsayıcılığı önemseyen bir feminist medya örneği olduğu görülmektedir. “Gezi’nin Başörtülü Kadınlarla İmtihanı veya Türkiye’de ‘Beyaz Feminizm’e Bir Bakış”, “Trans Çocukları Dinlemeden Haklarında Konuşmayın”, “Kutsal Mekânda Kadınlar IV: Şamil Camiler”, “‘Cancel Culture’ İle Güçlüler Mağduru Oynuyor” gibi yazılara bakıldığında da tek tipleştirici bir feminist

bakışın olmadığı; islami, kuir, trans feminizmlerin önemsendiği ve kesişimsel feminist bir anlayışın 5Harfliler’e nüfuz ettiği sonucuna varılmaktadır.

3.4.1.1. 5Harfliler’de Anneliğin Feminist Eleştirel Söylem Analizi

Bu bölümde “Anneliğin Toplumsal İnşası”, “Kuir Annelik-Ebeveynlik”, “Makbul Olmayan Annelik” ve “Anne Olmamak” temaları üzerinden feminist eleştirel söylem analizi yapacağım. Makale seçimi ve tema oluşturma noktasında, temaları makalelerin belirleyip oluşturduğunu belirtmeliyim. Daha önce de belirttiğim gibi (bkz.: Bölüm 3.2.), annelik tartışmasını merkezine alan yazıları örneklem olarak belirledim. Bu kritere göre 5Harfliler’den 13 yazıyı inceleyeceğim.

3.4.1.1.1. Anneliğin Toplumsal İnşası

Anneliğin toplumsal inşasını eleştirel söylem analizi ile incelediğim ilk metin Çağla Özbek tarafından yazılan “Amansız Tatmin Maratonu”. Yazıya ait etiketler şunlardır: “Annelik”, “bekarlık”, “elif key”, “evlilik”, “çocuk”. Özbek 2012 yılında kaleme aldığı yazıda, Elif Key’in “Anne Olmasaydın Anlardın” isimli köşe yazısını masaya yatırıyor. Özbek’in yazısında feminizm ifade olarak yer almasa da anne olan kadınlara yönelik patriarkal baskıya “hem içten hem dıştan gelen öyle bir gerilim var ki” cümlesiyle gönderme yapılmaktadır. Key’in yazısı anne olan kadınların tek gündeminin çocukları olduğu ve kendi ifadesiyle çocuklarına “proje annelik” yaparak yetiştirdiklerini eleştirmektedir. Burada eleştirilen, ilk kez Sharon Hays’in kullandığı bir kavram olan yoğun annelik olabilir. Hays’e göre yoğun annelik çocuk merkezli, uzman rehberliğinde olan, duygusal olarak tüketen, emek-yoğun ve masraflıdır (1996: 15). Ancak unutulmamalıdır ki yoğun annelik bir ideal annelik kurgusudur ve patriarka tarafından inşa edilmiştir. Buna karşılık, Key’in eleştirisi patriarkaya değil annelere yöneliktir. Özbek de 5Harfliler’deki yazısının ilk cümlelerine bu dilin “azarlayıcı” olduğu kabulüyle başlıyor. Kadınlara nasıl anneler olacaklarını dikte eden patriarkal yapıların yanı sıra annelerin toplumsal cinsiyet konusunda farkındalığı görece yüksek çevrelerde de annelik biçimleriyle ilgili eleştirilebildiği görülmektedir. Key’in

yazısına değinirken Özbek kadınların dört bir yandan annelik konusunda sıkıştırıldığını belirtiyor:

“Ama yazıda da konuyu çözümsüzleştiren bir şefkat eksikliği yok mu? Kadınlara hissettirilen, içten dıştan gelen öyle bir gerilim var ki, mesele ister istemez karşılıklı bir tatmin maratonuna dönüşüyor: Çocuksuz kadın özgür yaşamının ne kadar zengin olduğunu devamlı ve durmaksızın ispatlamak zorunda. Buna karşılık anneler de hep bir ağız, yerleşik ve çocuklu yaşamın güzelliklerine dair gazel okumak durumunda.” (Özbek, 2012)

Özbek’in annelik ile ilgili düşüncelerinin feminizm içinde kapsayıcı bir perspektife oturduğunu söylemek mümkündür. Bir kurum olarak anneliğin geleneksel söylemini eleştirirken anne olan kadınları da dışarıda bırakmayan bir patriarka eleştirisi göze çarpmaktadır. Bununla ilgili olarak bell hooks da anneliği aynı kapsayıcılık ile ele almaktadır:

“Feminist hareketin başlangıcında feministler, anneliği daha özgürleştirici yahut varlıklarını daha olumlayıcı addettikleri kariyer olgusunun karşısında konumlandırarak sertçe eleştiriyorlardı. Fakat 80’lerin ortası gibi erken bir dönemde, kimi feminist düşünürler, anneliğin feministler tarafından değersizleştirilmesine ve ev dışındaki işe gereğinden fazla değer verilmesine meydan okudular.” (hooks, 2016: 96)

Özbek’in yazısına gelen 21 yorum bulunmaktadır. Yazar ve yorumcular arasındaki diyalog yorum-cevap-yorum biçiminde devam etmektedir. Bu durum dijital medyanın yukarıda ifade edildiği gibi yazar-okur ayrımını ortadan kaldıran, interaktif konuşmaya izin veren, bir kamusal tartışma alanı özelliğini de örneklemektedir. Bu yorumlar arasında yer alan *Ayşefatmaşalaniste* isimli okuyucu annelere karşı anlayışlı olmanın kendisi için imkânsız olduğunu belirtiyor:

“insan istiyor tabii annelere şefkatle yaklaşmayı ama öyle zor ki imkansız diyesim geliyor ve bu talep çok değil, biraz, "dini değerlere saygı" talebine benziyor. oradaki gibi toplumsal destek bakımından zayıf durumda olandan hoşgörü ve sevecenlik bekleniyor gibi göründü bana. toplumsal desteği arkasına almış kişiler karşısında işlemez bu şefkat, ihtiyaçları yok zaten ve ne yaparsak yapalım ‘anlayış ve şefkat’ gibi görünmez”

Anneliğin bir kurum olarak toplumda değerli bulunması sebebiyle şefkate ihtiyaçları olmadığını dile getiren okuyucuya Özbek yorum kısmında yanıt veriyor:

“annelik mertebesinde toplum annelerin arkasında ve yanında yer alsa da, anneliğin inanılmaz zor, çok zaman bıkırtıcı bir şey olduğunu kabul etmek de çocuksuz insanların bu baskıyı kabul etmesinden daha zor olabilir diye düşündüm. O destek acayip bir beklentiyi de yanında getiriyor olmalı çünkü. Annelik kutsal, kadının *otomatikman* içinde yer alması gereken bir duygu ve her kadın bunu deneyimlemek istemek zorunda ya, o yüzden bu konudaki yenilgi hissi daha ruhani, toplumdan da yüksek bir mağlubiyet gibi doğal olarak. Sanki o yüzden çocuksuz bir kadının bu isyanı dile getirmesi görece daha kolay. Anne olmuş birinin o yorgunluğu, yılgınlığı dile getirememesi, bizim bu konuda hiçbir yazı okumamamız da normal öyle düşününce. Dünden beri düşünüyorum, ben bir tane bile yazı okumadım ‘Ya arkadaşlar ben çocuk yaptım ama galiba bu işe hiç uygun değildim, kendimi hiç iyi hissetmiyorum, bazen pişmanlık dahi duyduğum oluyor’ diyen. Bunun da bir sebebi olmalı, sonunda bütün sorunların çözülmediği, çiçeklerin açmadığı deneyim parçalarını görmememizin bir sebebi olmalı.”

Burada *aysefatmafalani* isimli okuyucunun söz ettiği “toplumsal desteği arkasına alma” ifadesi patriarkanın kadınları annelik ve özel alan içinde konumlandığı ideolojiye işaret etmektedir. Ancak anne olmayan, olmak istemeyen kadınlar gibi anne olan kadınlar da toplumsal baskılara maruz kalmakta ve kendileri için belirlenen sınırlardan taşmaları durumunda, kimi zaman bu sınırlar içinde bile, ayrımcılık ve dışlanma ile karşılaşmaktadır. Özbek’in de yanıtında bahsettiği gibi, kadınlar anneliğin toplum tarafından belirlenen sınırları dışındaki duygu ve düşüncelerini özgürce yansıtamamakta ve böylece kendilerine belirlenen sınırlar içinde ayakta kalmak için çeşitli baş etme mekanizmaları yaratmaktadır. Elif Key’in yazısında sertçe eleştirdiği ve azarladığı kadınların patriarkanın sınırlarına uyumlanarak ayakta kalmaya çalıştığını tahmin etmek zor değildir. Bu doğrultuda, söz edilen “toplumsal desteğin” son derece koşullu ve özgürleştirmekten uzak olduğu görülmektedir. Morell’in de belirttiği gibi (1993) annelik *hala* toplumsal bir kurumdur ve biyolojik ya da psikolojik bir unsur değildir. Annelik, seçilsin ya da seçilmesin, patriarkal toplumda baskıcı bir kurum olmaya devam etmektedir (Morell, 1993: 315).

Yazarın hem ana yazıdaki hem de yorumlara verdiği yanıtlarındaki görüşleriyle eşleşen bir yorum da gelmiştir:

“cok guzel bir tartisma. cocuk bakiminin doguran kadina yuklendiği bir sistem icinde anne olmanın da olmamanın da kendi suçluluk duygularını yarattığını düşünüyorum. baska türlü çocuk bakımı pratiklerinin gelismesi için bu tartismaya çok ihtiyacımız var. hani ‘escinsellerin kurtuluşu heteroseksuelleri de kurtaracak’ ya, aynı şekilde annelerin kurtuluşu anne olmak istemeyenleri de kurtaracak.” (özgül)

Özbek’in görüşlerine katılan bir başka okuyucu, 5h4rfl1 ise, sorumlunun bireyler değil patriarkal sistem olduğuna dikkat çekmektedir:

“yazarın da dediği gibi bu insanlara kin gütmenin aşağılamanın ya da ona gerçeklerden bahsetmenin lüzumu yok bence. o kadın da kendini bu şekilde ayakta tutuyor ve toplumun ona dayattığı cinsiyet rolünün sınırları içinde payına düşen maksimum nimetle akıl sağlığını bozmadan öleceği günü bekliyor. ille de birinden nefret edip ona laflar hazırlayacaksa bu kişi tek tek 'böyle' insanlar değil, toplumsal cinsiyet rollerini kendi menfaatleri doğrultusunda halka dayatan, yayan, kanıksatan ve nihayetinde bu rolleri kanunlaştıran insanlar ve politikalarıdır.”

Anneliğin Toplumsal İnşası teması altında ikinci olarak, 2015 tarihinde yazılan “Bir İnsan Olarak Anne” isimli yazıyı inceleyeceğim. Selmin Gürpınar Yılmaz tarafından yazılan metnin etiketleri şunlardır: “Annelik”, “aile”, “babalık”, “bebek”, “manşet”, “pazarlama”, “reklam”. Bu metinde çocuk bakımı ve annelik ile ilgili mitlerin reklamlar özelinde olmak üzere medyada yeniden üretimi ele alınıp eleştirilmektedir. “Fedakâr ana, cefakâr ana, çilekeş ana, becerikli anne, güzel anne, iş bilir anne, kutsal annelik, çalışan anne” gibi toplumda sıkça kullanılan ifadelerin ardında çocuk bakımının kadınların üzerine yıkılması olduğunu iddia eden yazıda bebek ürünü reklamlarına yönelik incelemeler de bulunuyor. Metinde incelenen reklam sloganlarından bazılarını aktarmak istiyorum: “daha da keyifli bir annelik için”, “devam sütünde annelerin bir numaralı tercihi”, “yeni bir hayat, annelerin içi rahat”, “annelikle ilgili birçok farklı tavsiye duyacaksınız. Fakat sonunda, kimse bebeğinizi sizden daha iyi tanıyamaz”. Söz konusu sloganlardan, bebek ve çocuk ürünleriyle ilgili reklamlardaki hedef kitlesinin kadınlar, anneler olarak planlandığı açıkça anlaşılmaktadır. Yazarın medya ve annelik inşasına ilişkin yorumuna Şendur-Atabek’in “anneliğin öğrenilme sürecinde medyanın çok büyük önemi vardır. Annelik rolü ve davranışları aile içinde anne tarafından, medyada da film, reklam ve benzeri

birçok sunum içindeki simgeler aracılığı ile öğretilmektedir” (Şendur-Atabek, 1999: 123) ifadeleri bir referans niteliğindedir. Benzer biçimde Uğurlu’nun (2013) da belirttiği gibi anneliğe yönelik verilmek istenen mesajlar reklamlardaki kodlar aracılığı ile kolayca yayılabilmektedir:

“Reklamlar anneliğe ilişkin kodları üretirken, anneliğe yeni adım atmış olan kadınlar da bu temsilleri görmektedir. Reklamda bebeğe ait bakımı gerçekleştiren kişinin çoğunlukla anne ya da kadın olması bebek bakımına ait işlerin çoğunun anneden, kadından beklendiği görüşünü desteklemektedir. Ya da fedakar anneye ait imajlar, kariyerini ertelemiş annelere teselli aracı olabilmektedir” (Uğurlu, 2013: 13).

Selmin Gürpınar-Yılmaz heteronormatif bir toplum düşüncesini ele aldığı yazısında medya ürünü olarak reklamların, babaları çocuk bakımıyla ilgili en başından dışarıda bıraktığına ve geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini pekiştirdiğine vurgu yapılmaktadır. Yazıya gelen yorumlar da çocuğun birincil ve çoğunlukla da tek bakım vereninin anne olarak görüldüğü toplumsal normları kanıtlar niteliktedir. Örneğin *aeiou* isimli okuyucu, “ben çocuğuyla ilgilenmeyen babanın onunla ilgilenmesi kısmını boşanarak çözdüm. şimdi başbaşa geçirdikleri saatlerde babası çocuğumuzla birebir ilgileniyor, eksik olmasın” şeklinde bir yorum yapmıştır. Bu yoruma yanıt olarak *Did* isimli okuyucudan bir yorum gelmiştir:

“ben de baba ilgisizliğini boşanarak çözenlerdenim. Babalarına harcayacağım enerjimi ikizlerime harcadım, tek başıma en güzel şekilde yetiştirdim ikisini de ama ben sizin kadar şanslı değildim 10 yıl boyunca hiç arayıp sormayan ilgisizliğine ilgisizlik katan bir babaları var yavrularımın.”

Pınar Selvi isimli okuyucunun yorumu ise kadınların çocuk bakımıyla ilgili ne derece yalnız bırakıldığını gözler önüne sermektedir:

“Çok yorgunum,çok usandım ever evlatlarım için canımı veririm ama annelik denen şeyden iliklerime kadar öğreniyorum çünkü kendimi 30 yıl yaşlanmış hissediyorum ve kimseye de bunu anlatamıyorum eşimin babalık adına yaptığı sadece ihtiyaçlarını almak sadece maddi anlamda karşılamak bir kez ellerinden tutup parka götürmüşlüğü dahi yok ama bu yoğunluğumu paylaşamıyorum bile. eşime anlatınca bende yoruluyorum dışarda kimlerle mücadele ediyorum biliyor musun diyor sözümü böyle kesen bir babaya yorgunluğu nasıl anlatmaya devam edebilir insan bazen oturup tek başıma iken ağlayıp

rahatlıyorum ama bana bir şans verseler tekrar başa dönsen neyi değiştirirsin deselerdi hiç anne olmamayı dilerdim ve hayatımda anneliği tatmak istemezdim!”

Okuyucunun çocuklarını sevdiği ancak annelik yapmaktan nefret etme noktasına *getirildiği* açıkça görülmektedir. Hem Gürpınar-Yılmaz’ın yazısından hem de yazıya gelen yorumlardan, kadınların çocuklarının babaları olan partnerleri tarafından ve toplum ve medya eliyle çocuk bakımı konusunda birincil ve tek ebeveyn olarak konumlandırıldığı sonucuna varılmaktadır. Gürpınar-Yılmaz yazısında ebeveynliğin yalnızca kadınlara yüklenmesinin sonucunda mutsuz aileler ve mutsuz çocuklar ortaya çıktığını belirtmektedir. Ayrıca kutsal annelik kavramını eleştirmekte ve anneliğin de babalık gibi *olunan* değil öğrenilen bir rol olduğunu ifade etmektedir:

“Evet kadın doğuruyor, süt veriyor, içgüdüleri ile bebeğin ihtiyaçlarını karşılıyor, ama anne doğulmuyor, annelik öğrenildiği gibi babalık da öğreniliyor, ama toplum, medya, sloganlar, reklamlar ile ebeveynlikten baba dışlanıyor ve bunun sonucunda iki kişilik ebeveyn yapısı çökerek her şeyi tek başına sırtlayan anneye indirgeniyor. Ben ne şanslıyım ki eşim ve ben çocuk sorumluluğunu birlikte paylaşıyoruz. Ama genelde tüm sorumlulukları anneye yükleyen sağlıklı bir aile içinde herkes özellikle çocuklar yıpranıyor. Oysa sürekli pompalanan kutsal annelik kavramı altında ezilen anneler yaratılacağına, bu işin iki kişilik olduğu hatırlanarak ebeveynliğin ne kadar güzel ve paylaşılması gereken bir kavram olduğu hatırlatılırsa mutlu aileler ve mutlu çocuklar oluşacak.” (Gürpınar-Yılmaz, 2015).

Bu bağlamda yazarın anneliğin toplumsallığına vurgu yaptığını söylemek mümkün. Ancak, “Evet kadın doğuruyor, süt veriyor, içgüdüleri ile bebeğin ihtiyaçlarını karşılıyor” cümlesinde annelik içgüdüüne yapılan vurgu metnin özcü bir feminist perspektif ile yazıldığını göstermektedir. Metnin gerek toplumsal cinsiyet kavramını ele alışına gerekse reklamlar üzerinden yaptığı eleştirilere bakıldığında feminist bir perspektif içerdiği ortada olmasına rağmen *İpek* isimli okuyucu yazılanları hem takdir etmekte hem de yazarı feminist olmadığını için tebrik etmektedir:

“benim de zaman zaman benzerlerini düşündüğüm şeyleri öyle güzel ifade etmişsiniz ki! üstelik feminist bir tavırla yaklaşmak yerine, babaların dışlanmasına odaklanarak konuyu ele almışsınız, gerçekten tebrik ediyorum, bıktık artık feminist feminist laflardan eğri oturup doğru konuşalım!”

Diğer okuyuculardan bu yoruma tepki gösterenler olmuştur. Örneğin *mica* isimli okuyucu, “yazıda feminist bir yaklaşım olmadığı iddianıza mı, yoksa ay bıktık artık bu feministlerden tavrınıza mı güleyim bilemedim. siz çok yanlış yere gelmişsiniz” yorumunda bulunurken *totoli* isimli okuyucu ise “Babaların dislanmaması tam olarak da feminist bir tavir oluyor bu arada canım, bu kadar yargıcı olmadan önce bir kaç okuma yapsan keske” şeklinde yanıt vermiştir. *İpek* isimli okuyucunun “feminist bir tavır” ifadesi ile neyi kastettiği açıkça anlaşılmasa da erkeklerin çocuk bakımında yer almasını desteklemesine rağmen feminizmden yana olmadığını ima etmesi çelişkili görünmektedir. Öyle ki, aynı okuyucu *cezmi* isimli okuyucunun kadınların kariyer ve çocuk bakmak arasında bir seçim yapmaları gerektiğini salık verdiği yorumuna diğer okuyucuların tepkilerine benzer olarak “Konuyla ne alakası var yazdıklarınızın anlam veremedim doğrusu” şeklinde yanıt vermiştir.

5Harfliler feministlerin kendi aralarında yazıp tartıştığı bir dijital ortam olmasına rağmen her okuyucunun erişimine açık olması sebebiyle yorumlarda kimi zaman feminist olmayan okuyucular da yer alabilmektedir. Yukarıda görüldüğü gibi, başlangıçtaki yorumlar daha çok annelik ve medya ilişkisini farklı feminist perspektiflerden ele alırken, *İpek* ve *cezmi* isimli okuyucular feminist söylemin karşısında konumlanan yorumlar yapmıştır. Buna göre 5Harfliler’in homojen bir okuyucu kitlesi olmadığı söylenebilmektedir.

Bu tema altında incelediğim bir diğer metin ise Deniz Arzuk’un 2018 tarihli “Hep Beraber Feminist Olabilir Miyiz?” yazısı. Yazıya ait etiketler “Annelik”, “en az üç çocuk”, “evlenmeden çocuk”, “feminizm”, “kadın dayanışması”, “manşet”, “toplumsal cinsiyet”dir. Arzuk, feminist bir mecrada annelerin “saçı başı dağılmış, gözünden uyku akan, cildi gibi bedeni de kendini koyvermiş, kocasıyla sevişmeye vakit bulamayan, bulsa da sevişemeyen, çünkü artık arzulanmayan” şeklinde tanımlandığı bir paylaşım gördüğünü ve paylaşımın birçok kadın tarafından beğenilmesine yönelik şaşkınlığını dile getiriyor. Lazar’ın (2005) da değindiği gibi, annelere toplum tarafından kendilerini ayarlamaları ve aile ve kariyer arasında bir orta nokta bulmaları gerektiği durmadan hatırlatılmaktadır (s. 157). Metinde bahsi geçen

bu paylaşım da annelerin “orta noktayı bulamaması” ile ilgili bir söylem olarak görünmektedir. Metinde toplumun cinsiyetçi ve kadın düşmanı yargılarıyla mücadele etmeye çalışan annelerin anlatılarına da yer veriliyor. Örneğin Z. isimli anlatıcı “feminizmi bir kurallar manzumesi değil bir metot, bir eleştirel düşünme şekli olarak yaşayabileceğimizi düşünüyorum” derken, Özgüç isimli anlatıcı daha önceden de feminist olduğunu ancak anne olduktan sonra “kadının kısıtlanmışlığının” farkına vardığını söylüyor. Funda ise bilinç yükseltme grubunda bir arkadaşının hamile olduğunu söylemeye çekinmesi üzerine grup içinde kurdukları baskıyı nasıl fark ettiklerini anlatıyor. Bu örneğe baktığımızda, birtakım feminist çevreler içinde de anne olan, olmak isteyen kadınların “daha az feminist” görülmeğe endişe ettiğini söylemek mümkün. Böyle bir baskının kadınlar tarafından hissedilmesi patriarkal düşünce ve pratiklerin ne kadar yaygın olabileceğinin bir kanıtı niteliğindedir.

Arzuk kendi anneliği sonrasında da feminist mücadelesinin devam ettiğini, “davayı satıp düzene ayak uydurmadığını” söyledikten sonra yazısını feminist bir dayanışma çağrısıyla bitiriyor:

“Bir kadın doğurarak veya bambaşka şekillerle bir çocuğun sorumluluğunu üstlendiğinde feminist olmaktan çıkar mı? Kürtaj hakkımızı ve ücretsiz kreş hakkımızı aynı şevkle savunabilir miyiz? Cinsel özgürlüğü ve ebeveynlik iznini aynı heyecanla tartışabilir miyiz? Kadınlığın farklı halleri olabileceğini kabul edip ortak sorunlarımızı çözmek için yan yana, kol kola çalışabilir miyiz? Bence yaparız.” (Arzuk, 2018).

Arzuk’un yazısında 4 okuyucu yorumu bulunmaktadır. *Mine* isimli okuyucu feminizm ile anne olup olmamak arasında bir çelişki ya da zıtlık olmadığını belirtip “O yazıları yazanlar feminist değil ancak tam tersi olabilir: kadın düşmanı.” yorumunu yapmıştır. Aslına bakıldığında anneliğin patriarkanın kadınları toplumsal cinsiyet rollerine hapsedme araçlarından biri olduğu gerekçesiyle reddedildiği bir ikinci dalga feminizm gerçeği vardır. Ancak bu bakış açısının üzerinden çok zaman geçmiş ve toplumsal bir inşa ve patriarkal bir kurum olduğu bilgisiyle annelik feminizm içinde farklı açılardan ele alınan bir kavram haline gelmiştir. Örneğin Butler’ın performativite düşüncesinden yola çıkan Lazar (2005: 143), anneliğin mecburi bir kültürel performans olduğunu öne sürmektedir (bkz.: Bölüm 1.1.3.). *Selmini* isimli

okuyucu ise anne olduktan sonra feminizmi daha iyi anladığını söylediği yorumuna şöyle devam etmektedir:

“Tüm sistem kadın karşıtı, tüm sistem anne karşıtı. Kadın olarak sistemi eleştirirken zaten saçma sapan önyargı ve zorluklarla karşılaşıyorsunuz. Ancak anne olarak "kutsal" (!) bir vazife gördüğünüz düşünüldüğü için için eleştirmeniz daha da kısıtlı ve zor.”

Tezer isimli okuyucu da yazıya iki ayrı yorum bırakarak diğer yorumlarla benzer görüşler dile getirmiş ve daha kapsayıcı bir feminizme ihtiyaç olduğunu vurgulamıştır. Buradan yola çıkarak, Arzuk’un yazısına gelen okuyucu yorumlarının yazarın görüşlerine destek veren söylemler içerdiği görülmektedir.

İncelediğim bir diğer metin 2019 tarihinde Ayten Kaya tarafından yazılmış olan “Kadınları İnandırmışlar” isimli yazıdır. Yazının etiketleri şu şekilde sıralanmaktadır: “Anasının oğlu”, “annelik”, “babasının oğlu”, “eğitimde cinsiyetçilik”, “gündelik cinsiyetçilik”, “kimin oğlu?”, “manşet”, “çocuk yetiştirme”, “öyle bir geçer zaman ki”. Metinde İstanbul Sözleşmesi ile ilgili bilgilendirme yapmak için mahalleleri dolaşıp kadınlarla görüştüğünden bahseden Kaya, “ama şiddet uygulayan erkekleri de kadınlar yetiştiriyor” söylemiyle çok fazla karşılaşması üzerinden başlatıyor tartışmasını. Ardından kendi oğlunu feminist pratiklerle yetiştirmeye çalışırken toplumun en küçükten en büyüğüne tüm yapılarıyla bunu nasıl sabote ettiğinden bahsediyor:

“Sanırım ana sınıfına gidiyordu, okuldan geldiğinde komşulardan biri karşılıyor ben mesaiden dönene dek bir iki saat onda kalıyordu. Huriye Abla emekli olacaktı, kendisi için bir eğlence düzenlenecek ben de gecenin sunucusu olacaktım. Kocam şehir dışında, komşuma gece geç geleceğimi, kendisinin uygunsa çocuğuma birkaç saat daha bakmasını rica ettim, kabul etti. Çocuğu aldığımda, beş yaşındaki oğlum dönüp dedi ki ‘Sen iyi bir kadın değilsin değil mi anne?’ Hayda! Nerden anladın? ‘Çünkü iyi kadınlar eve erken gelirmiş’” (Kaya, 2019)

Yazar sadece komşu ile ilişkilenmenin değil okuldaki müfredatın ve okuldaki çevrenin de bir çocuğun sosyal ve düşünsel gelişimini etkilediğine dikkat çekiyor. Burada dayatılan dini ve milliyetçi duygular, toplumsal cinsiyet kalıplarıyla da

birleştğinde annesine neden başörtü takmadığını soran, Kürtçe bilen yakınlarını garipseyip Türk olduğuna şükreden ve annesinin kıyafetine dahi karışmaya başlayan bir ergen çocuk ile karşılaşırız. Yazar bu gibi olaylar yaşandığı her zaman tepkisini gösterip çocuğunun bakış açısını değiştirmeye çalışsa da çocuğun entegre olduğu sosyal çevreye ait normların ağır bastığını dile getirmektedir. Erkeklerin yanlış ya da suç teşkil eden eylemlerinden ne olursa olsun öncelikle anneleri sorumlu tutulmaktadır. Ancak patriarkada toplumsal cinsiyet kodları ve mizojini sistemin tüm yapılarına işlemiştir ve bu yapılar bireyin yaşamının her döneminde etkin bir rol oynamaktadır. Kaya'nın yazısına okuyucu yorumu gelmemiştir.

Anneliğin toplumsal inşasına baktığım bir diğer metin ise Sağır Sultan isimli yazar tarafından yazılan “Bir Anne Çocuklarını Sevmek Zorunda Mı?” başlıklı yazıdır. Yazının etiketleri: “Anne kız ilişkisi”, “annelik”, “babalar nerde?”, “babalık”, “bağlanma biçimleri”, “bağlanma teorileri”, “beklentiler”, “canavar anne”, “koşulsuz sevgi”, “kutsal manşet”, “melek anne”, “toplum baskısı”. Yazar, arama geçmişinin çeşitli doğum kontrol yöntemleriyle dolu olduğunu, anne olmadığını, evlilik sürecinde olduğunu ve sevgilisi tarafından çocuk sevmeyen biri olarak görüldüğünü belirtiyor. Ancak kız kardeşlerinin bebekliklerini “dünyanın en güzel bebekleri onlardı” diyerek anlatan, yakın arkadaşının bebeğinin videolarını izleyerek mutlu olan yazarın anne olmaya yönelik tereddütlerinin altında bir kaygı yatmaktadır:

“Gün geçtikçe yeni şeyler öğrenen, hareketleriyle beni büyüleyen bir bebeğin hem annesine hem de babasına ne kadar benzediğini görmek inanılmaz geliyor. Dünyada kalıcı bir şeyler bırakma güdüsü bazı insanların güne başlama motivasyonudur muhakkak. Başka bir insanın yüzünde, hareketlerinde kendini görmek, diğer insanların bunu görmesi o kadar etkili bir miras gibi geliyor ki bana; arama geçmişimle çelişiyorum resmen. Peki neden bu kaygı?” (Sağır Sultan, 2019)

Buradaki kaygının sebebi yazarın kendi annesiyle yaşadığı deneyimler ve onların kendi anneliğinde tekrar etme olasılığıdır. Yazarın annesinin onu sevgisiyle tehdit ettiği, kendini güvensiz hissettiği çocukluk ve ilk gençlik yıllarına tanık olurken annenin yaşamına dair detayları da öğreniyoruz. Burada ev içi emeğe hiçbir koşulda ortak olmayan bir eşi olan ve akrabalarından zorbalık gören çok çocuklu bir kadınla

karşılaşıyoruz. Bir yandan ücretsiz ev içi emeğin yüküne bir yandan da çeşitli şiddet biçimlerine maruz bırakılan bir kadının tüm bu koşullara rağmen yine de bütün çocuklarına kusursuz bir biçimde annelik yapması beklenmektedir. Badinter'in de belirttiği gibi feminizm ve doğum kontrolü toplumsal değişimlere sebep olsa da ekonomik duruma ve aile politikalarına da bağlı olarak “annelik içgüdü” ve ideal annelik baskısı ortadan kalkmamıştır (Badinter, 2011: 34). Yazının sahibi de zaman geçtikçe annesini toplumun baskılarına maruz kalan sıradan bir kadın olarak görmeye başladığını, bunun üzerine annesiyle yeni iletişim yolları geliştirmeye çalıştıklarını belirtmektedir. Bu yazının okuyucu yorumu bulunmamaktadır.

“Mahremiyetin Muğlak Sınırları ve Ataerkil Pazarlık” başlıklı yazı ise Tante Rosa isimli yazara ait. Yazının ana söylemini kadınlara yönelik çocuk baskısı oluşturmaktadır. Yazının etiketleri ise “anne kız”, “aile”, “dayanışma”, “mahremiyet”, “manşet”, “türk aile yapısı”, “çocuk baskısı”, “çocuklu kadın” şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Yazar toplum tarafından kadınlara yapılan çocuk doğurma baskısını kendi aile ilişkileri üzerinden aktarıyor ve ailesindeki kadınlardan gördüğü çocuk baskısını Kandiyoti'nin (1988) ataerkil pazarlık kavramı ile açıklıyor. Ancak yazar, kadınların sistem içinde hayatta kalma ve baskılarla başa çıkma mekanizmaları olarak özetleyebileceğimiz bu pazarlığı çocuk doğurmak üzerinden yapan kadınlara sitem ediyor:

“Doğurmanın kadınlara esasen onların aleyhine işleyen toplumsal hiyerarşide çok da fena olmayan bir pozisyon vaad ettiği varsayılıyor bir anlamda. Doğurmak, her ne pahasına olursa olsun doğurmak... Yetmezse bir daha doğurmak... Sözkonusu hiyerarşinin merdivenlerini binbir çileyle tırmanan ve karşılığında fena sayılmayacak bir konfor(!) kazanan teyzelerim, bizleri de aynı yolu izlemeye ve bu hiyerarşiyi yeniden üretmeye davet ediyor. Alternatif tahayyüllerin belirsizliği karşısında, başını sonunu iyi tanıdıkları bu ataerkil döngüye çağırıyorlar bizi bir anlamda” (Tante Rosa, 2020)

Kadınların patriarkal toplum içinde bir konum edinebilmesinin yolu evlenip anne olmaktan geçse de bu konum kendilerini gerçekleştirebildikleri alanı onlara sağlamamaktadır. Alison Jaggar'ın Marksist kuramdaki yabancılaşmadan uyarladığı saptamasına göre, tıpkı bir işçinin kendi emeğinin ürününe yabancılaşması gibi kadınlar da kendi bedenlerine yabancılaşmaktadır. Jaggar'a göre çocuk sayısına ve

doğum zamanına karar veremediği, kürtaj olmaya zorlandığı ya da kürtaj olması yasaklandığı durumlar olduğu ve kadınların üreme politikalarında erkekler söz sahibi olduğu sürece kadınlar için annelik yabancılaştırıcı bir deneyim olmaya devam edecektir (Tong, 2009: 113).

Yazıya gelen 1 yorum bulunmaktadır ve bu yorum da yazarın görüşlerine katılan niteliktedir.

Bu tema altında incelediğim son yazı Peppa isimli yazarın Covid-19 döneminde anne olma deneyimlerini aktardığı “Salgının Ortasında Anne Olmak”. 2020 tarihli yazıda yazar pandeminin de etkisiyle çevresi tarafından çocuğuyla yalnız bırakıldığını anlatırken sosyal medyadaki ideal annelik baskısının, anne sütü, güvenli bağlanma ve kaliteli zaman geçirme gibi tümü kadınların üstüne yıkılan mitlerin de çaresiz hissettirdiğini vurguluyor. Bir yandan karantina döneminde çocuksuz ve yalnız olmanın hayalini kurarken bir yandan da onu “hayata bağlayan” bir çocuğu olduğu için şanslı hissettiğini yazan Peppa için asıl hayal kırıklığının anne olmak değil toplum tarafından yalnızlaştırılmak olduğu açıkça görülmektedir:

“çocuk büyütmek ilk çağlardan itibaren kolektif bir şeydi. Üstelik mağara dönemine, köy yaşantısına dönmeye de gerek yoktu. Bir önceki nesle bakmak yeter de artardı. Komşuculuk, akrabacılık, eş dost, entrika, ev işi, o, şu, bu vardı. Sizce –istisnai durumlar hariç- annelerimiz bizim kadar yalnız mıydı?... On sene öncesine dek sosyal medya yoktu, otuz sene önce doğru düzgün televizyon yoktu. O zamanlar etrafta insanlar vardı. Şimdi bir anne, bir baba ve bir çocuk saatlerce evde...” (Peppa, 2020).

Fiona Joy Green tam da bununla ilgili, patriarkal bir kurum olan anneliğin imkansızlığından uzaklaşıp, kadınlığı ve “iyi anneliği” neyin oluşturduğuna dair varsayımların ötesinde ebeveynliği kolektif olarak anlayan bir annelik pratiğini yeniden ifade etmeyi önermektedir (Green, 2015: 199).

Bu yazıya ait okuyucu yorumu bulunmamaktadır.

3.4.1.1.2. Kuir Annelik-Ebeveynlik

5Harflilerdeki annelik söyleminin ağırlıklı olarak heteronormatif bir perspektiften kurulduğunu söylemek mümkündür. Ancak lezbiyen, trans ve kuir annelik deneyimlerini tartışan ya da düşünmeye olanak sağlayan üç yazı ile karşılaştım. Bu bölümde “Anneliğin cinsiyeti var mı?”, “LGBTİ+ bireylerin üreme hakları ve yeni üreme teknolojileri” ve “Tekno-milli bir başarı hikayesi olarak rahim nakli” başlıklı yazıları eleştirel söylem analizi ile inceleyeceğim.

“Anneliğin cinsiyeti var mı?” başlıklı yazı 2016 yılında yazılmıştır. Yazıya ait etiketler sırasıyla “annelik”, “aile”, “babalık”, “cinsiyet değişimi”, “hamilelik”, “kadın(lık)”, “manşet”, “toplumsal cinsiyet”, “trans”, “transseksüel” ve “çeviri”dir. Yazının sayfadaki yazarı 5Harfliler olarak görünse de bir çeviri metin olduğundan burada metnin asıl yazarının ismini, Clarissa Sebag-Montefiore’yi referans alacağım. Genel itibariyle, ana akım annelik söylemine trans eleştirel bir bakış sunan metin, patriarkanın yanı sıra biyolojik belirleyiciliği de sorgulayan bir söylem içermektedir. Sebag-Montefiore yeni nesil trans ebeveynler için annelik kavramının kapsamlı bir değişimden geçtiğini ve kutsal öz annelik algısının sarsıldığını söylemektedir. Benzer biçimde Maternal Thinking’in yazarı Sara Ruddick de anneliğin toplumsal cinsiyetleri ne olursa olsun annelerin somut pratiklerinden oluşan bir disiplin olduğunu öne sürmektedir (Marvin, 2018: 3). Burada Sebag-Montefiore’nin de vurguladığı gibi anne ve kadın olmanın ne anlama geldiği ve patriarkanın kimlerin anne ve kadın olmasına izin verdiği önemlidir. Yazar bununla ilgili olarak kapsayıcılığın önemine değinmektedir:

“Aktivistlere göre, önyargı ile mücadele edebilmek için dilin daha kapsayıcı olması gerekiyor. Örneğin, transseksüel blog yazarı Emmett Stoffer’a göre hamilelik artık kadınların meselesi değil, rahim sahibi olanların meselesi. Böylece kadın bedeni ile özdeşleşmiş kelimeler, mesela yumurtalıklar, vajina ve hatta kadın kelimesinin kendisi, doğdukları an tayin edilen cinsiyet ile kimlikleri örtüşenlerin ayrıcalığına örnek teşkil etmiş oluyor” (Sebag-Montefiore, 2016)

Ancak Sebag-Montefiore akışkan cinsiyetli dünyada bile söz konusu annelik olduğunda bazı kalıp fikirlerin ve arzuların değişmediğini belirtmektedir. Örneğin

yazının yazıldığı dönemde uzun yıllardır anne olmak istediğini belirten trans kadın Fay Purdham, cinsiyet uyum ameliyatı öncesinde spermlerini dondurmıştır ve bir taşıyıcı anne ile çocuk sahibi olmayı planlamaktadır. Ancak Purdham'ın “hiçbir zaman çocuğumu karnımda taşımaktan gelen o gerçek bağı deneyimleyemeyeceğim” ifadesi hamilelik sürecini yüceltmekte ve anneliğe biyolojik bir anlam atfetmektedir. Anneliğin biyoloji ve hamilelik üzerinden tanımlanması ile “gerçek kadınlığa” doğum yapmak yoluyla ulaşıldığı söylemi birbirini beslemektedir. Patriarkal sisteme ait bu söylemlerin karşısı olarak ise anneliğin toplumsal bir inşa olduğu yaklaşımı karşımıza çıkmaktadır. Bu yaklaşıma göre annelik hiçbir şekilde doğal, biyolojik, özsel ya da kaçınılmaz değildir (O'Reilly, 2010: 1133). Aksi bir düşünceyi teşvik etmek, nasıl bir bağlam içinde olursa olsun biyolojiyi merkeze alarak trans, kuir ve lezbiyen anneliği, ebeveynliği ya da evlat edinme deneyimlerini dışlamaktadır. Bu örnekte ise trans deneyimli bir kadının hamileliğe üstün bir anlam atfetmesi patriarkal söylemin ne derece yaygın ve egemen olduğunun bir göstergesi olarak görülebilir.

Sebag-Montefiore yazıyı bitirirken, trans ebeveynliğin toplumsal cinsiyet normları ve ebeveynliğe yönelik bir değişim yaratıp yaratmayacağını ancak zamanla anlaşılabilceğini belirtiyor ve Fay Purdham'ın sözleriyle yazısını sonlandırıyor: “Biraz rahatlayalım. Bence trans ebeveynlik aynen normal ebeveynlik gibi olacak; yani aşırı derecede zor.” Trans ve kuir ebeveynlerin tek başına toplumsal cinsiyete dair devrim yaratmasını beklemek gerçek dışıdır. Bu beklenti, kutsal annelik kavramının yeniden üretilip trans ve kuir annelerden de mükemmel, eksiksiz bir annelik talep edilmesi tehlikesini barındırmaktadır. Söz konusu çeviri yazıya ait okuyucu yorumu bulunmamaktadır.

“LGBTİ+ Bireylerin Üreme Hakları ve Yeni Üreme Teknolojileri” başlıklı yazı ise 2017 yılında Burcu Mutlu tarafından yazılmıştır. Yazıya ait etiketler şunlardır: “Bebek”, “cinsiyet”, “kuir”, “lgbti”, “manşet”, “tıp”, “çocuk”, “üreme hakkı”, “üreme teknolojileri”. Yazının başlangıcında evliliğin, cinselliğin ve üremenin heteronormatif bir çerçevede tanımlandığı Türkiye gibi ülkelerde LGBTİ+ların sağlık hizmetlerine erişimde ayrımcılığa maruz kaldığından ve üreme haklarının ise büsbütün yok sayıldığından bahsedilmektedir. Yazıda Türkiye’de dönemin Medeni Kanunu’nun

40.maddesine göre yasal olarak cinsiyet değiştirmek isteyen kimseye “üreme yeteneğinden sürekli biçimde yoksun bulunduğunu bir eğitim ve araştırma hastanesinden alınacak resmi sağlık kurulu raporuyla belgelemesi” şart koşulduğu da vurgulanmıştır. Zorunlu kısırlaştırma şartı, heteropatriarkanın geręekleřtirdięi sistemli bir hak ihlalidir. Mutlu, yazısında üremeye yardımcı teknolojilerin de ikili cinsiyet rejimine göre düzenlendiğine değiniyor:

“Türkiye’deki yasal düzenlemeye göre ... şaşkasının spermini kullanmayı ifade eden sperm donasyonu (nakli/bağışı), şaşkasının yumurtasını kullanmayı ifade eden yumurta donasyonu ve bebeğin şaşka kadının rahminde taşınmasını ifade eden taşıyıcılık/taşıyıcı annelik gibi uygulamalar ise kesinlikle yasak! Buna göre, beraber yaşayan ama evli olmayan çiftler, bekarlar ve LGBTİ+ bireyler hiçbir şekilde mevcut tüp bebek uygulamalarından faydalanamamakta; evli olsun ya da olmasın hiç kimseye donasyon ve taşıyıcı annelik gibi uygulamalarla çocuk sahibi olma imkanı verilmemektedir” (Mutlu, 2017).

Yazar yukarıdaki ifadeleriyle, anneliği kutsarken evli, cis ve heteroseksüel olmayan annelik biçimlerini dışarıda bırakıp yasaklayan patriarkaya eleştiri getirmektedir. Bu bağlamda metnin söylem bakımından kapsayıcı olduğunu söylemek mümkündür. Anneliği belirli toplumsal cinsiyet normları içine hapseden patriarkanın sınırlarının daha gevşek olduğu toplumlarda da şaşka toplumsal imkansızlıklar görölmektedir. Örneğin Mutlu’nun yazısında verdiği Kanada örneğinde trans bir kadın sperm dondurma yöntemiyle hamile kalabilmiştir. Ancak yazıda söz konusu klinikte spermelerin yıllık saklama ücretinin 500 dolar olduğu bilgisi de verilmektedir. Burada yazar üreme teknolojilerinin sınıfsallığına da değinerek okuyucuya kesişimsel bir bakış açısı sunmaktadır.

Aynı yazarın 2020 tarihli yazısı “Tekno-milli bir başarı hikayesi olarak rahim nakli” de benzer bir tartışmayı merkezine alıyor. Rahmi olmadan dünyaya gelen Derya Sert isimli bir kadının kadavradan nakledilen rahim sayesinde doğum yapması üzerinden Türkiye’nin doğum ve nüfus politikalarını tartışan Mutlu’ya göre bu olay dünyadaki rahim nakli rekabeti ile ilişkili. Öyle ki bu haber medyada bir çiftin

çocuklarına kavuşma hikayesi olarak değil ülkenin milli bir teknolojik başarısı olarak yer bulmuştur. Burada Mutlu, kadınların rahminin devlet tarafından bir müdahale alanı olarak görüldüğünü vurgulayarak biyopolitik bir eleştiri sunmaktadır. Diğer yandan rahim naklinin tıbben mümkün olması trans kadınların rahim sahibi olabilmelerinin de önünü açmaktadır. Ancak yazıda da belirtildiği üzere gelecekte trans kadınlar rahim sahibi olabilse bile Türkiye’de mevcut tüp bebek düzenlemesine göre trans kadınlar bu tıbbi teknolojiden yararlanamayacaktır. Bu açıdan bakıldığında söz konusu üreme ve doğum olduğunda kutsallaştırılan yalnızca heteronormatif aile değerlerine uygun bireylerin anneliği/ebeveynliği olmaktadır. Bu koşullar dışındaki üreme biçimleri de dışlanmakta ve bazı durumlarda da yasaklanmaktadır. Örneğin Türkiye’de taşıyıcı annelik yasağı 2018 yılında yeni bir sağlık yasası kapsamında yeniden hükme bağlanmıştır ve bu yasa ile doktorların taşıyıcı annelik konusunda herhangi bir bilgi vermesi de yasaklanmıştır (Euro News, 2018). Türkiye gibi dini referansların toplumsal normları şekillendirdiği ülkelerde taşıyıcı annelik dini ve ahlaki gerekçelerle yasaklanırken sağlık açısından tehlike ve risk taşıyan rahim nakli ise olumlanmaktadır. Mutlu’nun da yazısında bahsettiği gibi dünyadaki ilk rahim nakli denemesi Suudi Arabistan’da gerçekleştirilmiştir. Rahim naklinin Türkiye’deki seyrinden daha önce biyopolitik bir müdahale biçimi olarak bahseden Mutlu, bu durumun bir başka biyopolitika ile de yakından ilişkili olduğuna dikkat çekmektedir: Türkiye’de özellikle 2010’lu yıllarda “en az 3 çocuk” yapmaya yönelik söylemler ve kürtajla ilgili de facto kısıtlamalar artış göstermektedir. Dolayısıyla karşı karşıya olduğumuz durum gelişigüzel bir üreme teşviği değildir; kimlerin anne olup olmadığı devlet açısından son derece önemlidir ve yasalarla düzenlenmektedir. Monique Wittig’e göre üremeye yönelik toplumsal cinsiyetli düzenlemeler ve yasaklar heteroseksüel toplumun yeniden üretimini amaçlar:

“Cinsiyet kategorisi toplumu heteroseksüel olarak temellendiren politik bir kategoridir. Türlerin üremesi yönündeki katı yükümlülük kadınlara dayatılır ve bu üreme heteroseksüel bir toplumun yeniden üretimidir” (Wittig, 2002: 6)

Carol Smart anneliğin yapısökümünü tartıştığı makalesinde anneliği yapısökümüne uğratmadan önce anneliğin doğal bir olgu kabul edilmesine yoğunlaşmak gerektiğini söylemektedir. Smart’a göre anneliğin ardında kaçınılmaz ve

sorgulanamaz derecede doğal kabul edilen bir olaylar zinciri bulunmaktadır: cinsel faaliyet > hamilelik > doğum > annelik. Ancak Smart natüralist zincirin halkalarını tek tek sorguladığımızda bu sürecin toplumsal olarak atanmış davranışlardan meydana geldiğini; örneğin cinsel faaliyetin hamileliğe *doğal bir biçimde* neden olmadığını, hamileliğin de yine doğuma *doğal bir biçimde* yol açmadığını öne sürer. Burada da tarihsel ve kültürel olarak belirli seçimlere ve seçeneklere yönelme söz konusudur; sürecin her aşamasında kararlar mevcut değerlere ve toplumsal şartlara göre alınmaktadır (Smart, 1996: 39).

Yazarın iki yazısına da okuyucu yorumu gelmemiştir, dolayısıyla görünürde bir diyalog ve tartışma imkânı doğmamıştır.

3.4.1.1.3. Makbul Olmayan Annelik

Bu bölümde iki yazıyı ele alacağım. Öncelikle makbul anneliğin sınırları dışındaki bir annelik biçimini tartışmaya olanak sunan “Evlenmeden Doğurabilirsin Nokta Net” başlıklı yazıyı inceleyeceğim. 2012 tarihli yazı toplamda 23 okuyucu yorumu almıştır. Yazının etiketleri ise şunlardır: “Annelik”, “Evlenmeden Çocuk”, “Çocuk”, “Çocuk Yetiştirme”. Yazının sitedeki yazarı Aslı Böcek olarak görünse de yazı Zeynep A. isimli kişinin evlenmeden çocuk doğurmakla ilgili tavsiyeler verdiği blogundan⁶ bir bölümün alıntısıdır. Zeynep A. iki bebeği olduğunu ve hiç evlenmediğini, evlenmek istemediğini belirtiyor. Kendi deneyimlerinden yola çıkarak benzer durumdaki kadınlara hukuki detaylara kadar destek vermeyi amaçladığını söylüyor. Zeynep A. hem söylemsel hem de pratik olarak kadınların evlilik dışı çocuk doğurmasının normalleşmesi gerektiğine inanıyor:

“her yerde, bekar bir kadın hamileyse ya bebeği aldırması gerektiği, ya da mümkünse bebeğin babasıyla, olmadı başka bir adamla evlenmesi gerekiyormuş gibi yapılıyor. Daha kötüsü, bazı kadınlar bekarken hamile kaldıkları için öldürülüyor, ‘namusunu temizlemek’ adına. Evlenmeden çocuk doğurmanın çok fena bir şey olduğu fikrini desteklemek demek, kadının bu yüzden istemediği bir evlilik yapmaya veya bebeği aldırmaya zorlanmasına

---

⁶ <https://evlenmedendogurabilirsin.wordpress.com/>

hatta öldürülmesine de üstü kapalı destek vermek demek. Halbuki yanlış bir şey yapmıyoruz biz.”

Patriarka kadının “doğal kaderinin” anne olmak olduğunu iddia etmesine rağmen evlilik dışı çocuk doğuran kadınları doğal bulmaz ve toplumun dışına iter. Gittins’e göre bu çelişki bile tek başına anneliğin toplumsal bir kavram olduğunu göstergesidir (Gittins, 1985: 105).

Zeynep A. doğal kabul edilmediği için dışlanan bekar anneliğin birçok sebebi olabileceğini vurguluyor: beklenmeyen bir hamilelik, bebeğin babasıyla bir ömür geçirmek istememek, bebeğin babasının kim olduğunu bilmemek, tecavüz... Tüm bu sebeplerin dışında Zeynep A. bir bebeği doğurmak istemenin ve aynı zamanda evlenmemenin gerekçelendirilmek zorunda olmadığını da vurguluyor. Blogdaki alıntıyı bitirdikten sonra Aslı Böcek kendi cümleleriyle blogun en çok okunan yazısının “Evlilik Dışı Çocuğun Nüfusa Kaydı” başlıklı yazı olduğunu kayda geçiriyor.

Bekar annelik doğal olmayan bir annelik biçimi olarak sunulurken evli anneler ise doğal anneliğin temsilcileri olarak karşımıza çıkarılırlar (McIntosh, 1996: 150). Dolayısıyla evlilik içinde doğup büyüyen çocuk da “doğal” ve norm kabul edilmektedir. Yazıya gelen okuyucu yorumlarından biri toplumun derinlerine işleyen bu normu yansıtmaktadır:

“marjinal olacağım diye kasım kasım poz kasarken ruh sağlığı bozuk kendi istediği dışında farklı bir çocuğun sebebi olduğunuzun farkında misiniz? çocuk ailede buyur ona bu iskenceyi yasmaya istegi dışında farklı uyumsuz biri olmasına sebep olmaya hakkınız yok. evlenmeden çocuk yapmak isteyemler çocuğu omurboyu izleyecek dışlanmışlık duygusu size de suçluluk yasar.” (Cesur)

Cesur isimli okuyucu çocuğun sağlıklı büyümesi için gereken yapının kadın ve erkeğin evlilik yoluyla bir araya geldiği heteroseksüel aile birliği olduğunu düşünmektedir. Ailenin özellikle de muhafazakâr hükümet politikaları tarafından canlandırılmak istenen bir hayal ürünü olduğuna dikkat çeken McIntosh’a göre (1996)

evlilik kurumu içindeki ebeveynlik sıkça kanıtlandığı üzere (evlilik içi tecavüz, ensest ve ev içi şiddet vb.) ideal bir yaşam tarzı olmaktan çok uzaktır (s. 153).

Buna benzer birkaç yorum bulunurken diğer yorumlar benzer durumdaki kadınların birbirleriyle dayanışması şeklindedir. Burada özellikle doğum sırasında ve sonrasında yasal haklarını öğrenmek isteyen okuyucularla karşılaşmıştır. Örneğin *aysbbd* isimli okuyucu “Ben 18 yasındayım ve hamileyim dogumuma çok az kaldı butun arkadaslarım evli olmadığım için doğumumun sıkıntılı olcagını polislerle uqrascagımı soyluyorlar . Ama ben 18 imi doldurdum 8 ay oldu dolduralı sizce yasakımı evli olmadan dogurmak aileme haber verirler mi yada polise .” şeklinde bir soru sorarken *Derya Hayal* isimli okuyucu da “Suan hamileyim . Evlilik disi ayrildigim sevgilimden bebegimi aldrmak istemiyorum ama nasil olacak bu surec kimsenin ailemin bundan haberi yok bebegimi devlet elimden alirmi” diye sormuştur. Bu tür sorulara hem yazının ve blogun sahibinden hem de diğer okuyucu ve yazarlardan destek mesajları gelmiştir. Örneğin *Oşu Bubu* isimli yönetici bu sorulardan birine yanıt olarak evlilik dışı çocuk doğurmakla ilgili hem hukuki destek veren hem de deneyim paylaşımı yapan siteleri paylaşmıştır. Zeynep A.’nın blogunun yanı sıra blogdan bahsedilen yazının yorumlar kısmında da kadınlar arasında bir dayanışma ağı ortaya çıktığı görülmektedir. Söz konusu ağ sınırlı olsa da kadınların patriarkal toplum tarafından kesin olarak dışlanan bir yaşam pratiğini deneyimleyebilmek ve yaşamlarını kendi kararları doğrultusunda sürdürebilmek için feminist bir medyada bir araya gelmeleri son derece önemlidir.

Bu tema altında incelediğim diğer yazı, 2019 yılında Limoni tarafından yazılan “Benim bebeğim, başkalarının kararı” başlıklı yazı. Yazının etiketleri “annelik”, “bekar anne”, “bekar kadın”, “kürtaj”, “manşet”, “otuzlar”, “otuzların kadını” ve “türk aile yapısı”dır ve yazıya 5 okuyucu tarafından yorum yapılmıştır. Yazarı evlilik dışı çocuk doğurmak isteyen ancak toplumun birbirinden farklı baskı mekanizmalarına maruz kalması sonucunda kürtaj yaptıran bir kadın olarak okuduğumuz metinde doğrudan anneliğe yönelik bir övgü veya yüceltme bulunmamakla birlikte yazar anne olma isteğini hamileliği sırasında bebek ile kurduğu bağ üzerinden açıklamaktadır. Aynı şekilde yazarın aile kurmaya yönelik de bir isteği bulunmamaktadır. Ancak

kişisel tercihlerinin ötesinde kararlarında belirleyici olan toplumsal baskı unsurları bulunmaktadır. Bunlardan ilki yazarın aile yapısıdır. Yazar evlilik dışı çocuk doğurma fikrini kabul ettiremeyeceği, kendi deyimiyle “klasik bir Türk ailesine” sahiptir. Bu nedenle çocuk doğurabilmek için doğum sonrasında boşanmak koşuluyla bebeğin biyolojik babasıyla formaliteden bir evlilik yapması gerektiğini düşünmektedir. Ancak söz konusu kişi çocuğu istemediğini agresif bir biçimde dile getirdikten sonra yazarın elindeki tek plan da boşa çıkmıştır. Yazar ailesine evlilik dışı çocuk fikrini kabul ettiremeyeceğini belirtse de yazının ilerleyen bölümlerinde asıl çekincenin aileden gelebilecek olumsuz tepkilerden çok yazarın ebeveynlerinin sağlığı olduğu anlaşılmaktadır:

“Annemle babamı çok seviyorum, ikisi de genç ve hasta. Onlar da beni çok seviyor, kahrolsalar da, çevrelerinde akraba-eş-dost kalmasa da bir şekilde yanımda olurlardı. Ama bu uzun sürmezdi, biliyorum, sağlıkları el vermezdi. Onlara bunu yapamazdım, en küçük bir şeyden etkilenip hastanelik olabilen bu iki insana bir şey olsa vicdan azabından ölürdüm.”

Aile ve toplum baskısının yanı sıra yazar, feminist arkadaş çevresinin de doğurma kararıyla ilgili destek olmadığını aktarıyor. Bekar ve yalnız yaşayan bir kadın olarak anne olmak istemesinin tepki çektiğini ama aynı arkadaş ortamı içinde evli olan arkadaşlarının anne olma ihtimallerinin normal karşılandığını da belirtiyor. Toplum tarafından evlilik dışı hamileliği sebebiyle damgalanan ve ailesinden destek alamayan bir kadının arkadaş çevresi tarafından da yalnızlaştırıldığı görülmektedir. Tüm bunların sonunda yazar kürtaj olmak zorunda kalmıştır ve çok istediği bebeğinden vazgeçtiği için kendini suçlamaktadır. Yazarın verdiği detaylardan kendi evini satın aldığı, başarılı bir kariyeri olduğu ve yıllardır tek başına yaşadığı anlaşılmaktadır. Görünürde maddi ve manevi açıdan bağımsız olan bir kadının çocuk doğurma kararını aynı bağımsızlık ile verememesi patriarkal toplum yapısının bir sonucudur. Yazıya gelen yorumlar genel itibarıyla yazarın yaşadıklarını anlayan ve destekleyen bir perspektif ile yazılmış olsa da *lolatesk* isimli okuyucunun yorumu suçlayıcı bir dil barındırmaktadır. Okuyucu yazarı öncelikle çocuktan bahsederken “sahip olmak” ifadesini kullandığı için eleştirmiş, ardından da yazarın çocuk doğurma isteğinin bencilce olduğunu ima etmiştir. Böyle bir durumda önceliği kadına değil çocuğa

verdiğini vurgulayan okuyucu, babasız doğan bir çocuğun hayata “yenik ve eksik” başlayacağını da düşünmektedir:

“Gördüğüm birçok kadın, içsel eksikliği, boşluğu, yalnızlığı doldurmak için çocuk doğuruyor. Yazık değil mi o çocuğa? Bir sonraki durum şu, bir kadın hamile kaldığında o erkeğe dayatılabilir mi bunu? Erkeğin durumu, koşullarını düşünmemeli mi? Çocuğu bunları hesaba katmadan mı doğurmalı? Çocuk babası olmadığı için hayata 1-0 yenik ve eksik başlayacak.”

Hamileliğini sürdürmek, çocuk doğurmak gibi kararları tek başına ve özgürce vermesi engellenen bir kadının yaşadığı baskıları anlattığı yazısına gelen bu yorum da bir başka baskı unsurunu yansıtmaktadır. Kadınların ne zaman ve ne koşulda doğum yapabileceğini belirleyen patriarkal toplum ilişkileri, aynı zamanda onların çocuk doğurma isteklerinin geçerliliğini de sorgulamaktadır. Ayrıca *lolatesk* isimli okuyucu, çocuğun yaşamında son derece önemli gördüğü baba figürünü yalnızca çocuğun doğum kararının danışıldığı bir merci olarak tahayyül etmekte, çocuk doğurup doğurmamanın vicdani ve psikolojik yükümlülüklerini ise yalnızca kadına yüklemektedir.

3.4.1.1.4. Anne olmamak

Dördüncü ve son tema altında 5Harfliler’den “Yanlış kabloyu kesmek: anne olmak istemeyen kadın” başlıklı yazıyı inceleyeceğim. Yazı 2018 yılında Hilal Erkoca tarafından yazılmıştır ve 2 yorum almıştır. Yazının etiketleri “30 yaş”, “annelik”, “en az üç çocuk”, “geri sayım”, “hamilelik” ve “manşet”tir. Erkoca yazısında genel itibariyle çocuk doğurmak istemeyen bir kadın olduğunu ve yakın çevresinden bununla ilgili aldığı olumsuz tepkileri dile getiriyor. Yazar için anne olmanın ya da olmamanın temsil ettiği mutlululuk, mutsuzluk gibi belirli bir duygu hali bulunmamakla birlikte, yazarın kendi seçimleriyle şekillendirdiği yaşamından iniş çıkışlara rağmen memnun olduğu görülmektedir:

“29 yaşımın son aylarında dolanıyorum. Bir işim, zaman zaman çektiğim krizlere rağmen ekonomik özgürlüğüm var. Kafam sık sık karışıyor. Bir gün şu ünlü konforlu alan’dan pılımı pırtımı toplayıp gitmek, kim bilir nelere kadir bir

insan olduğumu keşfetmek isterken, diğerinde ayak bileklerime kıvrılıp uyumuş kedimi yan gözle keserek kitap okumak istiyorum.”

Ancak çevresi tarafından yaşamında bir eksiklik olduğu yazara sık sık hatırlatılmaktadır. Yazarın çevresindeki genç ebeveyn kadınlar bu eksikliğin evlilikten ziyade çocuk olduğunu, çocuğun bir yaşam amacı, yaşamın anlamı olduğunu vurgulamaktadır. Kadınların kamusal alandaki varlığı önemli derecede artsa da kadınlığa yönelik kültürel söylemler hala annelik ve çocuk üzerinde yoğunlaşmaktadır. Erkoca'nın metindeki yaklaşımı ise çocuğun tüm bu anlamlara gelebileceğini reddetmek değildir, kimileri için çocuk doğurmanın yaşamı tamamladığını kabul ederken kendi isteğinin bu olmadığına altını çizmektedir. Bir başka ifadeyle, yazar annelik kurumuna yönelik bir sorgulama yapmak yerine salt deneyim olarak anneliği reddetmektedir. Anneliğin, hamilelikten doğum sonrası çocuk bakımına kadar yorucu ve özgürlüğü kısıtlayıcı yönlerine dikkat çeken yazar anne olmamayı seçmesinin toplum tarafından ciddiye alınmadığını, bunun da son derece bunaltıcı olduğunu belirtiyor. Yazar aynı zamanda anne olan kadınların bu tavırlarının altında kendi özgür zamanlarına duydukları özlem olduğunu öne sürüyor, kadınların bu özlemi kendilerine itiraf edemediklerini ve bu nedenle kendisine olumsuz tepkiler verdiklerini düşünüyor:

“Artık dilediğince film izleyemediğini ama olsun onun yerine oğluyla oyunlar oynadığını kendine fısıldıyor kadın. Gece matinelere kaldığı günlere özlem duyup elinden alan benmişim gibi davranıyor. Ben de yaşlanınca yalnız kalacağım belki. Çocuklu kadınlardan bunun acısını çıkarıyor muyum hiç? Belki de çıkarmalıyım.”

Yazarın çevresindeki kadınlar gibi fikirlerini rahatlıkla paylaşamamasının sebebi anne olmayı reddetmenin toplumsal olarak dışlanan, en iyi ihtimalle de ciddiye alınmayıp geçirtilen bir durum olmasıdır. Gillespie (2000) bununla ilgili olarak, anneliğin kadınlar için çoğunlukla doğuştan geldiğine yönelik bir algı olduğunu, “normal kadınlığın” merkezinde kaçınılmaz ve sorgulanamaz bir yer aldığını öne sürer. Dolayısıyla anne olmak istemeyen kadınlar anormal ya da sapkın olarak görülmektedir (Gillespie, 2000: 223).

Yazıya gelen yorum sayısı 2 olarak görünse de bu yorumlar okuyucu ve yazar arasındaki kısa diyalogu içermektedir. *agnodice* isimli okuyucu “Yalnız olmadığınızı bilin yeter” ifadesiyle desteğini belirtmiş ve yazar da okuyucuya teşekkür yorumu yazmıştır.

3.4.2. Çatlak Zemin’e Genel Bir Bakış

Çatlak Zemin, birçok feminist topluluğu birleştiren bir çatı kuruluş olan *İstanbul Feminist Kolektif*’in dağılmasından sonra yeni bir feminist platform kurma amacıyla bir grup feminist tarafından 2016 yılında kurulmuştur (Goker, 2019). Sitedeki içerikler Feminist Pencere, Kültür-Fizik, Halet-i Ruhiye, Şipşak, Tarihimizden, Patriarkada Bu Hafta, Dünyadan ve Femihat isimli bölümler altında üretilmektedir. Çeviri, makale, eleştiri, inceleme, haber, kısa film, belgesel, soru-cevap vb. çeşitli içeriklerin yer aldığı Çatlak Zemin’de feminist ve kolektif bir dayanışma ağı göze çarpmaktadır. Kurucuların kendi tanıtım ifadelerinde dayanışma açıkça görülmektedir:

“Çatlak Zemin’de feminist bağlarımızı tazelemek; kadınlardan yola çıkarak feminist söylemi, feminist söylemden yola çıkarak kadınları güçlendirmek için bir araya geldik. Feminist bakışı ortaya koymak, birbirimizle tartışmak ve birlikte güçlenmek için artık yeni bir zeminimiz var. Günümüz koşullarında çatlak bir zeminde bir araya gelmenin zor olduğu kadar verimli de olabileceğine inanıyoruz. Yalnızca gündem ve güncel feminist politika değil, hayatın ve feminizmin içinde her şey Çatlak Zemin’in konusu. Bu zeminde yeni sözler söylemek, arkasında durduğumuz sözlerimizi yinelemek ve yeni yollar da açmak istiyoruz. Bazılarımızın hayatını temelden değiştiren, hayatı daha yaşanır kılan feminizmi daha fazla kadına ulaştırmak, daha fazla kadının hayatını anlamlı kılmak demek. Amacımız feministlerin ayrı ayrı veya birlikte söz üretebileceği alanları birlikte açmak, genişletmek.”

Dayanışmanın hemen göze çarptığı bir başka örnek de dayanışma ve dertleşme amacı güden bir feminist soru cevap hattı olan Femihat’tır. Femihat kendini feminist bir dost, bir kız kardeş olarak tanıtırken “düşündüm taşındım ve dedim, birbirimizin derdine derman olamayacaksa, birbirimizi yargılamadan dinlemeyi beceremeyeceksek ne anlamı kalır dayanışmamızın? Ve işte bu sebeple, bu noktayı dertlere derman olma noktası ilan ettim. Ne iyi etmişim değil mi? Sizi dert

kumkumasına çeviren ne mevzu varsa bana yazın” ifadelerini kullanmıştır. Dijital platformların feminist fikirlerin geniş alanlara yayılması, toplumsal cinsiyet ve cinsiyetçilikle ilgili yeni söylemlerin şekillenmesi ve farklı destek gruplarını bir araya getirerek yaratıcı protesto biçimlerine olanak yaratması açısından önemli imkanlar sunduğu görülmektedir (Baer, 2016: 18). Bu bağlamda Knappe ve Lang (2014) gibi feminist akademisyenler geleneksel feminist politikadan farklılaşan teknolojik yönü sebebiyle dijital feminist aktivizmin dördüncü dalga feminizmi temsil ettiğini öne sürmektedir.

5Harfliler’e benzer biçimde Çatlak Zemin de kapsayıcı bir feminist söylem ve politika izlemektedir. “Feminizmi sömürsüzleştirmek: Brezilya perspektifi”, “Sebahat Tuncel: ‘Kadınlar engel tanımaz’ Cezaevi ziyaretleri ve ülkenin geleceğinden eksilenler”, “Küresel bir enerji dönüşümü için kadınların aktif katılımı şart”, “Bir ortaçağ karanlığı: İkili biyolojik cinsiyet sistemi”, “Yasaklanamayan gökkuşağı ve dayanışmanın önemi” ve “Yaşlı, yabancı, kadın” gibi yazılara bakıldığında Çatlak Zemin’in gerek perspektif gerekse temsil yönünden oldukça kapsayıcı bir feminist söylem ortaya koyduğu görülmektedir.

3.4.2.1. Çatlak Zemin’de Anneliğin Feminist Eleştirel Söylem Analizi

Bu bölümde annelik tartışmasını merkezine alan 5 yazıyı inceleyeceğim. “Anneliğin Toplumsal İnşası”, “Kuir Annelik-Ebeveynlik”, “Makbul Olmayan Annelik” ve “Anne Olmamak” temaları üzerinden feminist eleştirel söylem analizi yapacağım.

3.4.2.1.1. Anneliğin Toplumsal İnşası

Bu tema altında 2 yazıyı inceleyeceğim. Bunlardan ilki Özlem Türkdöğen tarafından kaleme alınan “Söylemle Kurulan Annelik”. 2019 tarihli yazının etiketleri “anneler günü”, “annelik”, “biyolojik annelik”, “patriarka”, “toplumsal annelik”tir ve 176 beğenisi bulunmaktadır. Akademik bir dil barındıran metinde anneliğe yönelik

söylem üretimi teorik bir çerçevede ele alınmaktadır. Ayrıca patriarkal sisteme çokça atıfta bulunması sebebiyle de feminist eleştirel bir metindir. Yazının başlangıcında da belirtildiği gibi anneliğin toplumsal olarak inşa edilen bir yapı ve patriarkal bir kurum olduğu belirtilmektedir. Dolayısıyla yazının biyoloji merkezliliğe mesafeli olduğu düşünülmektedir. Anneliğe yüklenen anlamların tarihsel süreç içinde değiştiğini kısaca aktaran Türkdoğan tartışmasını feminist düşünürler üzerinden yürütmektedir. Burada daha önce benim de yer verdiğim (bkz.: Bölüm 1.1.2) bir tartışma söz konusudur:

“Birinci dalga feminizm ile ikinci dalga feminizm arasındaki sessizlik süresinde annelik tartışmalarını başlatan ve iki dalga arasında bağ kurulmasında etkin olan Simone de Beauvoir, kadının biyolojik yapısının bütünüyle insan türünün devamına dönük olmasından dolayı ‘bedensel yazgısını’ annelikle tamamladığı ve bunun annenin doğal görevi olduğunu belirtir. Fakat ‘annelik içgüdüsü’, yani insan türüne uygulanabilecek bir annelik içgüdüsü olmadığını savunur. Kadınların gebe olup olmadığını anlamaması, sezmemesi ancak bir doktordan öğrenmesi ya da daha sonra ortaya çıkan belirtilerden anlamasını anneliğin içgüdüsel olmadığını kanıtı kabul eder. Elisabeth Badinter ise ‘annelik içgüdüsü’ olarak tanımlanan kavramın olmadığını kabul etmekte ve anneliğin öğrenilmiş bir davranış olduğunu ileri sürmektedir. Anneliğe içgüdü olarak bakmak, kadınlara verili anneliği kabullenmek demektir.”

Annelik içgüdüsü kavramına yönelik yaklaşımlar son derece belirleyicidir. Kimi zaman feminizm yanlısı söylemlerde bile yer bulan, kadınların ebeveynlik konusunda daha başarılı ve ebeveynliğe “doğuştan yatkın” oldukları iddiası yukarıda da söz edildiği gibi anneliğin toplumsal ve en nihayetinde patriarkal bir kurum olduğunu göz ardı ederken biyoloji merkezli bir toplumsal kavrayışı da teşvik edebilmektedir. Annelik söylemi patriarka tarafından şekillendirildiği için anne olan ve olmayan kadınların toplumsal konumu da anneliğin bir kurum olarak inşasından etkilenmektedir. Öyle ki bir kadın ancak çocuk doğurduğunda toplum tarafından kabul görürken, çocuk doğurmayan/doğuramayan kadınlar ise ikincilleştirilmektedir. Anneliğin kadınlar için bir baskı aracı olarak kullanılmasıyla ilgili olarak Türkdoğan, patriarkayı içselleştirmiş kadınları işaret ederek kadınların toplumsal konumlarını tehlikeye atmamak adına çocuk doğurmaya mecbur bırakıldıklarını öne sürmektedir. Bu noktada söz konusu kadınlar patriarka tarafından belirlenen annelik pratiklerini

sorgulamadan üstlenerek toplumsal cinsiyetli söylemlerin yeniden üretimine dahil olmaktadır. Yazının okuyucu yorumu bulunmamaktadır.

Bu bölümde incelediğim ikinci yazı ise Esin Aksoy tarafından 2018’de yazılan “Kadınlığın kontrol listesi: evlilik ve annelik üzerine” başlıklı yazıdır ve 2700 beğeni almıştır. Dolayısıyla Çatlak Zemin’de analizini yaptığım yazılar arasındaki en popüler yazıdır. Yazının etiketleri “annelik”, “din”, “evlilik”, “ideal kadın”, “kontrol” ve “türk erkeği”dir. Aksoy, evlilik ve annelik kurumunun toplumsal birer dayatma olduğu iddiasını yazının merkezine alarak çoğu kadının evlenme ve anne olma kararını toplumsal baskı altında aldığından söz etmektedir. Yazar yazı boyunca evlilik ifadesiyle heteroseksüel evlilik kurumuna işaret etmektedir. Bu nedenle yazıdaki annelik kavramı da bu durumdan etkilenmekte ve dolayısıyla yazı heteronormatif sınırlar içinde kalmaktadır. Baskı sonucu yapılan evliliklerin ve çocukların da kadınların mutsuzluğuna yol açtığını yazan Aksoy, metnin devamında kadınların toplumsal baskılanmalarının tarihselliğine değinmektedir. Burada eril tahakkümün geleneksel, kültürel ve dini örneklerine birkaç atıf yapıldıktan sonra günümüzde patriarkanın zayıf görüldüğü coğrafyalardan bahsedilmiştir:

“Kadının bedensel denetimiyle başlayan erkek egemenliğinin günümüzde -en azından belirli coğrafyalarda- zayıfladığını söylemek mümkün. Ne yazık ki bunun yerini kültürel ve duygusal denetim aldı, kadınları belirli şablonlara hapsedecek ve özgürleşmelerini engelleyecek yeni tanımlar ortaya çıktı. Bedensel/cinsel, finansal veya siyasi açıdan bağımsız olarak nitelendirebileceğimiz kadınlar bile gündelik hayatta bu tür duygusal eril tahakkümle mutlaka karşılaşılıyor. Kısacası ataerkillik aslında yok olmamakta, yalnızca şekil değiştirmekte.”

Dolayısıyla metnin patriarkanın girift yapısını tanıyan bir söyleme sahip olduğunu söylemek mümkündür. Patriarkanın sabit olmayan ve sürekli değişen, ittifaklar edinen (örneğin kapitalizm, neoliberalizm, tek tanrılı dinler vb.) yapısı onunla mücadelenin de durmadan değişip yeni şekiller almasına yol açmaktadır. Yukarıdaki alıntıda belirtilen “gündelik hayattaki eril tahakküm” ise patriarkanın kamusal alanda hala etkin olduğunun bir ifadesidir. Kamla Bhasin de patriarkanın görünürde zayıfladığı Batı ülkelerinde tahakkümün devam ettiğini öne sürmektedir:

“Ataerkil sistem özelde, kadınlar üzerindeki baskının esas alanı olan ev içi üretime dayanır. Ataerkil sistemin kamusal şekli ise, en başta istihdam ve devlet gibi kamusal alanlara dayanır; aile hanesi, ataerkil bir yapı olmaktan çıkmaz, ama artık ana alan da değildir. Özelde yaşanan ataerkil sistemde kadınların emeği esas olarak hükmeden bireyler tarafından sömürülür, kamusal boyutta ise bu sömürü bireyler arası değil topluluk tarafından gerçekleştirilir, kolektiftir.” (Bhasin, 2015: 28).

Bhasin’in söz ettiği kolektif sömürü ve Aksoy’un yazısında geçen gündelik hayattaki eril tahakküm ifadesi kadınların ilk bakışta özel alanda karşılaştığı bir baskı gibi görünen evlilik ve annelik baskısı ile yakından ilişkilidir. Kişisel olanın politikliği bir yana kadınların evli ve anne oluşları ve olmayışları patriarkal sistemde kamusal varlıklarının belirleyicisi olmaktadır. Sosyal politikadaki düzenlemelerden ekonomik statülerine ve medya temsillerine kadar kadınların evlilik ve annelik kurumuyla ilişkisinin kamusal boyutu son derece önemlidir. Dolayısıyla patriarkanın zayıfladığı coğrafyalarda bile kadınlar evlilik ve annelik üzerinden tahakküm pratikleriyle karşılaşabilmektedir.

Aksoy’un yazısına okuyucu yorumu gelmemiştir.

3.4.2.1.2. Kuir Annelik-Ebeveynlik

Bu tema altında Çatlak Zemin’de Argonautlar: Dil, Cinsiyet ve Beden Yolculuğu başlıklı yazıyı inceleyeceğim. 2020 tarihli yazı Selime Büyükgöze tarafından kaleme alınmıştır. Yazının etiketleri “annelik”, “Argonautlar”, “dil”, “heteropatriarka”, “kuir”, “Maggie Nelson”, “ototeori” ve “yazma biçimi”dir. Toplamda 72 beğeni alan yazı, Maggie Nelson’ın Argonautlar kitabının kısa bir tanıtım yazısı olsa da annelik kavramına değindiği noktalar olduğu ve kavramı kuir ile birlikte okuduğu için bu yazıyı incelememe dahil etmek istedim. Çatlak Zemin’de kuir ve LGBTİ+ konulu içerikler çokça üretilmesine karşın annelik üzerine bu perspektif ile yazılan başka bir yazıya rastlamadığımı da belirtmeliyim. Eve Kosofsky Sedgwick kuir kavramını cinsel yönelim ile ilgili olsun olmasın bir direniş ve uyumsuzluk olarak tanımlamak istemiş ve kuirin süregiden bir an, bir akış olduğunu söylemiştir (Barber

ve Clark, 2002: 2). Argonautlar, Nelson’ın hamileliği ile sevgilisi Harry Dodge’ın cinsiyet uyum sürecinin denk geldiği döneme odaklanmasıyla başlı başına kuir bir akış olarak karşımıza çıkmaktadır. Büyükgöze’nin de belirttiği gibi kitap bir ototeori örneğidir ve aktarılan olayların yanı sıra Judith Butler, Sara Ahmed, Eve Kosofsky Sedgwick gibi kuir yazarlar da Nelson’ın kendine özgü diliyle kitaba eşlik etmektedir. Büyükgöze kitabın önemli eşlikçilerinden birinin annelik teorileri olduğunu belirtiyor, bu bakımdan kitabın kuir annelik üzerine bir sorgulama olduğu söylenebilir. Büyükgöze’nin yazısı hem kuir annelik üzerine yazılmış bir eseri incelemesi hem de kitap için kullandığı “hem türü hem cinsiyeti eğip büküyor” gibi ifadeler sebebiyle kuir bir feminist perspektif barındırmaktadır. Büyükgöze, kitabın heteropatriarkal sistemin kategori ve baskılarını sorgularken homonormativeyi de tartıştığını vurgularken kitap için kuir aile içindeki şefkat ve sevginin son derece önemli olduğunu belirtiyor:

“Heteropatriarkal sistemin norm kategorileri ve baskı araçları ile uğraşırken homonormativenin tehlikelerini de tartışıyor. Kimlik politikasından uzak durduğu gibi eleştirisinin beyaz erkeklere bırakılmayacak bir mesele olduğunu da sahipleniyor. Sevgilisinin kimliğini gören insanların değişen davranışları ve ortaya çıkan rahatsız edici bakışlarını anlatırken sevgililiklerinin ilk günlerinde her anını beraber geçirdiği Harry’ye hangi zamirle hitap edeceğini bilemeyeşini ve geçiş sürecinde bedeninin değişecek olmasından duyduğu kaygıyı da ortaya dökmekten çekinmiyor.”

Büyükgöze’nin yazısı bir feminist medya olan Çatlak Zemin içinde anneliği bir heteropatriarkal sistem eleştirisiyle birlikte okumasıyla sitedeki diğer yazılardan önemli ölçüde ayrılmaktadır. Yazıda okuyucu yorumu bulunmamaktadır.

3.4.2.1.3. Makbul Olmayan Annelik

Bu temada 2019’da Burcu isimli yazar tarafından yazılan “Annelik dilemması ve tünelin ucundaki ışık” başlıklı metni inceleyeceğim. 104 beğeni alan yazının etiketleri ise şunlardır: “annelik”, “bakım emeği”, “bebek bakımı”, “emzirme”, “lohusalık”, “postpartum”. Başlığından da anlaşıldığı üzere metin, annelikle ilgili ikilemlerden bahsetmektedir ve yazarın kendi deneyimlerine dayanmaktadır. Yazar, yaşadığı postpartum depresyonunu geleneksel annelik anlatısına oldukça zıt bir

perspektiften aktarmaktadır. Dolayısıyla metin normatif kavrayıştan uzak bir konum almaktadır. Iris Marion Young'ın (2005) hamileliği bölünmüş öznellik ifadesiyle tanımlaması gibi Deborah Lupton da tıpkı hamilelik gibi çocuk doğurmanın ve bakımının da öznellik ile somut olanın parçalanmasına sebep olduğunu öne sürmektedir (Lupton, 2000: 60). Yazarın yaşadığı ikilem bu bölünmeye işaret etmektedir:

“Sabah birlikte uyanınca onu ne kadar sevdiğimi düşünüp mutluluktan deliriyor, birkaç saat sonra, Biri gelse de kucağımdan alsa diye camdan dışarı bakıyordum. Camın dışında, sokakta insanlar hayatlarına devam ediyorlardı ve bu beni daha çok yıkıyordu. İkisi de benim duygumdu.”

Doğum sonrası yaşanan bu bölünmenin toplumsal nedenlerine baktığımızda patriarkanın birincil bakım veren rolünden memnun olan mutlu ve uyumlu kadın imgesini planlanmış bir biçimde sunmasıyla karşılaşırız. Bu imgeler kadınların annelik içgüdüğü sebebiyle ebeveynliğe doğuştan yatkın olduğu ve “iyi annelerin” anneliğin getirdiği görevlerden keyif aldığı gibi inanışlarla da desteklenmektedir (Chrisler ve Johnston-Robledo, 2002: 187). Yazarın, çocuk öncesi yaşamına duyduğu özlemin varlığıyla çocuk bakımının ağır yükümlülüklerini yerine getirmesi, böyle bir özlem duymasını damgalayan patriarkal toplum sebebiyle daha da zorlaşmaktadır. Popüler kültür ve medyanın bu süreçteki olumsuz etkilerine de değinen yazar, internette anneliğin nasıl yapılıp yapılmadığı üzerine ahkam kesen hesapların ve blogların çaresizlik hissini artırdığını söylemektedir. “Normal” annelerin annelikte mutluluğu ve başarıyı bulduğu normuna yönelik imgeler medya tarafından yaygınlaştırılıp yeniden üretilmektedir (Chrisler ve Johnston-Robledo, 2002: 187).

Yazar, zaman geçtikçe deneyim kazandığını ve işlerin kolaylaştığını, ancak en umut verici olanın ise bir dayanışma ağıyla tanışması olduğunu vurguluyor. Buradaki dayanışma ağı kendisi gibi anne olma sürecinde zorluklar yaşayan kadınlardan oluşuyor. Yazarın sözünü ettiği ağın hegemonik annelik söylemlerinin karşısında bir kavrayışı teşvik ettiği anlaşılmaktadır. Öyle ki, yazar ilerleyen zamanlarda içindeki suçluluk duygusundan kurtulmuş ve kendi annelik deneyimini kabullenmiştir.

Dolayısıyla yazarın yaşadığı kabullenme yukarıda söz ettiğim bölünmeyi aşan bir niteliktedir:

“Onunla tamamlanmıyorum, tamamlanmadım, annelik beni var eden onlarca başka parçadan biri olarak kendine bir yer buldu. İyi bir eşleşme olduğumuzu gördükçe sevindim. Bebekliğinin aksine çok uyumlu bir çocuktur artık. Onun karakterinden ileri geldiğini anladığım bu durum, tüm bu yolculuktaki düşüp kalkmalarda çok işime yaradı. El ele tutuşmayı öğrendik. Tabii ki bu kafaya zor bela geldiğimi söylemeliyim. İşe dönmek, kreş süreci, okullar, boşanma derken hayatın ritmi hiçbir zaman aynı dengede devam etmedi. Hepsini aynı yazıda anlatmak mümkün değil, niyetim de bu değil. Niyetim; her yeni anneliğin biricik bir öykü olduğunu söylemek. Hiçbir öykünün mükemmel olmasının gerekmediğini dillendirmek. Kusurluyduk ve kusursuzluk gerçek değildi!”

Yazının okuyucu yorumu bulunmamaktadır.

3.4.2.1.4. Anne Olmamak

Bu temada Fatoş Usta tarafından yazılan “Lunadigas veya Çocuksuz Kadınlara Dair” başlıklı yazıyı ele alacağım. 2019 yılına ait yazı 139 beğeni almıştır. Yazının etiketleri “belgesel film”, “çocuksuz”, “lunadigas”, “marilisa piga” ve “nicoletta nesler”dir. Yazı, Nicoletta Nesler ve Marilisa Piga tarafından yönetilen bir belgeselin tanıtımı ve incelemesidir. *Lunadigas*, anne olmak istemeyen kadınları merkezine alan 2016 yapımı bir belgesel olarak karşımıza çıkıyor. Yazar belgeselden bahsetmeden önce bir girizgah niteliğinde, annelik kurumunun tarihselliğine ve günümüzde aileci muhafazakar söylemlerde bir baskı aracı olarak nasıl konumlandığına değiniyor. Böyle dönemlerde feminist teorinin kendi söylemini geliştirmesi gerektiğini savunan yazar bununla ilgili olarak sıklıkla gözden kaçırılan önemli bir noktaya parmak basıyor: anneliğin egemen söylem tarafından heteroseksüel aile kurumu içinde tanımlanması. Buradaki sorun egemen söylemin hem farklı annelik deneyimlerini (örneğin bekar anneler, lezbiyen/queer anneler) görmezden gelmesi hem de anne olmak istemeyen kadınları daha en başından dışlamasıdır:

“Fakat bütün bu aileci-muhafazakâr dil, doğurma ve anne olmayı biyolojik bir kader olarak sunarken, anne olmak istemeyen kadınları sınırsız kategoriler

silsilesinde nereye yerleştireceğiz? (Sözde) doğasını ve (sözde) yaratılış misyonunu reddeden kadınlar, determinist argümanlarla doğurganlığa hapsedilen kadın söyleminde nereye denk düşer?” (Usta, 2019)

Kadınları kasıtlı bir biçimde anneler/potansiyel anneler olarak tanımlayan sistem içinde çocuksuz kadınların yerini sorgulayan yazar, yukarıdaki alıntıda da görüldüğü gibi, annelik ve kadınlıkla ilgili özcü yaklaşımları eleştirmektedir. Kadınları annelik ve doğurganlık ile özdeşleştirmenin ulus devletin çıkarlarıyla da ilgisi bulunmaktadır. Sylvia Walby’nin de belirttiği gibi kadınların üremesi devletler için nüfusun yeniden üretimiyle doğrudan ilişkili olduğundan (Walby, 2011), annelik ile ilgili özcü yaklaşımlar egemen söylem tarafından yaygınlaştırılmaktadır.

Yazının bundan sonrasında yazar bir yandan belgeseli anlatıp incelerken bir yandan da konuyla ilgili düşüncelerini aktarmaktadır. Belgesel anne “olamayan” değil, olmamayı seçen kadınları merkezine almasıyla geleneksel annelik söylemlerinin karşısında durduğunu belirtmektedir. Anneliği reddetmenin kimi ülkelerdeki aileci-muhafazakâr ideolojiler tarafından “milli sabotaj” olarak tanımlandığını (Petö, 2002) düşündüğümüzde, normatif aile düşüncesine karşı bir politik konum aldığını da söylemek mümkündür. Yazar belgeselin kelime anlamının üzerinde duruyor. *Lunadigas*, Sardinya dilinde üremeyen koyunlara verilen bir isimdir, olumsuz bir atıf içermektedir. Ancak belgeselin yönetmenleri bu sözcüğü anne olmayan kadınlar olarak gururla sahiplenmişlerdir. Burada geleneksel söylem içindeki bir sözcük yapısökümüne uğratılarak güçlendirici bir özellik kazanmıştır. Yazar burada kuir ve ibne sözcüklerinin de LGBTİ+ hareketi tarafından aynı şekilde yapısökümüne uğratılıp sahiplenildiğini hatırlatıyor.

Yazarın belgeselle ilgili vurguladığı bir diğer nokta da yönetmenlerin tek bir kadınlığa bağlı kalmayan bir anlatı çizmesi. Ekranda farklı sosyo-ekonomik ve kültürel koşullara sahip birbirinden farklı birçok kadın gösterildiğini aktaran yazar belgeselin az sayıda da olsa, anne olmak isteyip fiziksel engeli ya da hormonal problemleri sebebiyle olamayan kadınlara yer verdiğini de belirtiyor. Ancak bunlar arasında doğanın mucizesinden yararlanamadığı için üzülen bir kadın da bulunuyor,

çocuk doğuramayacağını öğrendiğinde büyük bir yükten kurtulduğunu düşünen bir kadın da. Annelik kavramı heteronormatif söylemler çerçevesinde tartışıldığı için patriarka tarafından dışlanan kuirlerin annelik çıkmazına da değinen yazar, bu durumun evlilik eşitliğinin olduğu ülkelerde de hala geçerli olduğunu belirtiyor. Belgeselin bu noktada ortaya attığı bir tartışma bulunmaktadır: Lezbiyen kadınlar kutsal aile baskısı sebebiyle ve toplumda görünür olmak adına mı çocuk sahibi olmaktadır, yoksa eşitliğin olduğu bir toplumda özgürce annelik deneyimini yaşama imkânı buldukları için mi? Sonuç olarak yazar belgeseli hem anne olmak istemeyen kadınları merkezine aldığı, hem de bunu yaparken heteronormatif annelik anlatısının dışına çıkıp kuir ve lezbiyenlere yer verdiği için olumlu olmaktadır. Aynı zamanda yönetmenlerin yalnızca beyaz, orta sınıf ve evli kadınlarla görüşmeyip kapsayıcı bir perspektifi benimsemeleri de yazar tarafından takdir edilmektedir.

Usta'nın yazısına yazıyı beğendiğini ve belgeseli de izleyeceğini belirten bir okuyucu yorumu gelmiştir.

3.4.3. 5Harfliler ve Çatlak Zemin'deki Annelik Anlatılarının Genel Değerlendirmesi

5Harfliler ve Çatlak Zemin'deki annelik konulu yazıların genel bir değerlendirmesini yapacağım bu bölümde ilk olarak site içi bir değerlendirme yapacağım, ardından ise siteler arası değerlendirmeme geçeceğim.

5Harfliler'deki annelik anlatılarında anneliğin feminizmle ilişkisinden üreme teknolojilerine, ataerkil pazarlık kavramından evlilik dışı anneliğe kadar birçok farklı konu ele alınmıştır. Yazıların çeşitli konular etrafında ele alındığını ancak hepsinin birbirleriyle ilişkili olduğunu da belirtmeliyim. Çağla Özbek'in yazısı anneliğin seçilsin ya da seçilmesin, patriarkal toplumda baskıcı bir kurum olmaya devam ettiğini gözler önüne sermektedir. Anne olmamanın dışlanmasıyla benzer biçimde anne olan kadınlar da nasıl annelik yaptıkları üzerinden her zaman toplum tarafından eleştirilmektedir. Bu bağlamda, okuyucu yorumlarından birinin de “annelere şefkat göstermenin zorluğu” üzerine olması dikkat çekicidir. Benzer biçimde Deniz

Arzuk'un "Hep Beraber Feminist Olabilir Miyiz?" başlıklı yazısı kendini feminist olarak tanımlayan kimi çevrelerde de anne olan kadınların dışlanma ihtimaliyle karşı karşıya olduğunu aktarıyor. Hem yazar hem de yazının altında buluşan okuyucular dayanışma çağrısı yapıyor ve daha kapsayıcı bir feminizmin gerekliliğine işaret ediyor. Selmin Gürpınar-Yılmaz'ın ve Peppa'nın yazıları ise annelerin toplum tarafından birincil ebeveyn olarak görülüp çocuk bakımında yalnızlaştırılması üzerinden ortaklaşmaktadır. Gürpınar-Yılmaz'ın bu yalnızlaştırmada ana akım medyayı aktörlerden biri olarak tartışması, Peppa'nın ise dijital medya ortamında aynı baskının devam ettiğine değinmesi önemlidir. Yine annelerin çocuk bakımında yalnızlaştırılması ve bakım yükünün altında kalmasıyla ilgili olarak Sağır Sultan ve Tante Rosa isimli yazarların anlatıları karşımıza çıkmaktadır. Sağır Sultan, annelerin ev içi emek yüküne ve çeşitli şiddet biçimlerine maruz bırakılmalarına rağmen çocuklarına kusursuz annelik yapmalarının beklendiğine değinirken Tante Rosa konuyu ataerkil pazarlık kavramı üzerinden ele alıyor. Toplumda çocuk yetiştirmenin tüm sorumluluğunun annelere yüklenmesi, çocuğun gelişiminde toplum normlarının ve sosyal çevrenin etkisinin gözardı edilmesine de yol açmaktadır. Ayten Kaya'nın yazısı da şiddet faili erkeklerin sorumlusunun yine anneleri olmasına yönelik söylemin bir eleştirisi olarak karşımıza çıkıyor. Annelikle ilgili kimi kalıp yargıların kuir dünyada da değişmediğini ele alan Clarissa Sebag-Montefiore'nin yazısı ise kutsal annelik normunun trans ve kuir anneler üzerinden yeniden üretilmesi tehlikesine karşı uyarı niteliğindedir. Burcu Mutlu'nun yazıları ise üreme teknolojilerinin Türkiye'de heteronormatif yasalarla düzenlenmesine, dolayısıyla kimlerin anne olup olamayacağını belirleyen devlete yönelik eleştirilerdir. Aslı Böcek'in 2014 tarihli yazısı evlenmeden çocuk doğurmanın olanaklılığına bir kapı aralarken bu yazıdan beş sene sonra yayınlanan Limoni'nin yazısı ise bir kadının istemediği halde kürtaja başvurmak zorunda kalmasına yönelik bir anlatıdır ve evlilik dışı anneliğin Türkiye toplumunda hala çoğu çevre tarafından onaylanmadığını göstermektedir. Ancak her iki yazının da okuyucu yorumlarıyla bir dayanışma ağı meydana getirdiği görülmektedir. 5Harfliler'de incelediğim son yazıda ise yazar Hilal Erkoca anne olmak istemediğini net bir biçimde dile getirmektedir. Burada yazar annelik kurumuna yönelik doğrudan bir sorgulama yapmak yerine bir deneyim olarak anneliği reddetmektedir.

Çatlak Zemin'deki yazılara baktığımızda 5Harfliler kadar çeşitli olmasa da yine farklı konulara odaklanmış annelik anlatılarıyla karşılaşırız. Örneğin Özlem Türkdöğen'in yazısı akademik bir dille ele alınmış olan feminist eleştirel bir metindir. Burada Türkdöğen söylemle kurulan anneliğin kısa bir eleştirisini aktarmaktadır. Esin Aksoy'un yazısı ise Çatlak Zemin'de annelik konulu olanların içinde en çok beğeni alan yazıdır. Yazıda patriarkal normların güçlü ya da zayıf olması fark etmeksizin tüm toplumlarda evlilik ve annelik baskısının devam ettiği aktarılmaktadır. Selime Büyükgöze'nin metni ise kuir annelik etrafında geçen bir kitabın tanıtım yazısıdır ve annelik normlarını kuir ile birlikte tartışmasıyla sitedeki diğer annelik anlatılarından önemli ölçüde farklılaşmaktadır. Burcu isimli yazarın kendi postpartum depresyonunu anlattığı yazısı da anneliğin kadınların bir tür bölünmeye yol açması üzerinedir ve yazarın bu bölünmeyi kadın dayanışmasıyla aştığından bahsetmesi de yazıyı ayrıca önemli kılmaktadır. Son yazıda ise Fatoş Usta anne olmayan kadınları ele alan "Lunadigas" isimli belgeseli detaylı bir biçimde tanıtmaktadır. Yazar belgeselin farklı cinsel yönelim ve sosyoekonomik arka planlardan birçok kadın üzerinden ilerlediğini vurgulamaktadır.

SONUÇ

Bu araştırmada annelik kavramının feminist alternatif medyada hangi bakış/bakışlar ile tartışıldığı 5Harfliler ve Çatlak Zemin siteleri üzerinden incelenmiştir. 5Harfliler ve Çatlak Zemin sitelerinin alternatif medya içinde nasıl konumlandığı ve ayrıca nasıl feminist perspektifler gözettiği de söz konusu yazıların incelemesi sırasında cevaplanmıştır. Son olarak 5Harfliler ve Çatlak Zemin sitelerindeki annelik konulu yazılara okurların yorumlarıyla nasıl katılım sağladığı da incelemeye dahil edilmiştir.

Feminist alternatif medya oluşumlarının çevrimiçi ortamda ortaya çıkışları dördüncü dalga feminist dönemin başlangıcıyla paralellik göstermektedir. Dördüncü dalga feminizmde dijital medya ile olan ilişkisi gereği yapılan feminist politikada değişimler yaşanmıştır. Zaman ve mekân sınırlarının ortadan kalktığı dijital ortamdaki feminist medya örnekleri geleneksel feminist politika yöntemlerinden farklılaşmış ve daha geniş kitlelere ulaşma imkânı bulmuştur. Dijitalliğin çift taraflı bilgi paylaşımını mümkün kılan etkileşimci ve katılımcı yapısı ise yazar ve okuyucu arasındaki ayrımı ortadan kaldırmıştır. Böylelikle feministler hem yazar hem de okuyucu-katılımcı olarak fikirlerini ifade edebilecekleri yazılı/görüntülü internet içerikleri, web siteleri, çevrimiçi dergiler kurmaya başlamıştır. Dördüncü dalga feminist dönemde feminizmin annelik kavramıyla kurduğu ilişki de yeniden gündeme gelmiş ve kavrama yönelik yeni anlayış ve tartışmalar ortaya çıkmıştır. Çeşitli feminist mücadeleler sonucu kadınların kamusal alandaki kazanımları artsa da söz konusu özel alan olduğunda toplumsal cinsiyet eşitliğinin görece yüksek olduğu ülkelerde dahi heteroseksüel aile kurumu içinde kadınlar çocuk bakımının birincil sorumlusu olarak görülmeye devam etmektedir. Bu durumdan hareketle tezde Türkiye'deki feminist alternatif medya örneklerinde annelik kavramına yönelik yazılar incelenmiştir. Türkiye'nin gittikçe muhafazakarlaşan siyasi yapısı, geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin canlandırılmaya çalışılması, İstanbul Sözleşmesi'nin tüm tepkilere rağmen iptal edilmesi vb. durumlar göz önüne alındığında feministlerin annelik kavramıyla nasıl bir ilişki kurduğu ayrıca önemlidir.

Annelik kavramının günümüz feminist kavrayışına geçmeden önce kavram feminist tarihsellik çerçevesinde mercek altına alınmıştır. Birinci dalga feminist dönemin özel alana yönelik yapısal sorunları görmezden geldiği ve anneliği orta sınıf kadınlar için daha çok bir “güç” olarak gördüğü saptanmıştır. Örneğin Elizabeth Cady Stanton ve Susan B. Anthony gibi liberal feministler dönemin tıp dünyasıyla benzer biçimde kürtaja karşı çıkmış ve kadınların sahip olabileceği tek yüksek konumun annelik olduğunu öne sürmüşlerdir (Gordon, 1990: 46). İkinci dalga feminist dönemde ise feministler çoğunlukla Simone de Beauvoir’ın anlayışını benimsemiş ve anneliği kadınların yaşamları için bir engel olarak görmüşlerdir. Chodorow ve Rich gibi isimler anneliğin feminist eleştirisini yaparken deneyim olarak anneliği reddetmeyerek alternatif bir bakış sunsalar da birinci bölümde bahsettiğim matrofobi kavramının ortaya çıkışının önüne geçememişlerdir. Üçüncü dalga feminist dönemin kapsayıcı ve kesişimsel dokunuşu ise beyaz orta sınıf dışındaki kadınların annelik deneyimlerini görünür kılmak adına önemli adımlar atılmasını sağlamıştır. Ayrıca salt annelik deneyimi değil anne olma hakkına yönelik de ırk, sınıf ve tarih gibi toplumsal perspektifler feminist tartışmalarda yerini almaya başlamıştır. Bu noktada egemen anlayışa göre kimlerin anneliğinin makbul kabul edilip kimlerin anneliğinin ise mümkün kılınmadığı gibi tartışmalar ortaya çıkmıştır. Örneğin, Loretta Ross ve Kimala Price gibi isimlerin de destek verdiği üreme adaleti hareketi ortaya çıkmış ve üreme haklarıyla ilgili anlayış da kürtaj hakkının ötesine geçerek çocuk doğurup güvenli bir annelik yaşama hakkını da içeren bir yaklaşıma doğru genişlemiştir. Dolayısıyla feministler hem bir önceki kuşakların annelik kavrayışını değiştirmek hem de hegemonik annelik anlatısına karşı çıkmak üzere alternatif annelik biçimleri ortaya atmışlardır. Burada anti-patriarkal bir annelik tahayyülü ortaya koyan feministlerden Baba Copper bu annelik biçimini “radikal annelik” olarak tanımlarken, Adrienne Rich ise “cesur annelik” olarak tanımlamaktadır (O’Reilly, 2016: 67). 2010’larda şekillenen dördüncü dalga feminizmin zemini ise teknolojik gelişmelere ve dijital medyaya dayanmaktadır. Dolayısıyla tezde annelik kavramının izi dijital alternatif medya üzerinden sürülmüştür.

Egemen ideolojinin kitle iletişim araçlarını yönlendirdiği kapitalist patriarkal sistemde kadınlar ana akım medyada anneler olarak temsil edilirken feminist

medyanın alternatif medya alanlarındaki eleştirel tavrı gözlenmiştir. 5Harfliler ve Çatlak Zemin siteleri Türkiye feminist alternatif medya dendiğinde akla gelen ilk dijital platformlardandır. Bu sitelerde annelik kavramına yönelik çok sayıda eleştirel yazı ve tartışma bulunmaktadır. Bu bağlamda kadınların kendi fikirlerini paylaştıkları bir mekân olarak internet örneklem içine dahil edilmiştir. İnternet/sosyal medya farklı toplumsal kesimlerin erişimine açık ve bu kesimlerin kendilerini ifade edebilip, fikirlerini paylaşabilecekleri bir kamusal mekân olarak ele alınmıştır. Alternatif medyaya rizom kavramı üzerinden bakan yaklaşımda da görüldüğü gibi (bknz.: 2.2. Alternatif Medya Kuramları) ana akım medyanın katılığının aksine alternatif medya istikrar bozucu ve akışkandır; bu sayede etkileşime dayalı ve katılımcı platformlar barındırabilir. Alternatif medyanın söz konusu akışkan yapısı feminist medyanın karşıt kamusal alanlar oluşturmaya olanak sağlamıştır. Bu bağlamda internet üzerinde yer alan 5Harfliler ve Çatlak Zemin isimli sitelerde yer alan annelik konulu yazılar incelenmiştir. Teknoloji dolayımı ile iletişime ve çevrimiçi bilgiye dayanan yeni medya olanaklarının, 5Harfliler ve Çatlak Zemin özelinde feminist medyadaki annelik tartışmaları için etkili bir alan açtığı görülmüştür. Hem 5Harfliler’de hem de Çatlak Zemin’de annelik tek boyutlu perspektiflerle sınırlanmamış, son derece çeşitli ve kapsayıcı biçimde ele alınmıştır. İki sitede de anneliğe yönelik kişisel anlatılar bulunmakla birlikte açıklayıcı ve eleştirel metinler de kaleme alınmıştır. Ayrıca her iki sitede de anneliğin feminist eleştirel perspektiften ve patriarka bağlamını ve dolayısıyla da iktidar ilişkilerini göz ardı etmeden ele alındığı görülmektedir. Ancak iki sitenin de hala faal olduğu ve 5Harfliler’in yayın hayatına Çatlak Zemin’den daha önce başladığı göz önüne alındığında 5Harfliler’deki tüm yazıların, dolayısıyla annelik konulu yazıların da Çatlak Zemin’dekilere göre nicelik bakımından daha fazla olduğu ortadadır. 5Harfliler ve Çatlak Zemin arasındaki en büyük fark okuyucuların platformu kullanım biçimleridir. Yorumlar bölümü 5Harfliler’de görünür biçimde daha aktifken Çatlak Zemin’de annelik konulu yazılara ancak beğeni sunmak yönünde yorumlar gelmiştir. Ancak annelik konulu olanlar dışında Çatlak Zemin’deki tüm yazılara bakıldığında en fazla yorum alan yazının yorum sayısının dahi 8 olduğu görülmektedir. Sitenin Facebook hesaplarıyla entegre olan yapısı ve beğenilerin bu hesaplar üzerinden gerçekleştirilmesi asıl yorum ve tartışmanın okuyucuların Facebook hesapları üzerinden ilerlediğini düşündürmektedir. Dolayısıyla 5Harfliler doğrudan bir tartışma

alanı sunarken, Çatlak Zemin tartışma alanına uzanan bir köprü konumundadır. Farklı biçimlerde de olsa her iki site de yadsınamayacak bir kamusal alan potansiyeli barındırmaktadır. Ana akım medyada kadınların geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin dışına çıkmayan biçimde temsil edildiği ve Türkiye'nin içinde bulunduğu muhafazakâr sosyopolitik yapı düşünüldüğünde, alternatif ve dijital medya içinde 5Harfliler ve Çatlak Zemin siteleri geleneksel olmayan kadın temsillerinin yanı sıra kutsal aile ve kutsal annelik normlarının dışında kalan annelikleri de görünür kılmasıyla feminist alternatif medya olarak kendini kanıtlamaktadır. 5Harfliler ve Çatlak Zemin, feministlerin birlikte söz ve politika ürettikleri yerler olmalarının yanı sıra ana akım medyada yer almayan/alamayan temsilleri barındırmaları ve feminist düşünce içinde anneliğe dair yeni tartışmalar üretmeleriyle Downing'in (2001) radikal alternatif medya anlayışına uymaktadır. Her iki platformda da annelikle ilgili en çok konuşulan nokta anneliğin toplum tarafından algılanma biçimidir. Annelerin sosyokültürel statüleri, eğitimleri, çevreleri vb. fark etmeksizin toplumda çocuğun birincil ve kimi zaman ise tek bakım vereni olarak görülmeye devam etmesi yazılara büyük ölçüde yansımıştır. Göze çarpan bir başka tartışma konusu da evlilik dışı anneliktir. Yazılarda ve yorumlarda dile getirildiği üzere evli olmadan çocuk doğurmak isteyen kadınlar kutsal aile normlarına uymadıkları ve kamusal alandan dışlanacakları endişesiyle kürtaja mecbur bırakılmaktadır. Bu noktada, ideal anneliğin kadın ve erkek evliliği içinde mümkün olduğu ve bunun dışında kalan anneliklerin toplum tarafından "kutsal" ve "doğal" kabul edilmediği görülmektedir. Yine makbul olmayan bir annelik olarak okuyabileceğimiz kuir ve trans annelikler ise öznelere tarafından yürütülen tartışmalardan ziyade çeviri yazılar, kitap ve belgesel incelemeleri ve LGBTİ+ların anneliğini/ebeveynliğini yok sayan düzenlemelere yönelik eleştiriler üzerinden okuyucu ile buluşmaktadır. Bunlar dışında anneliğin hem toplumsal bir kavram hem de deneyim olarak sorgulandığı, anneliğin reddi düşüncesinin aktarıldığı yazılar da bulunmaktadır. Platformların anneliğin evlilik dışı ve kuir temsillerini barındırmasına ek olarak anne olmayı reddetmeye ve toplumsal bir kurum olarak anneliği sorgulamaya yönelik tartışmalara zemin sağlaması hem dijital alternatif medyanın hem de dördüncü dalga feminizmin özelliğidir. Feministlerin bir araya gelerek dijital ve karşıt kamusal alanlar oluşturmasının bir sonucu olarak hem alternatif medyanın politik ve aktivist yönü gelişmeye hem de feminizm içinde güncel

tartışmalarla eşgüdümlü perspektifler ortaya çıkmaya devam edecektir. Dolayısıyla, önceki feminist dönemlere kıyasla annelik kavramının çok daha geniş kitleler tarafından ve bambaşka sorunsallaştırmalar ekseninde tartışılmaya devam edeceği öngörülmektedir. Ancak incelenen iki platformun da, genel itibariyle kuir perspektifler barındıran bir çok yazı içerseler de, konu annelik ve ebeveynlik olduğunda ağırlıklı olarak heteronormatif sınırlar ve ikili cinsiyet sistemi içinde kaldığı görülmüştür. Eksik olan bir başka konu da anneliğin ağırlıklı olarak biyolojik ve üreme bağlantılı yollardan tartışılması, örneğin evlat edinme yoluyla annelik temsiline bulunmamasıdır. Bundan sonraki süreçte dijital medyada anneliğe yönelik tartışmaların ve temsillerin kapsamının genişletilmesinin, annelik kavramına feminist literatür içinde çok yönlü bakılabilmesine ve daha zengin ve kapsayıcı perspektiflerin ortaya konmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akınerdem, Feyza: **Türkiye Medyasında Kadınların Temsili: Gazete ve İnternet Haberciliği Raporu**, Hrant Dink Vakfı, 2016.
- Anderson, Bonnie S.: “Frauenemancipation and Beyond: The Use of the Concept of Emancipation by Early European Feminists”, **Women’s Rights and Transatlantic Antislavery in the Era of Emancipation**, Ed. Kathryn K. Sklar, James B. Stewart, Yale University Press, 2007.
- Anderson, Perry: **The Antinomies of Antonio Gramsci**, New Left Review, 1976.
- Arıtürk, Metehan: “Platon’un Toplum İdeali İçerisinde Kadının Yeri”, **Posseible Düşünme Dergisi**, Sayı: 10, 2017, s. 28-38.
- Arkonaç, Sibel: “Psikoloji ve Söylem Çalışmaları”, **Eleştirel Psikoloji Bülteni**, 2014, s.39-54.
- Aydoğan, Filiz, Kırık, Ali Murat: “Alternatif Medya Olarak Yeni Medya”, **Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, Sayı: 18, 2012, s. 58-69.
- Badinter, Elisabeth: **Annelik Sevgisi**, Çev. Kamuran Çelik, İstanbul, Afa Yayınları, 1992.
- Badinter, Elisabeth: **Kadınlık mı Annelik mi**, Çev. Ayşe Ekmekci, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011.
- Baer, Hester: “Redoing feminism: digital activism, body politics and neoliberalism”, **Feminist Media Studies**, Sayı: 16 (1), 2016, s. 17-34.
- Bailey, Olga: **Alternatif Medyayı Anlamak**, İstanbul, Kafka Yayınları, 2015.

Cammaerts,
Bart,
Carpentier,
Nico:

Bal, Sevil: “Reklamların Eskimeyen Yüzü Muhteşem Annelik: Anneler Günü Reklamları Örneği”, **İlef Dergisi**, sayı: 1(2), 2014, s. 59-85.

Barber, **Regarding Sedgwick: Essays on Queer Culture and Critical Theory**, Routledge, 2002.

Clark,

David:

Barrett, “Stuart Hall”, **Key Sociological Thinkers**, der. Rob Stones, Londra, Michele: Palgrave, 1998.

Baumgardner, Jennifer: “Is there a fourth wave? Does it matter?” (Çevrimiçi) <https://www.feminist.com/resources/artsspeech/genwom/baumgardner2011.html>, 19 Ekim 2021.

Beal, “Double Jeopardy: To Be Black and Female”, **Meridians**, Sayı: 8 Frances: (2), 2008, s. 166-176.

Beauvoir, **The Second Sex**, Çev. Constance Borde, Sheila Manovaly-Simone de: Chevallier, New York, Vintage Books, 2010.

Beisel, “Abortion, Race and Gender in Nineteenth-Century America”, Nicola, Kay, **American Sociological Review**, Sayı: 69 (4), 2004, s. 498-518.

Tamara:

Bhasin, **Ataerkil Sistem: Erkeklerin Dünyasında Yaşamak**, İstanbul, Kamla: Kadınlarla Dayanışma Vakfı Yayınları, 2015.

Bilal, “Osmanlı Ermeni Feminizmi: Zabel Asadur’un Nesi Radikaldi?”, Melissa: **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 10, Feminizm**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2020.

Binark, “Ben Bir Kadın Özne ve Benim Sabun Köpüklerim”, **İlef Dergisi**, Mutlu: sayı: 3, 1997, s. 41-64.

- “Yeni Medya Çalışmalarında Yeni Sorunlar ve Yöntem Sorunu”, **Yeni Medya Çalışmaları**, der. Mutlu Binark, Ankara, Dipnot Yayınları, 2007.
- Blevins, Katie: “bell hooks and consciousness-raising: argument for a fourth wave of feminism”, **Mediating Misogyny**, der. Jacqueline Ryan Vickery, Palgrave Macmillan, 2018.
- Bora, Aksu: “Türk modernleşme sürecinde annelik kimliğinin dönüşümü”, **Yerli Bir Feminizme Doğru**, der. Necla Akgökçe ve Aynur İlyasoğlu, İstanbul, 2001.
- Bowlby, Rachel: “The Problem With No Name: Rereading Friedan's The Feminine Mystique”, **Feminist Review**, Sayı: 27 (1), 1987, s. 61-75.
- Brandt, Jenn, Kizer, Adrienne Trier-Bieniek, Rotterdam, Sense Publishers, 2015.
- Sam: Braun, Virginia, Clarke, Victoria: “Psikolojide Tematik Analizin Kullanımı”, **Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi**, Sayı: 7(2), 2019, s. 873-898.
- Brennan, Teresa, Pateman, Carole: Women and the Origins of Liberalism, **Political Studies**, Sayı: XXVII (2), 1979, s. 183-200.
- Bulut, Yücel: “İdeolojinin Tarihçesi”, **Sosyoloji Dergisi**, Sayı: 23, 3011, s. 183-206.
- Butler, Judith: **Cinsiyet Belası**, Çev. Başak Ertür, İstanbul, Metis Yayınları, 2014.
- “Olumsal Temeller: Feminizm ve Postmodernizm Sorusu”, **Çatışan Feminizmler**, Çev. Feride Evren Sezer, İstanbul, Metis Yayınları, 2008.

- Candemir, “2000’lerde Feminizm: Türkiye’de Feminist Hareketler ve Dijital Aktivizm”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 10, Feminizm**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2020.
- Cantek, “Akacak Mecra Bulmak: 5Harfliler.com ve Recel-blog.com”,
Funda, **İradenin İyimserliği**, Ed. Aksu Bora, Ankara: Ayizi Kitap, 2015.
- Aksu, Bora:
Castells, **Communication Power**, Oxford University Press, 2009.
- Manuel:
Changfoot, “The Second Sex’s Continued Relevance for Equality and
Nadine: Difference Feminisms”, **European Journal of Women’s Studies**, Sayı: 16 (1), 2009, s. 11-31.
- Chase, **Mothers & Children: Feminist Analysis and Personal
Susan E., Narratives**, New Jersey, Rutgers University Press, 2001.
- Rogers,
Mary F.:
Chrisler, “Raging hormones? Feminist perspectives on premenstrual
Joan, syndrome and postpartum depression”, **Rethinking Mental Health
and Disorder: Feminist Perspectives**, Ed. Mary Ballou ve Laura
Johnston- Brown, New York, Guilford, 2002.
- Robledo,
Ingrid:
Chodorow, **The Reproduction of Mothering**, Berkeley, University of
Nancy: California Press, 1978.
- Chomsky, “What Makes Mainstream Media Mainstream”, **Z Magazine**, 1997.
- Noam:
Cott, Nancy **The Grounding of Modern Feminism**, Yale University Press,
F. 1987.
- Crow, “Community”, **The Blackwell Encyclopedia of Sociology**, der.
Graham: George Ritzer, Oxford, Blackwell Publishing, 2007.

- Çakır,
Serpil: “Feminizm: Ataerkil İktidarın Eleştirisi”, **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, der. Birsen Örs, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Çetinbaş,
Tuba: “Cinsiyet Kimliği Ayrımcılığı ve Ana Akım Medyada Görünmezlik: Transgender Ölümleri”, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Çoban,
Barış,
Ataman,
Bora: **Direnış Çağında Türkiye’de Alternatif Medya**, İstanbul, Kafka Kitap, 2015.
- Dahl, Ulrika: “Becoming fertile in the land of organic milk: Lesbian and queer reproductions of femininity and motherhood in Sweden”, **Sexualities**, Sayı: 21 (7), 2018, s. 1-18.
- Dahlberg,
Lincoln: “Dijital Demokrasiyi Yeniden Yapılandırmak: Dört Pozisyona Dair Bir Taslak”, **Yeni Medya Kuramları**, ed. Filiz Aydoğan, İstanbul, Der Yayınları, 2018.
- Davaz-
Mardin,
Aslı: **Kadın Süreli Yayınları Bibliyografyası: 1928-1996**, İstanbul, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, 1998.
- Demirci-
Yılmaz,
Tuba: “Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Modernleşmesinde Annelik Kurguları (1840-1950)”, **Cogito**, Sayı: 81, 2015.
- Donovan,
Josephine: **Feminist Teori**, Çev. Aksu Bora, Meltem Ağduk Gevrek, Fevziye Sayılan, İstanbul, İletişim Yayınları, 2016.
- Downing,
John D. H.: **Radical Media: Rebellious Communication and Social Movements**, California, Sage Publications, 2001.
- Dozier,
Raine: “Guy Moms Unite! Mothering Outside the Box”, **Queering Motherhood**, Ed. Margaret Gibson, Routledge, 2014.

- Fairclough, **Discourse and Social Change**, Cambridge, Polity Press, 1993.
- Norman:
- Feasey, “Absent, Ineffectual and Intoxicated Mothers: Representing the maternal in teen television”, **Feminist Media Studies**, Sayı: 12 (1), 2012, s.155-159.
- Rebecca:
- Firestone, **Cinselliğin Diyalektiği**, Çev. Yurdanur Salman, İstanbul, Payel Yayınları, 1993.
- Shulamith:
- Friedan, **The Feminine Mystique**, New York, W. W. Norton & Company, 2001.
- Betty:
- Fuchs, “Alternative Media as Critical Media”, **European Journal of Social Theory**, Sayı: 13(2), 2010, s. 173-192.
- Christian:
- Geiger, “Archiving Feminist Grassroots Media”, **Feminist Media**, der. Elke Zobl, Ricarda Drüeke, Wetzlar, Majuskel Medienproduktion GmbH, 2012, s.73-86.
- Brigitte,
- Hauser,
- Margit:
- Gill, “From sexual objectification to sexual subjectification: The resexualisation of women's bodies in the media”, **Feminist Media Studies**, Sayı: 3 (1), 2003, s. 100-106.
- Rosalind:
- Gillespie, “When no means no: Disbelief, disregard and deviance as discourses of voluntary childlessness”, **Women’s Studies International Forum**, Sayı: 23 (2), 2000, s. 223-224.
- Rosemary:
- Gledhill, “Tür ve Toplumsal Cinsiyet: Pembe Dizi Örneği”, **Temsil: Kültürel Temsiller ve Anlamlandırma Uygulamaları**, İstanbul, Pinhan Yayıncılık, 2017.
- Cristine:
- Gordon, **Woman’s Body, Woman’s Right: Birth Control in America**, New York, Penguin Books, 1990.
- Linda:
- Göker, “Memories, stories and deliberation: Digital sisterhood on feminist websites in Turkey”, **European Journal of Women’s Studies**, Sayı: 26 (3), 2019, s. 313-328.
- Zeynep
- Gülru:

- Grant,
Judith: “Andrea Dworkin and the Social Construction of Gender: A Retrospective”, **Signs: Journal of Women in Culture and Society**, Sayı: 31 (4), 2006, s. 967-993.
- Guberman,
Ross M.: **Julia Kristeva Interviews**, New York, Columbia University Press, 1996.
- Güngör,
Nazife: **İletişim: Kuramlar, Yaklaşımlar**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2018
- Gürsu,
Erdem, Elitemiz,
Sinan: **Seksenlerde Lubunya Olmak**, İzmir, Siyah Pembe Üçgen İzmir Yayınları, 2012.
- Hall, Stuart: **Temsil: Kültürel Temsiller ve Anlamlandırma Uygulamaları**, İstanbul, Pinhan Yayıncılık, 2017.
- Hallstein,
Lynn: **White Feminists and Contemporary Maternity: Purging Matrophobia**, New York, Palgrave MacMillan, 2010.
- Harding,
Sandra: “Feminist Yöntem Diye Bir Şey Var mı?” **Farklı Feminizmler Açısından Kadın Araştırmalarında Yöntem**, Ed. Serpil Çakır, Necla Akgökçe, İstanbul: Sel Yayıncılık, 1996.
- Hays,
Sharon: **The Cultural Contradictions of Motherhood**, New Haven, Yale University Press, 1996.
- Hewitt,
Nancy: “From Seneca Falls to Suffrage? Reimagining a Master Narrative in U.S. Women’s History”, **No Permanent Waves: Recasting Histories of U.S Feminism**, Ed. Nancy A. Hewitt, New Jersey, Rutgers University Press, 2010.
- Heywood,
Andrew: **Siyasi İdeolojiler: Bir Giriş**, Ankara, Adres Yayınları, 2013.
- Hobson,
Dorothy: “Housewives and the Mass Media”, **Culture, Media&Language: Working Papers in Cultural Studies 1972-79**, der. Stuart Hall, Londra, Hutchinson, 1980.

Crossroads: The Drama of a Soap Opera, Londra, Methuen, 1982.

hooks, bell: **Feminizm Herkes İçindir**, Çev. Ece Aydın, Berna Kurt, Şirin Özgün, Aysel Yıldırım, İstanbul, bgst Yayınları, 2016.

Işık, Esra: “Erken Cumhuriyet Dönemi Kadın Dergilerinde Kadın İmajı: Ev Kadın Dergisi Örneği”, **Folklor/Edebiyat**, Sayı: 27(2), 2021.

Jeremiah, Emily: “Motherhood to Mothering and Beyond Maternity in Recent Feminist Thought”, **Journal of the Association for Research on Mothering**, Sayı: 8, 2006, s. 21-33.

Kandiyoti, Deniz: **Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar**, İstanbul, Metis Yayınları, 2013.

Kasap, Sevdagül: “Beyaz Konferanslar”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 10, Feminizm**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2020.

Kejanlıoğlu, Beybin: “Medya-Toplum İlişkisi ve Küreselleşmenin Yerel Medyaya Sunduğu Olanaklar”, **Medya ve Toplum**, der. Sevdal Alankuş, İstanbul, IPS İletişim Vakfı Yayınları, 2005.

Keyman, Fuat: “Türkiye ve Avrupa’da Sivil Toplum”, **Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları**, der. Arzu Karamani, 2004.

Knappe, Henrike, Lang, Sabine: “Between Whisper and Voice: Online Women’s Movement Outreach in the UK and Germany”, **European Journal of Women’s Studies**, Sayı: 21(4), 2014, s. 361-381.

Koç, Yağmur: “Sosyal Bilimlerde Örnekleme Kuramı”, **Journal of Academic Social Sciences**, Sayı: 47, 2017, s. 480-495.

Kot, Malgorzata: “Understandings of nonheteronormative motherhood and ways forward.”, **Adeptus**, Sayı: 2017 (9), 2017.

Küçükcan, Ufuk: “Frankfurt Okulu ve Kitle Kültürü Çalışmaları”, **Kurgu Dergisi**, Sayı: 19, 2002, s. 257-269.

Küçükkırca, İclal Ayşe: “20.Yüzyıl Feminist Düşüncesinde Toplumsal Cinsiyet Kavramının Dönüşümü”, **KaosQueer+**, Sayı: 3, 2015, s.78-87.

Lahad,
Kinneret,
Hvidtfeldt,
Karen: “Last-minute Mothers: The Construction of Age and Midlife Motherhood in Denmark and Israel”, **Intersections of Ageing, Gender and Sexualities**, Ed. Andrew King, Kathryn Almack, Rebecca L. Jones, Policy Press, 2019.

Lazar,
Michelle: **Feminist Critical Discourse Analysis: Gender, Power and Ideology in Discourse**, Palgrave MacMillan, 2005.

Feminist Critical Discourse Analysis: Articulating a Feminist Discourse Praxis, **Critical Discourse Studies**, Sayı: 4(2),2007, s.141-164.

Lester, Paul
Martin: “From Abomination to Indifference: A Visual Analysis of Transgender Stereotypes in the Media”, **Transgender Communication Studies: Histories, Trends, and Trajectories**, ed. Leland G. Spencer ve Jamie Capuzza, Lanham, Lexington Books, 2015.

Lievrouw,
Leah: **Alternatif ve Aktivist Yeni Medya**, İstanbul, Kafka Yayınları, 2016.

Lykke, Nina: “Are Cyborgs Queer? Biological determinism and feminist theory in the age of new reproductive technologies and reprogenetics”, **Fourth European Feminist Research Conference**, 2000.

Luker,
Kristin: **Abortion and the Politics of Motherhood**, Berkeley, University of California Press, 1985.

Lupton,
Deborah: “A love/hate relationship: the ideals and experiences of first-time mothers”, **Journal of Sociology**, Sayı:36(1), 2000, s. 51-63.

Mack,
Ashley: “Critical Approaches to Motherhood” **Oxford Research Encyclopedia of Communication and Critical**

Cultural Studies, Ed. Dana L. Cloud, Oxford University Press, 2019.

Maigret, Eric: **Medya ve İletişim Sosyolojisi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014.

Mann, Susan A., Huffman, Douglas J.: “The Decentering of Second Wave Feminism and the Rise of the Third Wave”, **Science&Society**, Sayı: 69 (1), 2005, s. 56-91.

Mao, Chengting: “Feminist Activism via social media in China,” **Asian Journal of Women’s Studies**, Sayı: 26 (2), 2020, s. 245-258.

McCullough, Kate: “Of Woman (but Not Man or the Nuclear Family) Born: Motherhood Outside Institutionalized Heterosexuality”, **From Motherhood to Mothering**, New York, State University of New York Press, 2004.

McIntosh, Mary: “Social anxieties about lone motherhood and ideologies of the family: two sides of the same coin”, **Good Enough Mothering**, Ed. Elizabeth Bortolaia Silva, Routledge, 1996.

Mies, Maria: “Feminist Araştırmalar için Bir Metodolojiye Doğru”, **Farklı Feminizmler Açısından Kadın Araştırmalarında Yöntem**, Ed. Serpil Çakır, Necla Akgökçe, İstanbul: Sel Yayıncılık, 1996.

Modleski, Tania: “Günümüz Pembe Dizilerinde Geleceği Arama”, **Kadın ve Popüler Kültür**, der. Süleyman İrvan, Mutlu Binark, Ankara, Ark Yayınları, 1995.

Mora, Necla: **Medya Çalışmaları Medya Pedagojisi ve Küresel İletişim**, Altkitap, 2008.

Morell, Intentionally Childless Women: Another View of Women's
Carolyn: Development, **Affilia**, Sayı: 8(3), 1993, s.300-316.
Mulvey, "Visual Pleasure and Narrative Cinema", **Screen**, Sayı: 16 (3), 1975,
Laura: s. 6-18.

Munro, "Feminism: a fourth wave?", **Political Insight**, Sayı: 4 (2), 2013, s.
Ealasaïd: 22-25.

Nadasen, "Expanding the Boundaries of the Women's Movement: Black
Premilla: Feminism and the Struggle for Welfare Rights", **No Permanent
Waves: Recasting Histories of U.S Feminism**, Ed. Nancy A.
Hewitt, New Jersey, Rutgers University Press, 2010.

Nalçaoğlu, "Medya ve Toplum İlişkisini Anlamak Üzere Bir Çerçeve", **Medya
Halil: ve Toplum**, der. Sevdâ Alankuş, İstanbul, IPS İletişim Vakfı
Yayınları, 2005.

Narmanlıoğlu, "Yurttaşın Nettaşı", **Dijital: Kavramlar Olanaklar Deneyimler**,
u, Haldun: der. Nilüfer Timisi, İstanbul, Kalkedon Yayınları, 2016.

Oliver, "Julia Kristeva's Feminist Revolutions", **Hypatia**, Sayı 8 (3), 1993,
Kelly: s. 94-114.

O'Neil, **Türkiye'deki Kamu Hastanelerinde Kürtaj Hizmetleri
Mary, Araştırma Raporu**, Kadir Has Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet ve
Altuntaş, Kadın Araştırmaları Merkezi, 2020.

Deniz,

Keskin,

Alara

Şevval:

O'Reilly, **Matricentric Feminism**, Ontario, Demeter Press, 2016.

Andrea:

- Orhan, Gözde: “From motherhood to activism: A history of women in transformation”, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Boğaziçi Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2008.
- Özbek, Meral: **Kamusal Alan**, İstanbul, Hil Yayın, 2004.
- Özçetin, Burak: **Kitle İletişim Kuramları: Kavramlar, Okullar, Modeller**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2019.
- Patterson, Yolanda: “Simone de Beauvoir and the Demystification of Motherhood”, **Yale French Studies**, Sayı: 72, 1986, s. 87-105.
- Petö, Andrea: “Women’s Rights in Stalinist Hungary: The Abortion Trials of 1952-53”, **Hungarian Studies Review**, Sayı: 29, 2002, s.49-77.
- Rafaeli, Sheizaf: “Interactivity: From new media to communication”, **Advancing Communication Science**, der. R. Hawkins, Newbury Park, CA, Sage, 1988.
- Repo, Jemima: **The Biopolitics of Gender**, Oxford University Press, 2015.
- Rich, Adrienne: **Of Woman Born: Motherhood as Experience and Institution**, New York, W. W. Norton & Company, 1986.
- Robins, Kevin: **İmaj: Görmenin Kültür ve Politikası**, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2013.
- Rodgers, Catherine: “Elisabeth Badinter and The Second Sex: An Interview”, **Signs**, Sayı: 21 (1), 1995, s. 147-162.
- Rozmarin, Miri: “Maternal Silence”, **Studies in Gender and Sexuality**, Sayı: 13 (1), 2012, s. 4-14.

- Ryan, Maura: “The Gender of Pregnancy: Masculine Lesbians Talk about Reproduction”, **Journal of Lesbian Studies**, Sayı 17, 2013, s. 119-133.
- Saktanber, Ayşe: “Türkiye’de Medyada Kadın: Serbest, Müsait Kadın, veya İyi Eş, Fedakar Anne,” **1980’ler Türkiye’sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar**, der. Şirin Tekeli, İstanbul, İletişim Yayınları, 1995.
- Sancar, Serpil: **İdeolojinin Serüveni**, Ankara, İmge Yayınları, 1997.
- Sennett, Richard: **Kamusal İnsanın Çöküşü**, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2013.
- Signorielli, Nancy: **Reflections of Girls in the Media: A Content Analysis**, 1997.
- Sirman, Nükhet: “Feminizm, Annelik ve Çetrefilli Halleri”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 10, Feminizm**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2020.
- Snitow, Ann: “Feminism and Motherhood: An American Reading”, **Feminist Review**, Sayı: 40, 1992, s. 32-51.
- Snyder, Claire: “What Is Third-Wave Feminism?”, **Chicago Journals**, Sayı: 34 (1), 2008, s. 175-196.
- Springer, Kimberly: “Third Wave Black Feminism”, **Signs: Journal of Women in Culture and Society**, Sayı: 27 (4), 2002, s. 1059-1082.
- Springgay, Stephanie, Freedman, Debra: **Mothering a Bodied Curriculum: Emplacement, Desire, Affect**, Toronto, University of Toronto Press, 2012.

Steeves, Leslie: “Feminist Teoriler ve Medya Çalışmaları”, **Medya, İktidar, İdeoloji**, der. Mehmet Küçük, Ankara, Ark Yayınları, 1994.

Stoddard, John: “Foeticide: Suggestions Towards its Suppression”, **Detroit Review of Medicine and Pharmacy**, Sayı: 10, 1875, s. 53-58.

Stone, Allison: “Mother-Daughter Relations and the Maternal in Irigaray and Chodorow”, **philoSOPHIA**, Sayı: 1 (1), 2011, s. 45-64.

Sucu, İpek: “Althusser’in Gözünden İdeoloji ve İdeolojinin Bir Taşıyıcısı Olarak Yeni Medya”, **Selçuk İletişim Dergisi**, Sayı: 3, 2012, s. 30-41.

Şah, Umut: “Eleştirel Söylem Analizi: Temel Yaklaşımlar”, **Kültür Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 7, 2020, s. 210-231.

Şahlar, Fatma S., “Working Mothers: Intensive Mothering and Momism”, **Life Skills Journal of Psychology**, Sayı: 4 (7), 2020, s. 115-125.

Üstündağ-

Budak,

Meltem:

Şan, Mustafa, Kemal, Hira, İsmail: “Frankfurt Okulu ve Kültür Endüstrisi Eleştirisi”, **Sosyoloji Yazıları I**, ed. Mustafa Kemal Şan, İstanbul, Kızılelma Yayıncılık, 2007.

Şendur-Atabek, Gülseren: Türkiye’de Anneler Gününde Yayınlanan Reklam Fotoğraflarında Annelik İmgisinin Değişimi 1955-1997, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.

- Talay-Keşoğlu, Birsen: “Yalnızlıktan Meşruiyete: 1980 Sonrası Kadın Hareketi ve Kurumsallaşma, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 10, Feminizm**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2020.
- Taylor, Diana: “Making a Spectacle: Mother of the Plaza de Mayo”, **The Politics of Motherhood: Activist Voices from Left to Right**, der. Alexis Jetter, Dartmouth, 1997.
- Terkan, Banu: “Kadın Örgütlerinin İnterneti Alternatif Medya Olarak Kullanımı”, **Selçuk İletişim Dergisi**, Sayı: 6 (3), 2010, s. 34-55.
- Thompson, Mary: “Third Wave Feminism and the Politics of Motherhood”, **Genders**, Sayı: 1(2), 2016.
- Timisi, Nilüfer: **Yeni İletişim Teknolojileri ve Demokrasi**, Ankara, Dost Kitabevi, 2003.
- “Medya ve Kadın: Temel Sorun Noktaları”, **20.Yüzyılın Sonunda Kadınlar ve Gelecek Konferansı**, der. Oya Çitçi, Ankara, TODAİE Yayınları, 1998.
- “Sanallığın Gerçekliği İnternetin Kimlik ve Topluluk Alanlarına Girişi”, **İnternet, Toplum, Kültür**, der. Mutlu Binark, Barış Kılıçbay, Ankara, Epos Yayınları, 2005.
- “Dijital Medya, Deneyim ve Tanıklık”, **İletişim Hakkı ve Yeni Medya**, der. Tezcan Durna, Mutlu Binark, Günseli Bayraktutan, Ankara, um:ag Vakfı Yayınları, 2019.
- Tong, Rosemarie: **Feminist Thought: A More Comprehensive Introduction**, Colorado, Westview Press, 2009.

- Tuchman, Gaye: **Hearth and Home: Images of Women in the Mass Media**, New York, Oxford University Press, 1978.
- Turner, Graeme: **British Cultural Studies: An Introduction**, Londra, Routledge, 2002.
- Usluata, Ayseli: **İletişim**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1994.
- Ünsaldı, Levent, Geçgin, Ercan: **Sosyoloji Tarihi**, Ankara, Heretik Yayınları, 2015.
- Walby, Sylvia: “Kadın ve Ulus”, **Vatan Millet Kadınlar**, Ed. Ayşe Gül Altınay, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011.
- Wenzel, Helene V.: “Introduction to Luce Irigaray's And the One Doesn't Stir without the Other”, **Signs: Journal of Women in Culture and Society**, Sayı: 7 (1), 1981, s. 56-59.
- Wollstonecraft, Mary: **Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi**, Çev. Deniz Hakyemez, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.
- Wray, Stefan: “Rhizomes, Nomads, and Resistant Internet Use”, (Çevrimiçi) <http://www.thing.net/~rdom/ecd/rhizomatic.html>, 26 Aralık 2020.
- Young, Iris Marion: **On Female Body Experience: Throwing Like a Girl and Other Essays**, New York, Oxford University Press, 2005.
- Zerilli, Linda: “A Process without a Subject: Simone de Beauvoir and Julia Kristeva on Maternity”, **Signs**, Sayı: 18 (1), 1992, s. 111-135.